MAGYAR IRODALOM

IRODALOMTÖRTÉNET III.

a gimnázium

IV. osztálya számára

TANKÖNYVKIADÓ

Magyar irodalom
Irodalomtörténet III.

Magyar irodalom

Irodalomtörténet III.

a gimnázium IV. osztálya számára

Hetedik kiadás

Tankönyvkiadó, Budapest

Készült a művelődésügyi miniszter rendeletére
az MM Közoktatási Főosztálya és az Országos Pedagógiai Intézet
irányításával

Írta

KANIZSAI-NAGY ANTAL

Bírálók

Dr. BESSENYEI GYÖRGY
BOHUS MAGDA
MOLNÁR JÁNOS
és a budapesti magyar szakos szakfelügyelők munkaközössége

Bevezetés

„A marxizmus nem dogma, hanem a cselekvés vezérfonala"

(Lenin)

A IV. osztályban az utolsó 50 év magyar és világirodalmát tanulmányozzuk. Ez az időszak az első világháborút közvetlenül megelőző években kezdődik és napjainkig tart. Két nagyobb, egymástól elkülöníthető periódusra oszthatjuk: *a két háború előtti és közötti*, valamint a *második világháború utáni* korszakra. A hozzávetőleges időbeli határok így jelölhetők ki:

1. Az irodalom az első világháborút megelőző évtizedben és a két világháború között, kb. 1905-től 1945-ig.

2. Az irodalom a második világháború után, 1945-től napjainkig.

Ismeretes, hogy a korszakhatárok viszonylagosak. Fokozott mértékben érvényes ez a megállapítás az idén tárgyalandó korszakokra. Egyes irodalmi irányzatok még az első világháború előtt keletkeztek, de kibontakozásukat csak az első világháború után érték el. Más törekvések a két háború közötti időben alakultak ki, hatásuk azonban átgyűrűzik az 1945 utáni évekre is. Ebből következik, hogy egyes tárgyalásra kerülő írók, költők alkottak a két világháború közötti és utáni időben is. Ez a tény magyarázza, hogy bár Ady Endre költészetét az elmúlt tanévben tárgyaltuk, a *Nyugat* többi írója és költője a jelen tanévben kerül sorra, mert munkásságuk nagyobb fele a két világháború közötti időre esik. Hasonló okból került a népi írók szépirodalmi munkásságának tárgyalása a második világháború utáni időre.

Már ezek a rövid utalások is érzékeltetik, hogy az utolsó ötven év

áttekintő értékelése nem könnyű feladat. Két nehézség gátolja a rendszerezést. Az egyik abban rejlik, hogy a múltat *történelmi távlatból* szemléljük, s ez megkönnyíti a fővonalak felismerését, míg saját korunkban *benne élünk*, ezért látásunkat sok esetleges tényező befolyásolja. A másik nehézség abban jelölhető meg, hogy korunk *valóban* rendkívül bonyolult, minden bizonnyal az emberiség történetének legellentmondásosabb időszaka.

Ez arra kötelez, hogy bátran, s még árnyaltabban és differenciáltabban alkalmazzuk a marxizmus történelem- és irodalomszemléletét, mert egyedül ez teszi lehetővé, hogy a fejlődés fővonalait megragadhassuk. *Mindenféle* irodalomtörténeti tanulmány célja, hogy a *mához* jusson el, a *ma* törekvéseinek értelmét fejtse meg, s ezzel *a jövő* tudatos átalakításának útját keresse.

Az anyag bonyolultsága és le nem zártsága indokolja, hogy ebben a kötetben megszaporodnak az apróbetűs fejezetek. Ezek különféle jellegűek és rendeltetésűek. Az életrajzok — az eddigi gyakorlatot követve — továbbra is megtanulandók. Az apróbetűvel szedett műismertetések és a képzőművészeti áttekintések azonban nem tantervi anyagrészek, hanem kizárólag az érdeklődő tanulók tájékoztatását szolgálják. Ezek tehát nem megtanulandók.

Az irodalom az első világháborút megelőző évtizedben és a két világháború között

(kb. 1905—1945)

A) Körkép a világirodalomról

1. A kor jellemzése

„Tőke és Fasizmus
jegyesek"
(József Attila: a Farsangi lakodalom
mottója)

Az előző tanévben foglalkoztunk a századvég „világvége" hangulatával. Ez a hangulat nem bizonyult indokolatlannak: az imperialista hatalmak ellentétei 1914-ben valóban kirobbantják az első világháborút. 1917-ben a föld egyhatodán a belső, ellenforradalmi erők és a külső intervenciósok támadásai ellenére megalakul s viharos gyorsasággal fejlődik és erősödik a szovjet állam. A többi európai munkásforradalom elbukik ugyan, és így sikerül a kapitalizmus helyzetét részlegesen és időlegesen megszilárdítani, a Szovjetunió léte mégis olyan sebet üt az imperializmus világrendszerén, amelyet nem képes többé kiheverni.

Kezdetét veszi a kapitalizmus általános válsága. Ezt bizonyítják többek között a két világháború között meg-megújuló gazdasági válságok és az a tény, hogy a fenyegető proletárforradalomtól megrémült polgárság egyes országokban nem tud többé a régi módon kormányozni. Ezért szakít a polgári demokráciának még a látszatával is, és uralomra segíti a fasizmust, a monopoltőke nyílt, szemérmetlen és embertelen diktatúráját.

Különösen kiéleződik a helyzet 1933-ban, Hitler uralomra jutása után. Amikor 1937-ben újabb termelési válság fenyeget, a német fasizmus nyíltan is olyan politikára tér át, amelynek célja a második világháború kirobbantása. A Szovjetunió és a polgári demokratikus államok koalíciója győzelmesen kerül ki a második világháborúból, de a fasiszta diktatúrák több évtizedes uralma és a közel hat évig

tartó háború szörnyű szenvedései tízmillió számra követelik az emberáldozatot.

A különféle irodalmi és művészeti irányzatok ezekre a történelmi-társadalmi változásokra felelnek. A két világháború közötti irodalmi törekvések a megrajzolt társadalmi alap nélkül *értelmetlenek*. Hiba volna azonban, ha a két jelenségsor között közvetlen, mechanikusan értelmezett, akció-reakció jellegű kapcsolatot keresnénk. A kettő sokszoros áttételeken keresztül kapcsolódik egymáshoz.

2. Az avantgarde

„Elítélem a hagyomány s a lelemény
e hosszú vad vitáját"
(Guillaume Apollinaire: Egy szép
vörösesszőkéhez)

Keletkezése

A XIX. század harmadik negyedében „felgyorsult" és bonyolulttá lett az irodalom és a művészetek fejlődése. A romantika és a kritikai realizmus közel egy évszázados uralma után egymással jóformán egyidőben keletkeznek olyan új irányzatok, mint a *szimbolizmus*, *impresszionizmus* és a *naturalizmus*.

Hasonló fejlődés tanúi lehetünk az első világháborút közvetlenül megelőző és követő években.

Ebben az időszakban gomba módra szaporodnak az egymással versengő művészeti irányzatok, amelyeket összefoglalóan *izmusok*-nak vagy *avantgarde*-nak nevezünk.

Az avantgarde legtöbb irányzata főként az első világháború élményére válaszol azzal, hogy *fellázad* az ellen a társadalom ellen, amely a háború zűrzavarába hajszolta az emberiséget. *Keletkezésük* azonban az első világháború előtti időre nyúlik vissza. Ezért csak úgy érthetjük meg őket, ha pillantást vetünk „őseikre", keletkezésük forrásvidékére.

Az izmusok „atyját" egyértelműen *Arthur Rimbaud* személyében jelöli meg az irodalomtudomány. Ő hagyta a művészetekre az irracionális, kizárólag hangulati értékű képalkotás és képkapcsolás veszélyes, nemegyszer zsákutcába torkolló irányzatát. Az avantgarde törekvései egyedül Rimbaud költészetéből nem vezethetők le, mellette legalább még két festőről, a francia Cézanne-ról és a holland van Gogh-ról kell megemlékeznünk.

Cézanne: *Csendélet gyümölcsökkel*

Kemény, erőteljes vonalakkal körülhatárolt kontúrok, a formák visszavezethetők geometriai alakzatokra. Ezeket erős és tiszta színekkel tölti ki.

Cézanne: *Anvers látképe*
című festménye olyan, mintha a festő rendbe rakott színes lapocskákból alakította volna ki.

Paul Cézanne (szézán; 1839—1906) felületesnek érezte az impresszionisták művészetét. A valóság pontos, szinte tudományos megfigyelését követeli; a valóság zűrzavarát megszerkesztetten, racionálisan akarja vászonra vinni *(Csendélet gyümölcsökkel, Anvers látképe)*. Cézanne nem alapított iskolát, hatása mégis felmérhetetlen. Őt tekintik a képzőművészetben jelentkező *kubizmus* első képviselőjének. A kubisták a tárgyakat geometriai formákra redukálják.

A tragikus sorsú *Vincent van Gogh* (venszã van hog; 1853—1890) is szembefordul az impresszionistákkal. Elutasítja a természetről érkező csillogó benyomások könnyed ábrázolását; ő a saját tragikus belső világát, vívódásait vetíti ki a természetre. Így lesz — többek

Van Gogh: *Út ciprusokkal és csillagokkal*
A görcsbe rándult táj és a gyötrelmesen tekergőző fák egy meghasonlott lélek kétségbeeséséről beszélnek, és nem a természetet ábrázolják.

között — az *expresszionizmus* előfutárává *(Arles látképe, Olajfák, Út ciprusokkal és csillagokkal.)*

A következőkben röviden számba vesszük az avantgarde fontosabb irányzatait.

A futurizmus

A futurizmus (a latin futurum, jövő szóból) 1910 körül keletkezett, s főként Olaszországban és Oroszországban hódított. A futuristák azt követelik, hogy semmisítsék meg a múzeumokat, égessék el a könyvtárakat, hogy a múlt avult öröksége ne akadályozza az újfajta ember és az új művészet megszületését. Az olasz futuristák világnézetében zavarosan keveredik egymással a nyers emberi ösztönök és az erőszaknak felfogott aktivitás dicsérete a technika iránti rajongással. Vezetőjük, *Marinetti* kijelenti, hogy „egy modern ver-

Boccioni: *Dzsidások rohama*
című képe jól szemlélteti a futurizmus vad mozgalmasságra, „dinamizmusra" törő szemléletét.

senyautó szebb, mint a Szamothrákéi Niké". Ódát is ír a versenyautóhoz. A futuristák elvetik a rím és ritmus kötöttségét, kizárólag szabad versben írnak. A képzőművészeti futurizmust jól szemlélteti *Umberto Boccioni* (boccsóni; 1881—1916) *Dzsidások rohama* című képe.

Az olasz futuristák — erőszakkultuszuk logikus következményeképpen — a Mussolini-féle fasizmus kiszolgálásánál kötöttek ki. Másként alakult az orosz futuristák útja, amint azt legkiválóbb képviselőjük, Majakovszkij tárgyalásánál látni fogjuk.

Az expresszionizmus

Az expresszionizmus (a latin expresszió, kifejezés szóból) hazája Németország, és ugyancsak 1910 körül alakult ki. Ez az irányzat azt hirdeti, hogy a művész feladata nem a valóság ábrázolása, hanem önkényesen kombinálhatja a valóság elemeit a maga belső látomásainak megfelelően. Egyik képviselőjük még annak bizonyítását is megkísérli, hogy az alkotói fantázia nem a valóság elemeiből állít elő új formákat, hanem *részleteiben is merőben újat*, eddig nem látottat képes létrehozni. Az expresszionisták világnézetét az absztrakt módon felfogott, társadalmi meghatározottságából kiszakított ember kultusza jellemzi. Ezért ironikusan „óh, Ember"-irodalomnak is szokták nevezni.

Az expresszionista stílust az indulatszavak és a mozgalmasságot érzékeltető, főként főnévi igenévi formában használt igék kedvelése jellemzi. A képzőművészeti expresszionizmus tanulságos példája a norvég *Eduard Munch* (möncs, 1863—1944) *Sikoly* című rézkarca.

Az expresszionisták elvont humanizmusa és az a törekvésük, hogy a valóságra lázadó módon rákényszerítsék saját belső világukat, nem egyet közülük elvezetett a valóságot forradalmi módon átalakító munkásmozgalommal való szimpátiáig. A legkiválóbbak kommunistává lettek, mint *Bertolt Brecht*, a dráma forradalmi megújítója.

Munch: *Sikoly* című rézkarca a páni rémület expresszionista kifejezése.

Chagall: *Én és a falu* című képe zsúfolt és rendezetlen gazdagságban mutatja be a festőnek szülőfalujára vonatkozó, kötetlenül feltoluló és egymásba fonódó emlékképeit.

A szürrealizmus

Az avantgardista irányzatok közül legtartósabbnak a francia nyelvterületen 1918 körül kialakult szürrealizmus bizonyult. Az elnevezés is francia, és „realizmuson túlit" jelent. A szürrealisták Rimbaud-t vallják mesterüknek és „az automatikus írásra" esküsznek. Elvetik az interpunkciót[1], mert akadályozná a gondolatok tudattalan áradását. Ők ugyanis a logikus, szerkesztő értelem helyébe a szabad, az értelem ellenőrzésétől mentes képkapcsolást állítják az alkotási folyamat középpontjába. Legfőbb törekvésük a kötetlenül áradó, csak a hangulati hatás által összekapcsolt képsorok alkotása. „A szürrealizmusnak nevezett vétek az elképesztő képek szertelen és kicsapongó használatában áll" — mondja Aragon. Érdekesen szemlélteti a szürrealista törekvéseket az orosz származású *Marc Chagall* (1889—) *Én és a falu* című képe.

Apollinaire és Lorca

A szürrealizmus világirodalmi rangú képviselője a lengyel származású, de franciául író *Guillaume Apollinaire* (gijom apolliner; 1880—1918).

> Parttalanul áradó lírai verseiben hetyke, bohémes kihívással fordul szembe korával *(Égöv)*, megszólaltatja az élet örök változandóságát *(Az utas)*, mély együttérzéssel ábrázolja az egyszerű embereket *(Kikericsek, Kötéltáncosok)*, finom képekben festi meg az ősz és az elmúlás hangulatát *(A Mirabeau-híd, Ősz)* és németországi utazásának emlékeit. *(Loreley)*.

A Mirabeau-híd
A megsebzett galamb

Alkotói módszerét jól szemlélteti *A Mirabeau* (mirábó)*-híd* című költemény. Az írásjelek nélkül lefutó sorok a víz véget nem érő áradását érzékeltetik. A bonyolult képsorok *egyszerre, egymásba*

[1] Interpunkció: központozás, az írásjelek kitevése (latin)

Dejneka: *Bányalejárat.*

fonódva szólaltatják meg a Szajna habjainak futását, az elmúlt szerelmet és a közelgő halált.

Legértékesebbek azok a versei, amelyeket az első világháború katonájaként írt: feltárul bennük a háború embertelensége és az egyszerű bakák mély embersége, a költő vágya a béke, Párizs, barátai és szerelme, „a kis Lou" iránt.

Háborús témájú *A megsebzett galamb és a szökőkút.* A vers önmagában is remekmű, különös érdekességét pedig az adja, hogy a tipográfia segítségével a sorok mondanivalóját képekben is ábrázolja. Először a sebzett galambot látjuk, a verssorok pedig jajgató litániaként sorolják fel az eltűnt és elhagyott leányok, „a sebzett galambok" neveit. A második rész a szökőkút vízsugarait ábrázolja, a verssorokban pedig a vízsugarakhoz hasonló módon tör fel a hadbavonult, talán már halott barátok emléke. A strófa különös-lágy dallama egyszerre idézi fel bennünk a szökőkút andalító zenéjét és a fájdalmas emlékeket:

„Hol van Raynal Billy Dalize
szájamban régi méla íz
nevek zsongása andalítsz"

A befejező részben az éjbe és a háború vérző tengerébe hullanak az emlékek — a lányok és a barátok egyaránt.

A szürrealizmus világirodalmi rangú képviselője a Franco-fasisztáktól kivégzett spanyol *Federico Garcia Lorca* (1899—1936) is. A szürrealista költői formákat zseniálisan olvasztja össze a spanyol népdal friss realizmusával *(Balkon, Út, Gitár).*

A *Lovasember dala* csupa népdalra emlékeztető motívumból épül fel: telehold, fekete kanca, olívabogyóval teli tarisznya, poros országút és a távolban Cordova tornyai. A ritmus lágy és behízelgő dallama is népdalszerű. Az egyszerű motívumok összecsengése és együtthatása mégis valami pontosan körül nem írható, félelmet keltő hangulatot áraszt: az út és Cordova tornyai egyszerre válnak a teljesíthetetlen vágyak és az elkerülhetetlen halál kifejezőjévé:

Jaj, lovam, te kedves kanca,
Jaj, te út, te út pora!
Jaj, a halált azt elérem,
téged soha Cordova.

Cordova.
Magány s messzeség hona.

Lorca mint drámaíró is kiválót alkotott. (Bernarda Alba háza, Vérnász.)

A szürrealista lázadás az embertelenség és az avult konvenciók ellen az irányzat néhány kiváló képviselőjét, így Paul Éluard-t és Louis Aragont — akárcsak a futurizmus és expresszionizmus kiválóságait — a kommunisták, a szocialista realizmus táborába vitte.

Az avantgarde értékelése

Az avantgarde képviselőinek történelmi érdeme, hogy egyrészt új, friss művészi formákat alakítanak ki, másrészt nemet mondanak a társadalomnak. Nézeteiket ezért legtöbbször a teljes anarchiáig, *mindenfajta* társadalom teljes tagadásáig feszítik, és a szélsőséges individualizmust hirdetik. Csak „nemet" tudnak mondani, az „igen" kimondásáig, vagyis egy új, különb társadalom igenléséig, *mint mozgalom* nem jutnak el.

Másként kell értékelni az avantgarde *egyes* alkotó művészeit. A két világháború közötti időszaknak jóformán minden nevezetes egyénisége kijárta az avantgarde iskoláját, de hamarosan ki is nőtt az anarchista zűrzavarból. Egyesek visszatérnek a kritikai realizmus klasszikus útjaira és magukkal hozzák az izmusok frissítő művészi újításait. Mások eljutnak az „igen" kimondásáig, kommunistákká lesznek. A szocialista realizmusban találják meg igazi kifejezésmódjukat és szintén magukkal hozzák az izmusok formai értékeit. Ebben az összefüggésben említettük már Majakovszkij, Bertolt Brecht, Eluard és Aragon nevét. *József Attila* is a fejlődésnek ezt az útját járja végig.

3. Hagyomány és újítás az epikában és a drámában

„...Lelkéből, zene és eszme mélységéből új művek törtek felszínre, zengő és sugárzó képződmények, melyek a forma szentségében csodásan sejtették a végtelen hazát..."
(Thomas Mann: Nehéz óra)

Áttekintés

Az avantgarde irányzatok jellemzésekor lírai és képzőművészeti példákra hivatkoztunk, mert az izmusok elsősorban ezt a két művészeti ágat alakították át. Kissé másképpen alakul a regény és a dráma fejlődése a két világháború közötti években.

Tovább él, de az újító törekvések hatására át is alakul a kritikai realizmus analizáló és leleplező módszere; képviselői a polgárság törvényszerű hanyatlását ábrázolják, s ezen az úton nem egy közülük eljut a szocializmus eszméivel való szimpátiáig.

Jelentkeznek az avantgarde-dal rokon újító törekvések is. Ezek ugyancsak a polgári társadalommal fordulnak szembe, mert embertelenségét és széthullását ábrázolják. Nem a valóság pontos tükröztetésére törekszenek, hanem a költői túlzás segítségével valóságos mítoszi szörnnyé formálják „a társadalmat általában", amely az ember számára egyszerre értelmetlen, félelmetes és ellenséges. Eszközeikben is eltérnek a kritikai realizmus módszerétől, kedvelt eljárásuk például az időrend felbontása, a lelkiállapotok részletező, nemegyszer szürrealista ízű ábrázolása.

A kritikai realista regény. Thomas Mann

A megújult kritikai realizmus legkiemelkedőbb képviselője a német *Thomas Mann* (1875—1955).

Első, világsikert aratott regényében, *A Buddenbrook-ház*ban (1901) még a kritikai realizmus klasszikus eszközeivel mutatja be a polgárság hanyatlását. A regény a lübecki Buddenbrookok négy generációjának történetével ismertet meg. Az idősebb Johann Buddenbrook erős kézzel vezeti az üzletet és fogja össze a családot. A felvilágosult racionalizmus híve, egyszerű, patriarchális légkört teremt maga körül. — Fia, az ifjabb Johann tovább virágoztatja és ki is terjeszti az üzletet. A harmadik nemzedéket képviselő Thomas vezetése alatt minden külső pompa ellenére megkezdődik a cég hanyatlása és összeomlása. Thomas nem kemény és célratörő polgár többé, hanem „művész": elegáns, fáradt és ideges jelenség. Fia, a kis Hanno beteges, félelmektől üldözött, életképtelen emberke, akit nem a valóság, hanem a zene elvont és varázsos világa vonz, és korán el is pusztul. Thomas Mann egyéb műveiben is ilyen módon állítja szembe a „polgárt" és a „művészt".

Következő regényében, *A varázshegy*ben (1924) a modern pszichológia eredményeit felhasználó eljárásokkal gazdagítja a kritikai realizmus klasszikus formáit, míg óriási méretű *József-tetralógiá*jában (1933—1944) egyszerre megértő és elítélő iróniával ábrázolja a bibliai mítoszok születését és halálát.

Thomas Mann a polgári humanizmus és racionalizmus legnemesebb eszméinek híve, ez magyarázza éles és következetes antifasiszta állásfoglalását. Már a húszas évek elején, Mussolini uralomra jutásakor megérzi a veszélyt, A varázshegy egyik szereplőjének alakjában mintegy a fasizmus „ősképletét" rajzolja meg (Naphta). Még élesebb az állásfoglalása a *Mario és a varázsló* című, 1930-ban keletkezett novellájában.

Mario és a varázsló

A cselekmény színhelyét nyilván nem véletlenül helyezi éppen Mussolini Olaszországába. A testben és lélekben egyaránt nyomorék, de az emberekre démoni erővel ható, az emberi méltóságot szadista módon megalázó Cipollában nem nehéz felismerni a fasiszta diktátort. Amikor a varázsló az egyszerű és tisztalelkű Mariot legszebb érzéseiben alázza meg, a pincérfiú széttöri a varázsgyűrűt és lelövi az öntelt, szadista kóklert. A polgári humanista Thomas Mann megérti, vagy talán inkább megérzi, hogy a polgári humanizmus eszméi

nem lehetnek elég hatékonyak a barbárság erői ellen (gondoljunk „a római úr" jelenetére), a vad erőszakot egyedül a harc, ha kell, a fegyveres harc eszközével lehet megfékezni. Erre utalnak a befejező mondatok: „Rettenetes vég, szörnyű, végzetes befejezés. És felszabadító vég mégis — nem tehetek róla, így kellett és így kell éreznem!"

Hitler uralomra jutása után az író emigrációba kényszerül. A háború alatt az Egyesült Államokban él, és a toll fegyverével küzd Hitler ellen. A háború után Svájcban telepszik le, s a béke ügyének nagy hatású szószólójává lesz. Éppen következetes antifasizmusa és békevágya juttatja el a szocializmus eszméinek *megértéséhez.* „Az antibolsevizmus századunk alapvető ostobasága" — jelenti ki.

A kritikai realizmus más képviselői

Az 1930-as évek körül — részben a Buddenbrook-ház hatására — nagyméretű „családregények" egész sora keletkezett, mert egy-egy család tündöklésében és hanyatlásában nagy művészi erővel mutatható meg a kapitalizmus egyre mélyülő válsága. Ilyen mű a francia *Roger Martin du Gard* (rozsé martẽ dügár; 1881—1958) *Thibauld-családja* és az angol *John Galsworthy* (dzson gelsvörti; 1867—1933) *Forsyte-Saga*ja.

A családregények sorában külön hely illeti meg *Makszim Gorkij Az Artamonovok* című alkotását, mert nemcsak a polgári kereskedőréteg elfajulását ábrázolja, hanem a család legfiatalabb sarját, Ilját, a szocialista forradalom eszméihez is elvezeti.

A kritikai realizmus nem egy képviselője — akárcsak Thomas Mann — a szocializmus eszméinek vonzásába kerül. Ezt a tényt figyelhetjük meg a Thibauld-családban, vagy a francia *Romain Rolland* (romẽ rolã; 1866—1944) regényeiben, különösen *Az elvarázsolt lélek* címűben, vagy az amerikai *Theodore Dreiser* (teodor drájzer; 1871—1945) *Amerikai tragédia* című alkotásában.

Az új törekvések első képviselője az angol *James Joyce* (dzsemsz dzsojsz, 1882—1941). *Ulysses* című regénye egyetlen nap eseményeit írja le, de a huszonnégy órába belefér szereplőinek egész élettörténete. Ezt Joyce ún. *belső monológ* segítségével éri el: lejegyzi szereplőinek gátlás nélkül áradó, „szürrealista" gondolatait. Ezekből az összefüggéstelen mozaikokból, a logikátlan előre és hátra utalásokból alakul ki a történet. Ez azzal a következménnyel is jár, hogy Joyce *felbontja a hagyományos időrendet:* később történt dolgokról előbb értesülünk, előbb történtekről később.

Ugyancsak az időrend felbontása és a szabad képzettársítás jellemzi a francia *Marcel Proust* (1871—1922) *Az eltűnt idő nyomában* című, sok kötetet kitevő regényciklusát.

A két világháború közötti időszak legtöbbet vitatott írói egyénisége a prágai, német származású *Franz Kafka* (1883—1924). A betegesen érzékeny lelkű írót nyomasztotta és kétségbe ejtette a monarchiának az a besúgáson, titkosrendőrségen és nyílt, brutális terroron épülő államgépezete, amelynek ostobaságát és avultságát olyan gyilkos szatírával tette nevetségessé honfitársa, *Jaroslav Hašek, Švejk* című regényében. Kafka különös rettegését és magányát növelte, hogy egyszerre volt német és zsidó a cseh Prágában, továbbá személyes ellentéte kiábrándítóan és kispolgárian józan apjával. Félelmetes hangulatú kis írásaiban *(A törvény előtt, A koplalóművész)* és két befejezetlen regényében *A per*ben és *A kastély*ban ezeket a félelmeket foglalta művészi formába. „Hősei", akiket rendszerint saját nevének kezdőbetűjével *(K)* nevez meg, kétségbeejtően egyedül vannak, tehetetlen kiszolgáltatottjai egy kusza, értelmetlen és érthetetlen társadalomnak. Életüket szorongásos bűntudat tölti ki. Bár semmi bűnt nem követtek el, a társadalom mégis rájuk uszítja besúgóit és kopóit, hogy titokzatos „felső helyről" jött parancsokat és fenyegetéseket közvetítsenek számukra.

Így válik Kafka kiemelkedő megszólaltatójává a kapitalizmus imperialista szakaszában nagy erővel jelentkező „elidegenedésnek". A dolgozó ember elidegenedik a társadalomtól, ellenséges, misztikus és érthetetlen hatalomnak érzi azt. A rohamosan növekvő munkamegosztás folytán elidegenedik saját munkájától is, mert nem látja annak sem értelmét, sem szerepét, a társadalmi össztermelés egészében. Kafka írásainak értelmezése és értékelése körül napjainkban is heves viták dúlnak — egy azonban bizonyosnak látszik: a kapitalizmus embertelen, logikátlan, elgépiesedő társadalmában élő kisember rettegését nála magasabb művészi fokon nem jelenítették meg.

D. Moor: *Segítség!*
Expresszionista megoldású szovjet plakát a húszas évekből.

A dráma

A szocializmus eszméivel való szimpátia és szellemes, új dramaturgiai megoldások jellemzik az angol *Bernard Shaw* (só; 1856—1950) színdarabjait *(Szerelmi házasság, Ember és felsőbbrendű ember, Szent Johanna, Pygmalion* stb.). A dráma tartalmának és formájának forradalmi megújítója a két világháború közötti években a német *Bertolt Brecht.* Irodalomtörténeti jelentősége oly nagy, hogy működésével külön fejezetben foglalkozunk.

Összefoglalás

1. Az első világháborút megelőző és követő évek világirodalmának legszínesebb jelensége az avantgarde. Az új irányzatok ősei a lírikus *Rimbaud*, a festő *Cézanne* és *van Gogh*.

Az avantgarde követői fellázadnak mindenféle társadalom ellen, művészi újításaik új kifejezőeszközökkel gazdagítják a világ irodalmát. A legfontosabb izmusok: a *futurizmus* az olaszoknál és az oroszoknál, az *expresszionizmus* a németeknél és a *szürrealizmus* a franciáknál. A legjelentősebb és legtartósabb közülük a szürrealizmus, amely többek között olyan világirodalmi kiválóságokat adott, mint a francia *Apollinaire* és a spanyol *Lorca*.

Az avantgarde a képzőművészetre, az irodalomban pedig elsősorban a lírára hatott.

2. A regényben és a drámában tovább él, de a modern irányzatok hatására művészileg meg is újul a kritikai realizmus. Képviselői a polgárság hanyatlását mutatják be, nem egy közülük ezen az úton eljut a szocializmus eszméinek megértéséig. Ezt az utat járja a XX. század egyik legkiválóbb művésze, a német *Thomas Mann*.

Az újító törekvések behatolnak az epikába is. Az időrend felbontása, a lelki folyamatok finom ábrázolása, az imperializmus társadalmának félelmetes és ellenséges mítosszá növelése jellemzi az újítókat, így mindenekelőtt a prágai német *Franz Kafkát*.

A kritikai realizmus módszereinek és az újításoknak az ötvözetét adják *Bernard Shaw* színdarabjai. A dráma forradalmi megújítója azonban *Brecht*.

Makszim Gorkij, az *Anya* szerzője

4. A szocialista realizmus az epikában

Gorkij: Az anya

„Száll a merész Viharmadár,
győzelemnek prófétája!"
(Gorkij: Dal a viharmadárról)

Az avantgarde-dal egyidőben alakult ki a szocialista realizmus. Keletkezése óta — sok súlyos nehézség legyőzése után — egyre erősödik, fejlődik és hódít. Hatásának titka, hogy a munkásosztály és a szocializmus ügyét *és ezzel* az emberiség jövőjét szolgálja. A szocialista realizmus első alkotásaként az orosz Gorkij: *Az anya* című regényét tartja számon az irodalomtudomány.

Gorkij fiatalkori munkái

Alekszej Makszimovics Peskov, írói nevén *Makszim Gorkij*, 1868-ban született Nyizsnyij Novgorodban. Apját, aki asztalos volt, korán elvesztette. Így gyermekéveit jómódú kelmefestő nagyapja házában töltötte. Nagy hatással volt rá nagyanyja, aki megismertette az orosz nép dalaival, meséivel, felébresztette művészi hajlamait.

A nagyapa az 1870-es években elszegényedett, így az unoka kénytelen volt iskolai tanulmányait abbahagyni. A nyomor és az élet megismerésének vágya egyik helyről a másikra űzte, megpróbált és megismert mindenféle munkát. Égett benne a tudás, a tanulás vágya. Ezért kísérelte meg — sikertelenül —, hogy a kazanyi egyetemre bejusson. Ehelyett — mint maga mondja — az élet „egyetemeit" járta végig. Bebarangolta jóformán egész Oroszországot, közben alkalmi munkából tartotta fönn magát. Makacs kitartással gyarapította műveltségét, fejlesztette írói készségét. Első elbeszélése 1892-ben jelent meg *(Makar Csudra)*.

Fiatalkori műveiben azt a gazdag élményanyagot dolgozza fel, amelyet vándorlásai során a társadalom mélyeiben, az elesettek és kizsákmányoltak között gyűjtött. A realista író éles szemével látja

meg az elesettek világának sivár,,,ólmos" nyomorúságát, s romantikus hevülettel hirdeti, hogy a nép tömegeinek el kell jutnia egy boldog és szabad világba. Romantikus hősöket alkot, akik mindent odaadnak azért, hogy az „ígéret földjére" vezessék népüket. Ilyen hős *Dankó*, aki saját szívét tépi ki, hogy fényével világítsa meg a helyes utat ködben eltévedt népe előtt *(Izergil anyó)*.

Hasonló romantikus hevület hatja át prózai költeményét, a *Dal a viharmadárról* című. Szárnyaló sorai világos szimbólumokban fejezik ki megvetését a vihartól reszkető kispolgári „dunnalúdnép" iránt, és rajongva dicsérik a forradalmár „viharmadarat", akinek éltető eleme az orkán, a villámok lobogása és a tenger szilaj hullámzása.

Az utolsó sorok egy közelgő, világot megváltó forradalom kitörését jósolják:

„Közeledik a vihar már!
Az üvöltő tenger fölött,
Büszkén a villámok között
Száll a merész Viharmadár,
Győzelemnek prófétája.
Tombolj, vihar, szilajabban!"

Az elesettek világából meríti annak a művének témáját is, amely nevét világhírűvé tette. Ez *Az éjjeli menedékhely* (az eredetiben *A mélyben)* című színdarab. Az éjjeli menedékhelyen a társadalom kivetettjei élnek, tompán viselik sorsuk nyomorúságát, nem él bennük a lázadás szelleme. Mégis emberek maradtak: homályosan vágyakoznak egy tiszta és szabad életre. A sivár, naturalista díszletek között felhangzanak az egyik szereplő csodálatos szavai: „Az ember — ő az igazság! Az ember — szabad! Em-ber! Az embert becsülni kell! Nem sajnálni . . . nem sajnálattal megalázni . . . becsülni kell!"

Színpadi jelenet az *Éjjeli menedékhely*ből

Az anya keletkezése

Gorkij kora ifjúságától szoros kapcsolatban állott korának forradalmi mozgalmaival, a bolsevik párt harcaival. Ezért 1904-ben a cári rendőrség letartóztatta, de az európai közvélemény nyomására kénytelen volt szabadon bocsátani. 1906-ban a kommunisták megbízásából Amerikába utazott, hogy propagandát fejtsen ki az orosz munkásmozgalom érdekében. Itt fejezte be *Az anya* című regényét.

Az anya megírásához azok a forradalmi események adtak ösztönzést, amelyek az 1901—1902-es években Gorkij szülővárosában lejátszódtak. A tüntetésről, a perről az Iszkra is megemlékezett.

A társadalmi valóság és a cselekmény összefüggése

Az anya az orosz társadalom állapotának ábrázolása a XX. század elején. Ezekben az években az orosz társadalom életének leglényegesebb jelensége a munkásosztálynak az önkényuralom elleni harca volt. „Ki kell jelentenem — mondja a bírósági tárgyaláson Pavel Vlaszov —, hogy az önkényuralom a mi szemünkben nem az egyetlen lánc, amely ezt az országot nyűgözi, csak az első, amelyet össze kell törnünk, amelytől meg kell szabadítanunk a népet." Gorkijnak az a célja, hogy ezt az alapvető kérdést mutassa be: a munkásosztály harcát a dolgozók felszabadításáért. A regényben az emberek két ellenséges táborra oszlanak. Az egyik oldalon állnak a munkások, a hozzájuk csatlakozott forradalmi ifjúság és a parasztság. A másik oldalon azok vannak, akikben Gorkij a kapitalistákat és kiszolgálóikat ábrázolja, akik a munkásokból a legutolsó kopejkát is kipréselik. Ide tartoznak a cári bíróság, a cári csendőrök és besúgók.

Ezekben az években a munkásosztály és a forradalmi értelmiség találkozása volt a forradalmi mozgalom legjellegzetesebb vonása. A forradalmi értelmiség megismertette a munkástömegekkel a marxizmus tanait, és az ösztönös tömegmozgalmat hozzásegítette ahhoz, hogy öntudatos, forradalmi formákat öltsön. A munkások és a forradalmi értelmiség ilyen kapcsolata a regény egyik leglényegesebb kérdése, amelyet Gorkij Szasa, Natasa, Szofja és Nyikolaj Ivanovics tevékenységével világít meg.

Pelagéja Nyilovna

A regény nem véletlenül kapta címét. Gorkij ezzel is hangsúlyozza, hogy az anya a regény központi alakja. Gorkij mindenekelőtt az anya jellemének fejlődését ábrázolja. Ezzel egy emberi élet példáján mutatja meg azt az utat, amelyen a munkástömegek a forradalom felé haladnak.

Pelagéja a mű elején a munkásnegyed öntudatlan, szürke asszonya, aki szomorú és szenvedésekkel teli életét törvényszerűnek érzi, s a vallásban keres vigasztalást. Legfőbb jellemző vonása a félelem. „Ne neheztelj rám" — mondja fiának. „Hogyne félnék, amióta élek, mindig csak féltem. Benőtte lelkemet a félelem."

Ezzel egyidőben azonban sok elégedetlenség halmozódik fel benne az élettel szemben. Maga sem érti meg teljesen ezt az elégedetlenséget, de mihelyt a munkásifjúság közé kerül, és forradalmi gondolatokkal találkozik, tudatára ébred annak, ami ösztönösen már régen felgyülemlett benne. „Már sokat megértett abból, amit ezek a fiatalok az életről beszéltek, úgy érezte, hogy feltárják az összes emberek boldogtalanságának igazi forrását, és megszokta, hogy egyetértsen velük." Gondolatait tettek követik. Segíteni kezd fiának, nemcsak azért, mert az ő fiáról van szó, hanem azért is, mert megérti fia céljait és együttérez azokkal.

A regény vége megmutatja, milyen átalakulás ment végbe az anya lelkében. A regény kezdetén „kicsit oldalvást járt, mintha attól félne, hogy nekimegy valaminek", a regény végén már bátor és szabad asszony, aki nyugodtan végzi veszélyes munkáját. Megszállja szívét a bátorság: a harc és a győzelem feltétele. Ez az oka annak, hogy — bár a regény a munkásforradalmárok látszólagos bukásával végződik — mégis érezzük közelgő győzelmüket.

Pavel Vlaszov

Gorkij Pavel Vlaszov alakjának megformálásakor sokat merít saját életének élményeiből. Pavel is megjárja az élet mélységeit, tapasztalatai és a tudás alakítják forradalmárrá. „Tanulni akarok, és azután

tanítani. Nekünk, munkásoknak sokat kell tanulnunk, hogy tudjuk, megértsük, miért olyan nehéz az életünk" — mondja. Életét a forradalom nagy céljainak szenteli, s e célok érdekében mindenét feláldozza. Töretlen és szilárd akaratú, valósággal lobog benne az elnyomók iránti gyűlölet. Nem egyedül, elszigetelten vívja harcát, hanem segítőtársak: munkások, parasztok, forradalmi értelmiségiek közösségében. A tüntetéskor „mindenki Pavel közelébe igyekezett, mint vasreszelék a mágneshez". Forradalmi tevékenysége közben megtalálja azt az erőt, amely a forradalmi harcot vezeti: a munkásosztály pártját.

Pavel világosan látja a célt, és kész leküzdeni minden akadályt, hogy el is érhesse. Jellemének legfőbb vonása a hűség a nép és a párt iránt. Pavel személyében tehát Gorkij a világirodalom történetében először ábrázolja azt az új jellemet, amelyre a továbbiak során oly fontos szerep vár az életben is és az irodalomban is. A kommunisták jelleme ez.

A regény keletkezésekor nem voltak még nagy számban Oroszországban Pavelhez hasonló forradalmárok. Gorkij írói lángelméje éppen abban nyilatkozik meg, hogy meglátja az életben a fejlődő újat. Megalkotja azt a típust, amely még csak fejlődőben van, de amely törvényszerűen a jövő emberévé, a jövő urává lesz. Pavel tipikussága azonban nem elvont, nem képletszerű. Tipikus tulajdonságai egyéni jellemvonásainak finom rajzában nyilvánulnak meg. Látjuk sajátos, csak reá jellemző mozdulatait, halljuk sajátos beszédét. Fejlődésének ábrázolásában azt mutatja meg az író, hogyan lesz az átlagos, öntudatlan munkásifjúból a párt és a munkásosztály tudatos harcosa. Pavelt egyéni vonásainak és fejlődésének ábrázolása teszi tipikussá, s egyúttal élő, követendő példaképpé.

Gorkij utolsó évei

Gorkij *Az anya* megjelenése után egy ideig nem térhetett vissza Oroszországba. Olaszországban, Capri szigetén élt. Itt írta meg nevezetes önéletrajzi trilógiáját *(Gyermekkor, Emberek között, Egyetemeim)*. A cár 1913-ban közkegyelmet adott az íróknak, ekkor Gorkij is visszatérhetett hazájába.

Fáradhatatlan irodalmi szervező munka és alkotó tevékenység közepette érte meg az októberi forradalmat. A szocialista köztársaság első éveiben sokat tett annak érdekében, hogy az írókat, művészeket, tudósokat a fiatal munkáshatalom mellé állítsa. 1921-től 1928-ig ismét Capri szigetén él. Itt írja meg *Az Artamonovok* című családregényét, és itt kezdi el a *Klim Szamgin élete* című regényének írását. Az utóbbi a forradalmat megelőző negyven év társadalmának rajza. A hatalmas regényt azonban már nem tudta befejezni.

Gorkij 1928-ban visszatér hazájába. Igen sokrétű irodalomszervező tevékenységet folytat, felemeli szavát az előretörő fasizmus, „a kultúra tagadása, a háború hirdetése" ellen. 1932-ben az egész szovjet nép megünnepli 40 éves írói jubileumát. Ekkor nevezik el szülővárosát Gorkijnak. 1936-ban halt meg.

Összegezés

Gorkij személyes barátja és csodálója volt az orosz irodalom két óriásának, Tolsztojnak és Csehovnak. Az ő művészetükön nevelkedett, az ő művészi módszereiket fejlesztette tovább.

Gorkij a romantika és a realizmus sajátos ötvözetét dolgozza ki. Így pl. *Az anya* első fejezetében a gyárnak és környékének leírása roppant erejű realitással mutatja meg a munkásosztály nyomorát. Viszont nemegyszer a romantika fényei csillannak meg Pelagéja Nyilovna, és méginkább Pavel Vlaszov alakjában. Így egyesül művészetében a realizmus komor valóságábrázolása és a romantika szebb, különb világról álmodó szépsége. Gorkij azonban kikerüli mindkét irányzat buktatóját: a naturalista kiúttalanságot és a romantika álmait is. Komor színekkel ábrázolja a valóságot, de éppen ebből a valóságból nő ki egy szebb, emberibb jövő romantikusan színes, mégis valós képe.

Ez az oka annak, hogy bár mind Pelagéja, mind Pavel típusok, mégis az az érzésünk, hogy Gorkij típusalkotásának módja különbözik a kritikai realizmusétól, valami nehezen körülírható *többletet* is tartalmaz. Mindkét szereplő sajátos *jelképpé* emelkedik. Pelagéja az októberi forradalmat előkészítő és győzelmesen végigharcoló orosz munkásosztály, Pavel a jövőbe mutató romantikus csillogású vonásaival a kommunista ember jelképévé válik.

Hasonló utat jár meg Gorkijjal szinte egyidőben, de már Gorkij hatására a dán *Martin Andersen Nexö* (1869—1954).

Nexö életútja sok hasonló vonást mutat Gorkijéval. A dán író, szegényparasztok és munkások ivadéka, éppúgy megjárja az élet egyetemeit, mint példaképe, és éppen úgy önerejéből lesz a világirodalom klasszikusává, mint Gorkij. Első nagyhatású regénye, a *Hódító Pelle* (1910) a dán munkásosztály öntudatosodását mutatja be.

Legnevezetesebb műve a *Szürke fény* (más fordításban: Ditte, 1917). A regény egy tiszta, dolgos és szerencsétlen sorsú proletárlány, Ditte története. A tengerrel hősies küzdelmet folytató dán parasztok leszármazottja, akit azonban nem szívesen látnak ezen a világon, mert „törvénytelen gyerek". Élete során megismeri a nyomor és a megaláztatás minden formáját. Gyermekként nála kisebbeket gondoz, majd munkába áll, s amikor csábítójának anyja, a nagygazdáné elűzi, a városba szakad. Egy szegények lakta bérházban sorvad el hősi és sikertelen erőfeszítések közepette. Mégis fényt és meleget varázsol azoknak életébe, akik nála is elesettebbek: ő ezeknek az embereknek az életében a „szürke fény."

Gorkij és Nexö is a romantika és a kritikai realizmus legjobb hagyományait hozza magával és fejleszti tovább. Ez azonban a szocialista realizmus ábrázolási módszerének csak egyik forrásvidéke. Meglátjuk majd, hogy a másik forrásvidék az avantgarde.

5. A szocialista realizmus a lírában

Majakovszkij: Teli torokból

„Hallgassatok csak,
utód elvtársak,
szól az agitátor,
a rikkancs-vezér!"
(Majakovszkij: Teli torokból)

A futurista lázadó

Gorkijtól eltérő, bonyolultabb úton jutott el a szocialista realizmushoz a lírikus *Vlagyimir Majakovszkij* (1893—1930). A költő apja, aki Bagdadi faluban volt erdész, korán meghalt, s a tehetséges, kiválóan tanuló gyermek családjával együtt Moszkvába kerül. 1908-ban, tehát 15 éves korában már illegális munkát végez a bolsevik párt számára, s ezért három ízben le is tartóztatják.

A gyermekember érzi tehetségét, de nem találja kibontakozásának irányát. Kezdetben festő akar lenni, ezért a börtönből való szabadulása után egy festőiskolába iratkozik. A festészet nem elégíti ki, bár később is szívesen veszi kezébe az ecsetet. Az iskolában ismerkedik meg az orosz futuristák vezetőjével, aki felismeri Majakovszkij költői tehetségét, egyengeti kibontakozásának útját és segíti, hogy költészete nyilvánosságot kaphasson. Így első versei a *Pofonütjük a közízlést* című futurista kiadványban jelennek meg.

A költő a rombolás anarchista dühével és vitriolos szatírával támadja a cári Oroszországot, „a hájasok, csuhások, bértollnokok" undorító világát. Haragját még fokozza az első világháború kitörése. Mondanivalóját különös kettősség jellemzi: egyrészt minden társadalom tagadása, másrészt valamiféle prófétai és rajongó hit egy eljövendő, pontosan körül nem írt forradalomban.

Mondanivalójához újfajta költői stílust és verselési gyakorlatot alakít ki. Versbe emeli a hétköznapi és argó szavakat, új szavakat alkot, újfajta versmondattant formál, amely a lágyan lejtő mondatot valósággal darabokra tépi, s ezzel szinte minden szónak külön

Majakovszkij, a forradalmár költő

hangsúlyt ad. Megtalálja az újfajta mondathangsúlyhoz tökéletesen alkalmazkodó „lépcsőzetes" verselést. Valósággal ontja az orosz lírában eddig szokatlan, meghökkentő, szójátékszerű rímeket. Újító és formabontó törekvése nyilvánul meg abban is, hogy kedveli azt a sajátos, a líra és az epika határait összemosó műfajt, amelyet az orosz irodalomban *poémának* neveznek *(Nadrágban járó felhő)*.

Nadrágban járó felhő"

Majakovszkij futurista korszakának összefoglalása a *Nadrágban járó felhő*, amely erősen cenzúrázva 1915-ben jelent meg. A költő prófétai elhivatottság érzésére utal, hogy a műnek eredetileg *A tizenharmadik apostol* címet adta, de ezt a cenzúra nem engedélyezte, mert vallásgyalázást látott benne. Így született meg a meghökkentő cím, amely arra utal, hogy Majakovszkij olyan finoman és tapintatosan akarja megmondani véleményét koráról, mintha nem is férfi, hanem nadrágban járó felhő volna. Ennek a „tapintatos" véleménynek lényegét a költemény 1918-as, teljes kiadásában így foglalja össze: „Négy kiáltás a négy rész: le a ti szerelmetekkel, le a ti művészetetekkel, le a ti rendszeretekkel, le a ti vallásotokkal!"

Stílusbeli és verstani újításait szemlélteti az alábbi idézet, amelyben egyik költőtársát gúnyolja ki és saját költészetét jellemzi:

„S még ez mondja magát költőnek, ez a gyatrán
pitypalattyoló fürj, ez a fületlen pityke?
A költő
ma
a világ kobakján
csattogjon mint a boxer bütyke!

Ti —
akiknek csak az okoz gondot:
van-e táncotokban elegancia, —
nézzétek —
hogy rázom a rongyot,
a strici, a sipista, az utca fia."

A fordítás szövegéből is kitűnik, hogy Majakovszkij ebben a néhány sorban valósággal önti az argó szavakat és kifejezéseket: strici, sipista, rázza a rongyot; a meghökkentő szójátékokat és rímeket: pitypalattyoló fürj, fületlen pityke — bütyke. Külön is figyelemre méltó az idézet 3. — 7. sorának mondat- és versfelépítése.

Az októberi forradalom kitörésekor Majakovszkij egyelőre még kiforratlan világnézettel, de már kialakulóban levő új költői formákkal áll előttünk. Aki annyira gyűlölte a múltat, mint ő, és olyan prófétai hittel álmodott egy új világról, az az októberi eseményekben azonnal felismerte a *saját forradalmát*. Szinte egyik napról a másikra születik meg az anarchista lázadóból a kommunista költőagitátor, aki Október ügye mellé áll, s híven szolgálja minden sorával és tettével mindhalálig. Soha, egy pillanatra sem inog meg, pedig nyers őszintesége miatt nemegyszer alattomos támadások érik.

Majakovszkij, akit már futurista korszakában is elsősorban a közéleti témák érdekeltek, a költészetet valóban a szó nemes értelmében vett *agitációnak, vagyis a szavak erejével végzett meggyőző munkának tekinti*. Erre mutat többek között az is, hogy verseit nemcsak nyomtatásban szerette látni, hanem szívesen és roppant hatással szavalta azokat a nagy nyilvánosság előtt.

Az agitáció mindig *időszerű* témákhoz kapcsolódik. Majakovszkij vállalja ezeket a pillanatnyilag aktuális témákat, de azzal is tisztában van, hogy a verses agitáció minőségileg különbözik az agitáció hétköznapi formájától. Ezért hihetetlen gonddal csiszolja minden sorát, keresi-kutatja azt az egyetlen szót, amely leginkább célba talál, leginkább meggyőz és elragad. *Beszélgetés az adófelügyelővel* című versében így vall erről:

„A költészet —
akárcsak a rádiumbánya,
Az ember
egy gramm rádiumért
esztendőkig gürcöl.
Nem sajnál se fáradságot,
a küzdelmet se bánja,
hogy egy ragyogó szót olvasszon
száz tonna
nyersércből."

Majakovszkij költői nagysága éppen abban rejlik, hogy a gyorsan időszerűségét vesztő témát művészetének erejével a halhatatlanságba emeli, *az aktuálist az időtlenségbe lendíti át.*

Szatírájának éle a Szovjetunió külső és belső ellenségei ellen irányul *(Roszta-ablakok)*. Hasonló dühvel támadja a szocializmus építése közben elkövetett hibákat és torzulásokat, mert nemcsak a külső ellenséget gyűlöli és tekinti a szocializmus ellenségének, hanem a belső tehetetlenséget is. Ezért kelt felháborodást egyes körökben *Önagyonülésezők* című verse, amelyet aztán Lenin véd meg a támadások ellen. Ilyen típusú költeménye a *Vers a szovjet útlevélről* is.

Vers a szovjet útlevélről

Első olvasásra nehéz volna eldöntenünk, hogy az epikai vagy a lírai műfajcsoportba soroljuk-e. Nagyobb része eseményt mond el: hogyan fogadja a hivatalnok a különféle országok útleveleit. Az esemény leírása azonban egyáltalában nem epikusan tárgyilagos, hanem lírai hevülettől átfűtött, valósággal tombol benne a költő szatirikus kedve. A csúcspont az a pillanat, amikor a Szovjetunió vörös útlevele kerül a hivatalnok kezébe, s annak tehetetlen dühe láttán a költő és a hordár cinkosan összemosolyog.

Sajátos mondatépítése és lépcsőzetes verssorai lehetővé teszik, hogy minden szót erősen hangsúlyozzon és így vésse az olvasó tudatába:

„Olvassátok,
irigyeljetek,
én
a Szovjetunió
polgára vagyok!"

Teli torokból

A rövidebb lélegzetű versek mellett több nagy lélegzetű poémát is ír. Ilyenek a *150 000 000*, a *Csudajó* és mindenekelőtt a Lenin halálára készült *Vladimir Iljics Lenin*. Lenint ünnepli, aki azért halhatatlan, mert a nép vágyait fejezi ki és valósítja meg, és mert neve és az Októbert véghezvivő párt neve szétválaszthatatlanul összeforrt; aki azért nagy, mert harc közben és a hatalom csúcsain is

ember tudott maradni, apró emberi gyengeségekkel és olyan kedvtelésekkel, mint a sakkozás.

Az első ötéves terv indulását is poémával akarta köszönteni. A műnek csak a bevezetője készült el, címe *Teli torokból*, s Majakovszkij ars poeticájának megfogalmazása.

A vers egészén a költőre annyira jellemző hangulati *kettősség* vonul végig: a rajongó pátosz és a nyers irónia váltakozása. Ez azonban nem öncélú játék vagy felületes formabontás, hanem éppen a legfontosabb tartalmi elemek érzékeltetésére szolgál. A pátosz az ellenség elleni harc és a szocialista építés szépségét szólaltatja meg, az irónia pedig az építés külső és belső ellenségeit, meg a vaskalapos bürokratákat állítja pellengérre.

A poéma elején jellegzetesen Majakovszkij-féle hetykeséggel közvetlenül az utókorhoz fordul: „Nagyrabecsült elvtársak, utódok!" Fölényes tréfálkozással inti le a jövő nagyképű professzorát, aki félremagyarázza majd költészetét; ő maga akar vallani önmagáról az utókor előtt. Közben jobbra-balra osztogatja fricskáit irodalmi ellenfeleinek: az aktualitásból induló költőagitátor itt sem tagadja meg önmagát. A csípős sorokat roppant erejű képsor követi saját költői halhatatlanságába vetett hitének kifejezéseként.

Kifogyhatatlan ötletességgel hasonlítja verseit a hadsereghez: a verscímek ágyúcsővé, az élcek lovascsapattá, a rímek dárdákká válnak, és ez a sereg a marxizmus szétválaszthatatlan elméletének és gyakorlatának jegyében éppen az utódok jobb jövőjéért harcol, ahogyan ezt a hallatlanul szemléletes és *groteszk* (egyszerre félelmetes és nevetésre ingerlő) képben magyarázza:

„Hogy ne rontson
rátok
szükség és betegség,
a költő
küzdött,
s a mellbeteg köpetjét
felnyalta a sok érdes nyelvű plakát."

Az agitátorköltő tisztán, büszke öntudattal áll az utókor ítélőszéke elé:

„... magasra tartom,
hogy mindenki lássa:
pártos könyveimet, —
mind
a száz kötetet."

Az ötéves tervet ünneplő poémát már nem fejezhette be. A költő idegzetét felőrölte „a költészet üzéreinek" áskálódása és magánéletének gondja — 1930 áprilisában öngyilkosságot követett el.

6. A szocialista realizmus a drámában

Bertolt Brecht: Kurázsi mama és gyermekei

„Nem játék ez, agyunk már szétreped.
E kínos ügyből egy ösvény vezet ki:
Önöknek kell a megoldást keresni."
(Brecht: A szecsuáni jólélek)

Különös személyiség, veszélyes kor

Kanyargós, sok buktatót rejtő úton jutott el a szocialista realizmusig a német *Bertolt Brecht* (1898—1956), a dráma forradalmi megújítója, a XX. század egyik legnagyobb hatású színpadi szerzője. Alkotói útjának ellentmondásait két tényező magyarázza: részben Brecht sajátos, az igazságoknak „végére járó" egyénisége, másrészt a kor bonyolultsága.

Brecht személyiségének alapvonása egy Majakovszkijéhoz hasonló prófétai hevület, amely gyűlöli a társadalmi igazságtalanságokat, és hisz egy eljövendő jobb világban. Ezt a forró lírai hevületet azonban valóságos jégrétegként veszi körül Brecht hűvös, mérlegelő, olykor egyenesen kiábrándult és cinizmusra hajló intellektusa. A szó szoros értelmében tűz és víz, ömlő láva és acélos jég különös keveréke ez az ember.

Brecht egészen fiatalon részt vett az első világháborúban, a németországi forradalom kitörésekor az augsburgi katonatanács tagja. Megéri a szocializmus diadalmas építését a Szovjetunióban, de megéri, sőt saját bőrén tapasztalja a fasizmus előretörését és a második világháború rettenetes éveit, amikor kockán forog az egész emberi haladás jövője. Hitler uralomra jutásának napján elmenekül Németországból. Először különböző európai országokban rejtőzik, majd az Egyesült Államokba emigrál. 1947-ben az Amerika-ellenes tevékenységet vizsgáló bizottság elé idézik. 1948-ban tér vissza hazájába és Berlinben telepszik le. A Német Demokratikus Köztársaság kormánya megad neki minden lehetőséget, hogy alkotó munkáját zavartalanul folytathassa.

Újító — régi eszközök felhasználásával

Brecht a dráma megújítója, szinte minden új, modern színpadi törekvés az ő kezdeményezésére vezethető vissza. Életműve ugyanakkor összegezi, magába olvasztja az előző korok számos kulturális örökségét. Mint Shakespeare vagy Molière, ő is szívesen használ fel ismert témákat, a világirodalom közkedvelt motívumait. Nagy drámaíró elődeihez hasonlóan azonban saját művészi szándékainak megfelelően gyökeresen átformálja ezeket, s eredeti tanulságaikat valósággal „megfordítja". *Koldusopera* című darabjának témáját például egy XVIII. századi angol író művéből meríti. Az eredeti változat a korai burzsoá társadalom kalandorait, gáncstalan vagyonszerzőit ítélte el — a polgári tisztesség jegyében. Brechtnél ugyanezek a hősök már a hanyatló polgári rend jellemző figurái, s a mű nyílt támadás a burzsoá intézmények és közízlés ellen.

Az író az új tartalomnak megfelelően az ábrázolás módszereit is merészen átalakítja. Összeolvasztja a különféle műfajokat, így a klasszikus értelemben vett színdarabból, az operából és a népi énekekből, „song"-okból gyúr újfajta drámát. A drámához lírai és epikai elemeket kever, sőt újításának lényegét éppen az *epikus színház* címszóval jelöli.

Bertolt *Brecht*, a dráma megújítója

Expresszionista lázadóból kommunista író

Brechtnek a húszas években írt első darabjai vad formabontásukkal és anarchista lázongásukkal a németországi expresszionizmus képviselői. Az ifjú lázadó gyűlöli a társadalmat, és szembeállítja vele az ösztöneit gátlás nélkül kiélő, romboló egyéniséget *(Baál)*.

1926-ban a kapitalista világ válságának és a Szovjetunió sikereinek láttán a marxizmust tanulmányozza, a marxista munkásiskola szorgalmas hallgatója. Az 1926 és 1930 közötti évek éles fordulatot jelentenek világnézetében és művészi fejlődésében egyaránt. Ezekre az évekre esik első, nemzetközileg is nagy visszhangot keltő színpadi sikere, a *Koldusopera* (1928).

Brecht szembenéz azzal a kérdéssel, hogy miért rossz ez a társadalom, és marxista, kommunista módon felel rá: a bajok gyökere a tulajdonviszonyokban, a kapitalista kizsákmányolásban rejlik, tehát nem a társadalmat, hanem a tulajdonviszonyokat kell szétrombolni. Tudja, hogy erre a munkásosztály és pártja hivatott *(A rendszabály, 1930)*.

A változás fő vonala világos: Brecht anarchista lázadóból kommunistává vált. Átalakulása azonban nem olyan egyértelmű és töréstől mentes, mint Majakovszkijé. Brecht is, mint olyan sok kortársa, félreértve a marxizmus tanításait, arra a hibás következtetésre jut, hogy az objektív szemlélet nem egyeztethető össze az érzelmekkel, a marxizmus az egyéniség teljes felolvadását követeli meg a tömegmozgalmakban, az osztályharc törvényei nem egyeztethetők össze a humanizmussal. Brecht hibás álláspontjához hozzájárult az is, hogy ezekben az években kezdett elterjedni a kommunista pártokban a szűk, szektás-dogmatikus szemlélet.

A humánum győzelme — Kurázsi mama és gyermekei

Az emigráció keserű évei, a fasizmus előretörése és a kommunista pártok minden fasisztaellenes erő összefogását hirdető népfrontpolitikája segíti Brechtet, hogy dogmatikus szemléletét leküzdje, és *mint kommunista az egész emberiség és a humánum nevében* tiltakoz-

Színpadkép a *Kurázsi mamá*ból

zék a kommunista és nem kommunista emberek millióinak legyilkolása, a fasiszták által kirobbantott háború ellen. Ilyen színdarabja az 1939-ben keletkezett *Kurázsi mama és gyermekei.*

A darab alcíme: *Krónika a Harminc éves háborúból.* Az alcím (krónika!) arra utal, hogy Brecht nem törekszik a szokásos színi hatásra, hanem inkább leíró-epikus módon mutatja meg az eseményeket. A darab 12 év történetét (1624—1636) foglalja 12 jelenetbe, nyoma sincs a szokásos felvonásokra tagolódásnak. Az idő múlását, a helyszín változásait és az egyes jelenetek mélyebb értelmét a vetített feliratok szövege jelzi. Ez az eljárás epikus karaktert ad a darabnak, míg a gyakran felhangzó verses betétek lírai jellegűek.

Brecht nem vét a történeti hűség ellen, a harminc éves háborút részleteiben is pontosan festi, a szereplők beszéde is stilizáltan régies, mégis érezzük, hogy itt a küszöbön álló második világháborúról *is* szó van. Ezt a háborút a fasiszták robbantották ki. Mindjárt az első

jelenet elején az őrmester így elmélkedik: „Csak háborúban vannak tisztességes lajstromok[1], regestrumok[2], csak akkor rakják bálába a bakancsot, zsákba a gabonát, embert-barmot akkor számlálnak, szállítanak, mert jól tudják: rend nélkül nincs háború!"

A háború látszólag vallási célokért folyik, igazi célja azonban a harácsolás és a hódítás. Erről szól többek között a tábori pap és a szakács groteszk iróniával megalkotott párbeszéde.

A tábori pap: „Ne legyen már olyan érzékeny. A háborúban elesni kegyelem, nem szerencsétlenség, miért is? Ez vallásháború. Nem közönséges, hanem különleges háború, a hitért vívják, s azért Istennek tetsző."

A szakács: „Úgy is van. Háború ez, ahol sarcolnak, öldökölnek, fosztogatnak, egy kis megbecstelenítés se árt, de mégis különbözik minden más háborútól, mert hiszen vallásháború, ez világos."

Kurázsi mama és fiai

Kurázsi mama is tökéletesen tisztában van a háború igazi jellegével és ezért nyíltan arra törekszik, hogy markotányosnői lehetőségeihez képest minél többet kaparjon össze. Egy-egy elkeseredett pillanatában elátkozza ugyan a háborút, mint valamiféle elháríthatatlan természeti csapást, de mégsem fogja föl másként, mint a pénzkeresés forrásaként. *A háború embertelensége fel sem merül benne.* Ha pedig a háború nem egyéb üzletnél, jogos az az álláspontja, hogy gyermekeit meg akarja menteni a harctéri haláltól, mert szereti őket, és mert az üzlethez szüksége van rájuk. Természetesen téved, mert a háború nemcsak üzlet, hanem *embertelen üzlet* is. A háború áldozatává válik Eilif és Stüsszi is.

Mindkettőjük sorsát kegyetlen iróniával ábrázolja Brecht.

A 2. jelenetben a zsoldosvezér agyba-főbe dicséri Eilifet, mert meggyilkolt néhány parasztot, hogy ökreiket elvehesse, a 8. jelenet-

[1] Lajstrom: jegyzék (latin)
[2] Regestrum: jegyzék, feljegyzés (rontott latin)

ben — az átmeneti béke idején — ugyanilyen tettéért kivégzik. A kisebbik fiú, a jámbor és becsületes Stüsszi sorsában hasonló keserű irónia szólal meg. Az ellenség fogságába kerül, becsületesen rejtegeti a zsoldpénzt, de ami *ott* erénynek számított, *itt* bűn — ki is végzik érte.

De nemcsak a háború ténye bűnös a két fiú halálában, hanem bűnös Kurázsi mama háborúból élő kapzsisága is. Eilifet azalatt viszi el a verbuváló, amíg Kurázsi mama az őrmesterrel üzletet köt, Stüsszinek pedig azért kell meghalnia, mert anyja késhegyig alkudozik a váltságdíjról. Végső soron ő az oka Kattrin halálának is. *Kurázsi mama azonban fel sem fogja vétségét.* Kattrin holtteste mellől szekeréhez megy és így elmélkedik: „Remélem, elhúzom a kocsit egyedül is. Majd csak sikerül, nincs sok holmi benne. Megint neki kell vágnom a kalmárkodásnak." A „kalmárkodás" démona űzi tovább három gyermeke holttestén keresztül is, mert „az üzlet üzlet", ha háborúnak hívják is!

Kattrin

Brecht nála szokatlan együttérzéssel rajzolja meg Kattrin alakját. Benne még él az anyjából kiveszett emberség, jó és szelíd, békéről és esküvőről álmodozik, mindennél jobban szereti a gyermekeket. Félelmetes és jelképes erejű fogás, hogy a *beszédre épített* színpadon éppen Kattrin, a humánum megtestesítője — *néma.* Annál hangosabban ver visszhangot a néző fülében és lelkében a darabot befejező dobolása, amely önfeláldozó, halálos és messzehangzó tiltakozás a gyermekeket gyilkoló, embertelen háború ellen. Nem véletlen, hogy Brecht szigorúan ragaszkodott ahhoz, hogy a Kurázsi mamát alakító szereplő földig hajoljon Kattrin holtteste előtt.

Az epikus színház

Brecht elméleti írásaiban elsősorban a hagyományos színpad ellen lép fel, amely a valóságot kicsinyesen utánzó színpadképeivel, a szereplők „természetes" beszédével stb. abba az *illúzióba* akarja ringatni a nézőt, hogy a színpad és a valóság azonos. Brecht nem

illúziót akar kelteni, nem azt akarja, hogy a néző „beleélje magát" a szereplők helyzetébe és a drámai cselekménybe, hanem arra törekszik, hogy *kívülről* szemlélje az eseménysort, *elgondolkodjék*, *elmélkedjék* a látottakon és így jusson közelebb a valóság megértéséhez és megváltoztatásának szándékához. Ezért alkalmaz stilizált díszleteket, ezért tiltja a színészeknek, hogy átéljék szerepüket, ezért kerüli a szokásos drámai feszültséget. Ehelyett az események jól kitapintható, epikus bemutatását adja. A vetített feliratokat és lírai betéteket „elidegenítési effektusként" értékeli, mert ezek is alkalmasak arra, hogy a nézőt kizökkentsék a beleélés hangulatából és így eszmélkedésre kényszerítsék.

Maga Brecht így állítja szembe egymással a drámai és epikus színház eltérő vonásait:

A színház drámai formája:	*A színház epikus formája:*
a színpad „megtestesít" egy folyamatot	elmond egy folyamatot
a nézőt egy cselekmény részesévé teszi és feléli aktivitását	szemlélőjévé teszi, de felébreszti aktivitását
érzelmek útját nyitja meg számára	döntéseket kényszerít ki belőle
élményeket közvetít neki	ismereteket közvetít neki
a nézőt egy cselekménybe helyezi bele	szembe helyezi vele
szuggeszcióval dolgozik	érvekkel dolgozik
az érzések érzések maradnak	megismeréssé válnak
az embert ismertnek tételezi fel	az ember a vizsgálat tárgya
az ember változatlan	az ember változik és változtat
a figyelem a mű kimenetelére irányul	a figyelem a mű menetére irányul
egyik jelenet a másikat szolgálja	minden jelenet önmagát szolgálja
az események egyenes vonalban haladnak	kanyarognak
natura non facit saltus (a természetben nincs ugrás)	facit saltus (van ugrás)
a világ, ahogy van	a világ, ahogy alakul

amit az embernek tennie kellene	amit az embernek tennie kell
a mozgató ösztönök	a mozgató indokok
a tudat határozza meg a létet	a társadalmi lét határozza meg a tudatot

A Brecht-féle színház tartalmának lényege: a színpad nevelő intézmény, amely a marxizmus alapvető igazságára tanítja a nézőt — a világot meg kell ismerni és meg kell változtatni!

Összegezés

Gorkij művészete megmutatta, hogy a szocialista realizmus egyik forrásvidéke a romantika és a kritikai realizmus. Majakovszkij és Brecht munkássága arról győz meg, hogy másik forrásvidékét az avantgarde irányzatokban kell keresni. Az avantgarde társadalmi igazságtalanságok elleni lázadása egyes kiváló alkotókban kommunista meggyőződéssé válik. Az avantgarde formai újításai pedig a szocialista realizmus művészeti eszközeinek tárházát gazdagítják.

Összefoglalás

Gorkij regénye Október előkészítését ábrázolja, *Nexö* a kapitalizmusban élő munkásosztály öntudatosodását mutatja be, *Majakovszkij lírája* a polgárháború és a szocialista építés első éveit szólaltatja meg, *Brecht drámái* az előretörő fasizmust és a második világháborút tükrözik. *A korok különbözősége és a művészi eszközök eltérése ellenére mind a négyen a szocialista realizmus képviselői.* Életművük ismeretében *tények alapján* kísérelhetjük meg a szocialista realizmus fogalmi jegyeinek körülírását.

A szocialista realizmus lényegét csak akkor érthetjük meg, ha világosan látjuk, hogy *nem orosz, hanem világirodalmi jelenség,* hiszen már keletkezésekor olyan nem orosz képviselői jelennek meg, mint a dán Nexö és a német Brecht.

Nyilvánvaló, hogy nem nevezhetjük stílusirányzatnak, hiszen *nincsenek olyan egységes, a művek többségére érvényes formai-stilisztikai jegyei*, mint pl. a kritikai realizmusnak vagy az avantgarde irányzatoknak. A szocialista realizmust éppen a kifejezőeszközök páratlan sokszínűsége jellemzi.

Inkább sajátos *ábrázolási módnak* kell minősítenünk, és meghatározását a *tartalmi oldaláról* kell megragadnunk. A szocialista realista író a valóságot, a realitást a legkülönfélébb eszközökkel ábrázolja, a marxista—leninista világnézet alapján értékeli, és pártosan, a munkásosztály nemzetközi harcának és a szocializmus győzelmének szemszögéből mutatja meg az élet jelenségeit. A szocialista pártosság azonban nem elfogult osztály-szubjektivizmus, hanem az igazság megalkuvás nélküli szolgálata, mert a munkásosztály ügye objektíven egybeesik az egész emberiség jövőjével. Így juttat el bennünket a szocialista realizmus a ma jelenségeinek megértéséhez, és így mutatja meg a jövő útjait.

A szocialista realista írót semmiféle formai megkötés nem korlátozza, ellenkezőleg: fáradhatatlanul kísérletezik, hogy új, korszerű formákat alakítson ki életünk bonyolult, s egyre bonyolultabbá váló jelenségeinek bemutatására. Így éppen a valóság sokrétűsége kényszeríti új formák keresésére, és ez a sokszínűség teszi olykor lehetetlenné, hogy hétköznapi értelemben „közérthető" legyen.

Ezt a körülhatárolást sem tekinthetjük véglegesnek. Nem lezárt, hanem világszerte hevesen vitatott, folyton változó és fejlődő jelenségről van szó; és az elméleti meghatározás mindig elmarad az alkotó művészek újat létrehozó gyakorlata mögött.

Összefoglaló kérdések és feladatok

1. Gyűjtsük össze a szocialista realizmus jellemző vonásait, és Gorkij, Majakovszkij, Brecht vagy más írók műveiből vett példákkal bizonyítsuk állításaink igazságát!

2. Hasonlítsuk össze a kritikai realizmus, a romantika és a szocia-

lista realizmus ábrázolási módszerét Rastignac (vagy Noszty Feri), Berend Iván és Pavel Vlaszov párhuzamos jellemzése alapján!

3. Önkéntes jelentkezés alapján olvassuk el Brecht: *Az anya* című színdarabját és feleljünk a következő két kérdésre:

a) Hogyan tükrözi Gorkij regénye és Brecht színdarabja az epika és a dráma eltérő műfaji jegyeit?

b) Hogyan tükrözi a két mű a két szerző eltérő művészi egyéniségét?

4. Mi emlékeztet a *Dal a viharmadárról*ban az avantgarde tartalmi és formai vonásaira?

5. Az alábbiakban közlünk egy impresszionista, egy futurista, egy expresszionista és egy szürrealista versrészletet. Stíluselemzés alapján azonosítsuk az idézeteket:

Te egy acél-faj szilaj istene,
nagy messzeségtől részeg autó,
ki rémülten zörömbölsz és vicsorogva harapod a zablád!

Húnyó alkony nyilai bíborozták
a szélringatta sok-sok tavirózsát,
s a nagy, bús, sápadt rózsák csöndesen
tündököltek a nád közt a vizen.

Letéptem ezt a hangaszálat
Már tudhatod az ősz halott
E földön többé sose látlak
Ó idő szaga hangaszálak
És várlak téged tudhatod

Fenn rikító kő csapódik
éj porlaszt üveget
az idők állnak
én kövülök.
Távol
üvegesedsz
te!

B) Irodalmunk a két világháború között

1. Irodalmi életünk a Tanácsköztársaság alatt

„...Földet rengésre tépő hangja zeng
Piros Keletről a sápadt Nyugatnak:
Im eljöttem!
Eljött a Vörös Isten!"
(Tóth Árpád: Az új Isten)

A Tanácsköztársaság kulturális intézkedései

A Tanácsköztársaság hatalma 133 napig tartott. Ez alatt a rövid idő alatt számtalan gazdasági, politikai és katonai nehézséggel kellett megküzdenie. Mégis volt ereje arra, hogy példamutató és átgondolt kulturális intézkedéseket tegyen. Következetesen valósította meg „A kultúra a népé" jelszavát.

Elválasztotta az államot az egyháztól, az egyház kezében levő iskolákat államosította. Törvénybe iktatta a 8 osztályos kötelező elemi oktatást. Az elemi iskola és az erre épülő középiskola tanterveinek kidolgozását a legkiválóbb szakemberekre bízta. Megnyitotta az egyetemek kapuit a munkások és parasztok előtt. Kampányt indított az analfabetizmus felszámolására.

A súlyos gazdasági helyzet ellenére, szinte erején felül gondoskodott a jövő reménységéről, az ifjúságról. Ezen a nyáron, amikor a magyar Vörös Hadsereg élethalálharcát vívta az intervenciósok ellen, a proletárgyerekek a Balaton mellett és a Margitszigeten — József főherceg volt birtokán — nyaraltak. Krúdy Gyula írja *Szegény gyerekek a szigeten* című riportjában:

„A lelenc, az árva, a pincelakó szegény, az iskola porában el-

Uitz Béla plakátja a Tanácsköztársaság idejéből

hervadt, külváros füstjében elsápadt gyermek álmában a tündérkertben járt, és reggelre megtalálta a kertet, nem osont az tova, mire felébredt.

A leányocskák körbe állnak, és úgy énekelnek, mintha a virágok énekelnének a kertben.

A fiúk szétszaladnak, mint a tavaszi esővíz.

A szegény gyermekek hangja megtölti a szigetet, mint a május szele színnel és illattal a világot."

A gazdagok magántulajdonában levő műkincseket államosították és nagy kiállítás keretében mutatták be a tömegeknek. Államosításra kerültek a kulturális intézmények, így a mozik és a színházak is. Amikor *Szamuely Tibor* egy avult gépen ezer veszély között Moszkvába repül, hogy Leninnel találkozzék, arra is van gondja, hogy visszatértekor hét orosz filmet hozzon magával. Ezeket mutatják be a pesti mozikban.

Móricz Zsigmond *Új közönség* című riportjában arról számol be,

hogy a Nemzeti Színházban „gróf" Széchenyi Béla egykori páholyában „három dohánygyári kisasszonyt és egy fejkendős nénit" látott. Az egyszerű emberek szemei áhítattal szegeződnek a színpadra. Ezt a közönséget „áhítattal lehet megközelíteni, ennek lehet értelmes szót mondani. Ez menedéke a művészet igazságának . . . Egészen megújultam ezen az estén, s valami magas és tiszta érzések keltek föl bennem a művészet feladatáról."

A Tanácsköztársaságnak az az álláspontja, hogy az írók, művészek maguk döntsenek saját ügyeikről. Ebből a célból létrehozza *az írói direktóriumot*, amelyben a legkülönbözőbb világnézetű írók foglalnak helyet és határoznak többek között az államosított könyvkiadás dolgában. A zenei élet élére az arra leghivatottabbak: *Bartók Béla* és *Kodály Zoltán* kerülnek.

Éppen ilyen megbecsüléssel fordul a Tanácsköztársaság a tudományok felé. A kultuszminisztériumot átszervezik, és az ügyek intézése olyan fiatal, kiváló képességű tudósok kezébe kerül, mint Rudas László, Fogarasi Béla, Lukács György. Amikor Eötvös József fia, *Eötvös Loránd*, a kiváló fizikus meghal, a nagy tudóst a Tanácsköztársaság saját halottjának tekinti, és Lukács György, a kulturális ügyek helyettes népbiztosa méltatja érdemeit.

Az irodalom és a művészet a Tanácsköztársaság alatt

Az első napokban a háború iszonyatától megcsömörlött írók és művészek világnézetükre való tekintet nélkül egységesen állnak az új, emberi világot hirdető tanácshatalom mellé. A Tanácsköztársaság rövid ideig tartó uralma és a rohanó események nem teszik lehetővé, hogy nagylélegzetű alkotások szülessenek. A lázas napok emlékét pillanat szülte, de időálló művek jelzik, ilyen a képzőművészetben a *plakát*, az irodalomban a *riport* és a *lírai vers*.

A Tanácsköztársaság 133 napja a magyar plakátművészet történetének nevezetes állomása. Különösen kiemelkednek *Berény Róbert* és *Uitz Béla* alkotásai.

Az új életet bemutató riportok gazdag terméséből *Móricz Zsigmond* és *Krúdy Gyula* írásai a legjelentősebbek. Mindketten a föld-

birtokok államosításáról írnak, Móricz Somogy megyei *(Virágnyílás)*, Krúdy Fejér megyei *(A termelőszövetkezetek Fejér megyében)* élményeiről számol be.

Témaválasztásuk nyilvánvalóan nem véletlen, hiszen a Dunántúl óriási kiterjedésű grófi és papi birtokaival a régi Magyarország valóságos fellegvára. Krúdy riportjában olvashatjuk, hogy Fejér megyében „a közel hétszázezer holdon 135 nagybirtokos gazdálkodik, míg a mezőgazdasággal foglalkozó népesség száma 164 ezer lélek". Ezeknek a fellegváraknak a szétverése bizonyítja leginkább a proletárdiktatúra erejét. Ez magyarázza mindkét író riportjának kettős vonalvezetését is. Egyrészt némi ámulattal és ujjongó örömmel szemlélik a régi összeomlását; a grófok fejvesztett menekülését vagy meghunyászkodó alázkodását az új hatalom előtt, másrészt ugyanilyen ámulattal és örömmel írják le a politikai biztosok kemény intézkedéseit és a zsellérnép okosságát, növekvő öntudatát.

Mindkét riport remeke a műfajnak. Szerzőik tárgyilagosan, a valós tények, adatok felsorolásával dolgoznak, írásaik mégis a művészet erejével hatnak. Ezért válik lehetségessé, hogy stílusuk feltüntesse eltérő művészi felfogásukat is. Móricz riportja objektív, keményebb, határozottabb vonásokkal megrajzolt, Krúdyé lágyabb, hangulati elemekben gazdagabb.

A Tanácsköztársaság napjainak lírai terméséből Juhász Gyula: *Májusi óda* és Tóth Árpád: *Az új Isten* című versét kell kiemelni.

Juhász Gyula *Májusi ódá*jának kétsoros, páros rímű strófái egyszerre vallanak azoknak a napoknak a nyugtalanságáról és a pesszimizmusra hajló költő fellobbanó reménykedéséről. A vers kezdete lírai, szubjektív, személyes: az élet rövid és szomorú. Tétova kérdő mondat fejleszti tovább a gondolatot.

„Jó volna egyszer, végre, tudni már,
Hogy szomorú fejünkre *itt* mi vár?"

A kérdő mondatot óhajtó mondat váltja fel:

„Jó volna egyszer kipróbálni még
Az Ember jussát, az Ember hitét!"

Lázas, egymásra toluló felkiáltó mondatok idéznek egy olyan világot, ahol nincsenek harangok, ágyúk, szuronyok, határok, börtönök és kaszárnyák, hanem a szeretet, a jóság és az igazság uralkodik. Felvillan a költeményt kiváltó élmény: a szabadban megtartott 1919-es május 1-e. Ez a „vörös május" legyen kezdete az „Ember" számára a „vígan zöldelő szabad" májusok végtelen sorának. A költő megérzi, hogy a proletárdiktatúra nemcsak a munkásosztály felszabadulását, hanem az ember felszabadulását is jelenti:

„Hittel, reménnyel május ünnepén,
Ó Ember, Testvér, be szeretlek én!"

Tóth Árpád: *Az új Isten* című verse rímtelen drámai jambusokkal idézi a nagy események drámaiságát, csak a kiemelt „Most új Isten szól néktek, emberek!" és „Hozsánna néked, új Isten, hozsánna!" sorokra csendít egy-egy rímet, hogy ezzel mondanivalójukat nyomatékosabbá tegye.

A vers szerkezete három képre épül: az első két kép majdnem pontosan annyi verssort foglal el, mint a harmadik. Így emeli ki a mondanivaló lényegét. Az első kép a vallás istenét, a második a Mammont, a tőke istenét, a harmadik a világot megváltó új istent idézi. Mindhárom nagy kép apró képek egész sorából áll össze, de az első kettőben a tagadás, a „nem", a harmadikban az állítás, az „igen" uralkodik.

A vallás istenét különös, impresszionista jelzős szerkezetek idézik: „... templomok setét hajóin,... barnult szentképek arany keretéből, ... méla, hosszú, vont litániák"; az ég „... hűvös, nagy, kékselyem palástot" villant fel előttünk, hogy megéreztesse: *ez az isten* misztikus, idegen és hamis. A Mammont festő rész is gazdag jelzőkben, de nem ezek szabják meg a hangulatot, hanem a kapitalizmus kibontakozó valós képe: telhetetlensége és ebből következő rothadása. Ez az elvont gondolat természetesen lesz költői képpé: a tőke undorító polip-karjai mindenhová behatolnak, hogy befonják a szüzek testét, a költő zengő agyát, a munkások könnyét és átkait. A mohó éhség egyúttal a Rém pusztulása is: „... a rothadó nagy testre már kiültek félelmes és aranyló hullafoltok ..."

A „Most új Isten szól néktek, emberek!" — sor mintegy a költemény szerkezeti tengelye, a tagadás világából az igenlés világába visz. A jelzők gazdagsága és a képalkotás előbb külön-külön jelentkező ereje itt egyetlen, szerves lendületbe olvad, hogy felidézze az új isten alakját:

„A véres földnek vére szülte Őt,
A sok kiomlott, sűrű, keserű
Vér összeállt a fájó földeken,
Testté tapadt, alakká tornyosult,
Vérszínű, nagy, mezítelen alakká . . ."

A Vörös Isten roppant jelképes alakjának árnya az egész világra ráborul, de a költő számára éppen ilyen jelentős *saját népének* szerepe: „A kicsiny, árva magyar jaj-patak" belesimul „a messzezengő nagy moszkvai árba".

A költemény — akárcsak Juhász Gyula verse — az új világ és az új ember születésének forró reményével zárul: „Formáld át sáros, bűnös, ócska bolygónk . . . És a magad képére gyúrj át minket!"

A Tanácsköztársaság első napjainak „naiv és szent" lelkesedése a nehézségek láttán az írók és költők nagy részében lelohadt, a bukás pedig — a nagy álom összeomlása — keserű kiábrándulással tölti el őket. Vannak azonban olyan írók is, akiket a 133 nap kommunistává nevelt és a bukás sem ábrándít ki. A Tanácsköztársaság alatt alakul meg a magyar szocialista írócsoport.

Összefoglalás

1. A Tanácsköztársaság 133 napos uralma alatt fontos kulturális intézkedéseket hajtott végre. Így többek között bevezette a kötelező 8 osztályos elemi oktatást, előkészítette a középiskola reformját, megnyitotta az egyetemek kapuit a munkások és parasztok előtt. Államosították a színházakat és mozikat, köztulajdonba vették az addig magánkézen levő műkincseket. Létrehozták a különféle művészeti ágak érdekvédelmi szerveit, és rájuk bízták saját ügyeik intézését.

2. A Tanácsköztársaság napjainak művészetében és irodalmában az eseményekre gyorsan reagáló műfajok uralkodnak. Így a képzőművészetben a *plakát*, az irodalomban a *riport* és a *lírai vers*. A legkiválóbb riportok *Móricz Zsigmond*tól és *Krúdy Gyulá*tól származnak, mindketten a parasztság új életét mutatják be. A lírai termésből kiemelkedik *Tóth Árpád: Az új Isten* és *Juhász Gyula: Májusi óda* című verse.

3. A Tanácsköztársaság napjaiban jött létre a magyar szocialista írócsoport.

2. Irodalmi élet az ellenforradalmi rendszer éveiben

„Felakaszthatnak, keresztrefeszíthetnek itt mindenkit... a becsületesek mindig visszavágyakoznak az igéret földjére, amely 1919 tavaszán nékik megmutattatott."
(Krúdy Gyula: A termelőszövetkezetek Fejér megyében)

a) Társadalmi viszonyok

Az ellenforradalmi rendszer és ideológiája

A Tanácsköztársaság hatalma 133 napig tartott, az ellenforradalmi rendszeré 25 évig. A „rendszer" 25 éves uralmának egyik legfőbb törekvése, hogy *annak a 133 napnak* a történetét meghamisítsa és meggyalázza, még az emlékét is kitörölje az emberek tudatából. Nem sikerült, pedig változatos módszereket alkalmaztak. Hatalomra jutásuk első idejében a „tiszti különítmények" ezerszámra gyilkolják le a Tanácsköztársaság funkcionáriusait. Kegyetlenkedésük olyan nemzetközi felháborodást vált ki, hogy a rendszer urai megrémülnek, s kevésbé durva módszerekre térnek át. Az új mód-

szer egyrészt társadalmi rendszerük megszilárdításában, másrészt az emberek tudatát mérgező propaganda változatos formáinak alkalmazásában áll.

Visszaállítják a félig feudális, félig kapitalista társadalmi viszonyokat. Az államgépezet vezető helyeire ismét az arisztokrácia és a vérbeli dzsentri képviselői kerülnek, az ország igazi ura mégis az a körülbelül 50 nagytőkés család, akik a gyárakat és bankokat tartják kezükben. A rendszer *tömegbázisát* egy sajátos, se hús, se hal képződményben, a „középosztályban" teremtik meg. Ide sorolják a szabadfoglalkozású értelmiségieket, az állami alkalmazottakat, a nagyvállalatok és nagybirtokok tisztviselőit, a kistőkéseket és gazdagabb kereskedőket, a kisebb vidéki birtokok urait, a gazdag parasztok egy részét stb. Nem osztály ez, hanem különféle csoportok zűrzavaros konglomerátuma[1]. Ennek ellenére sikerül a „középosztálynak" valamiféle egységes szellemi arculatát kialakítaniuk.

A példakép, „az ideál" — a dzsentri, üres előkelősködésével, vidékies konzervativizmusával, „úri" szokásaival — és a felsőbb hatalmakat készségesen kiszolgáló szolgalelkűségével. A származás szerinti dzsentri viszonylag kevés a középosztályban, de a derék kereskedők és a gazdag parasztok feltörekvő fiai mindent elkövetnek, hogy az „igazi" dzsentrit, az igazi Noszty Feriket utánozzák. Ezért nevezi Szerb Antal ezt a társadalmat *„dzsentroidnak"*. Így lesz világossá előttünk, hogy a középosztály egységes szellemi arculatának titka — a *visszataszító sznobizmus*, amelynek nyomaival még napjainkban is találkozunk.

És lenn a mélyben, a peremvárosok nyomortanyáin és a nagybirtokok zsellérkunyhóiban él és küszködik az igazi ország, „a hárommillió koldus" országa.

A rendszer kialakítja saját ideológiáját, amelyet „keresztény-nemzeti" eszmének vagy „neonacionalizmusnak"[2] nevez. Az ideo-

[1] Konglomerátum: össze nem tartozó elemek összesítése; egyveleg, halmaz (latin)

[2] Neonacionalizmus: újnacionalizmus, a rossz értelemben vett „nemzeti érzés" új fellángolása (latin)

lógia tartalma nem egyéb féktelen kommunistaellenességnél és sovinizmusnál, amely a szomszéd államok és a kommunizmus elleni uszításban merül ki, s ezek nyakába igyekszik varrni az égető szociális problémákat.

Az ellenforradalmárok mindent elkövetnek, hogy népellenes eszméik terjesztésére híveket toborozzanak, és számottevő anyagi áldozatot is hoznak, hogy a propaganda eszközeinek felhasználásával minél szélesebb néprétegeket fertőzzenek meg. Jellemző példája ennek, hogy a kultuszminiszter különféle forrásokból „összekoldult" pénzekből nagyarányú iskolaépítési programot hajt végre, de arról is gondoskodik, hogy a felépült iskolák a neonacionalizmus előretolt állásai legyenek a nép körében.

A rendszer rendelkezésére áll a sajtó, a rádió, a lapkiadás, a színpad, a film és mindenekelőtt a *papi szószék*. Ez az oka annak, hogy eszméik viszonylag széles körben terjednek, s utóhatásuk még napjainkban is kísért, habár a rendszer 1945 tüzében egyszer és mindenkorra összeomlott.

Az ellenforradalmi rendszer felépítménye tovább él — és fertőz — a társadalmi alap összeomlása után is!

A Kommunisták Magyarországi Pártja

Egyetlen olyan erő van az országban, amelyet nem képesek sem erőszakkal letörni, sem propagandával megfertőzni. Ez az erő a Tanácsköztársaság eszményeinek letéteményese, a Kommunisták Magyarországi Pártja. A párt elég erős ahhoz, hogy az illegalitás nehéz körülményei között, a brutális üldöztetés és belső problémái ellenére tömegeket mozgósítson, mint ezt az 1930. szeptember 1-i és az 1942. március 15-i nagy tüntetések és az 1944-es partizánakciók bizonyítják. A párt sok neves és névtelen harcosa esett áldozatul az üldöztetéseknek ezekben a sötét és hősies években, a felszabadulás után mégis töretlenül kerül ki az illegalitásból, hogy az újjáépítés élére álljon.

b) A korszak irodalmi irányzatai

Az átmeneti korszaknak ellentmondásokkal teljes, zűrzavaros az irodalmi élete is, bár fő vonalai pontosan kijelölhetők. Él a *konzervatív*, a rendszer által hivatalosan támogatott irodalom, és a különféle árnyalatú *polgári irányzatok*, amelyek megőriznek valamit a forradalmi polgárság hagyományaiból, működik a Tanácsköztársaság idején megszületett *szocialista irodalom*. A harmincas évek elején jelentkeznek a szegényparasztság problémáit megszólaltató *népi írók*, a harmincas évek közepe táján pedig megerősödik a különféle irányzatokhoz tartozó írókat „szekértáborba" gyűjtő *antifasiszta mozgalom*.

Ezek a fejlődés pontosan kitapintható *fő vonalai*, a kortárs írók azonban a kor zűrzavarában nagyon nehezen képesek tájékozódni. Különféle motívumok alapján egyik irányzattól a másikhoz csapódnak, vagy a különféle irányzatok ellentétes elemeit próbálják összeegyeztetni. Közben maguk az irányzatok is változnak a változó történelmi események hatására.

c) A konzervatív és a polgári irányzatok

A konzervatív-hivatalos irodalom

Már az idős Gyulai Pál is szembefordult a haladással és az irodalom összes hivatalos őrhelyeit a végleg idejétmúlt népnemzeti irányzat fellegvárává tette. A hatalomra került ellenforradalom a Gyulai által elindított folyamatot továbbfejleszti. Az irodalmi társaságok tizedrangú „nagyságok" gyülekezőhelyeivé válnak, az ő képviselőik ülnek a kiadóvállalatok, folyóiratok, újságok jó részének szerkesztőségi asztalainál is. Jól világítja meg a korviszonyokat, hogy 1935-ben a *magyar nyelv* és tudományosság legfőbb őrhelyéül alapított Magyar Tudományos Akadémia elnöki székébe Habsburg József „királyi és császári főherceget" ültetik, aki magyarul sem tudott tökéletesen.

A rendszer tehetséges írókat is igyekszik szolgálatába állítani.

Nem tehetségtelen ember a hivatalosan, de érdemtelenül „írófejedelemmé" koronázott *Herczeg Ferenc* (1863—1954), évtizedeken át az *Új Idők* című irodalmi folyóirat szerkesztője. Ez a lap mindvégig „az úri középosztály" sekélyes eszmei és művészi igényeit szolgálta.

Herczeg Ferenc tudja, hogy *valójában* miféle eszmék szolgálatába állította szerkesztői tevékenységét és tollát. Ezt bizonyítja *Bizánc* című drámája és *Majomszínház* című vígjátéka. A *Bizánc*ban (1904) a keletrómai császárság összeomlásának történelmi példázatán mutatja meg, hogy az uralkodó osztályok felelőtlen cinizmusa és kiszolgálóik aljas szolgalelkűsége tragédiába taszítja az országot. Jóslatának igazát az első világháború eseményei igazolták. A húszas évek végén a *Majomszínház*ban Bernard Shaw-ra emlékeztető módon képtelen ötlettel leplezi le korát. A dzsungel szélén angol kolónia él. A karikatúráig előkelő gentlemanek és ladyk, akiknek angol álarca mögött nem nehéz felismerni a magyar „úri középosztály" arcvonásait, gátlás nélkül szövögetik szerelmi viszonyaikat és házassági terveiket — a dzsungel majmaival, mert azok tartják birtokukban az erdő természeti kincseit, *vagyis gazdagok*.

Az író magatartására jellemző, hogy amikor a *Majomszínház* nemzeti színházi előadása után a rendszer sajtója és a középosztály felhördül a színpadról felhangzó kemény ítélet hallatára, *önként* vonja vissza darabját.

A polgári irodalom irányzatai. A Nyugat

Az ellenforradalom meggyengíti a *Nyugat* társadalmi bázisát: a polgári radikalizmus egyre szűkebb térre szorul, a munkás- és parasztmozgalomban is apály, visszaesés következik be. Ezek a társadalmi tények tükröződnek a folyóirat szerkesztési elveinek megváltozásában. *Osvát Ernő* 1929-ig megkísérli tartani az első világháború előtti politizáló, radikális irányzatot. Halála után Babits Mihály és Móricz Zsigmond veszi át a szerkesztést. Móricz azonban hamarosan kiválik és Babits „politikamentessé", az öncélú művészet fellegvárává teszi a nagy múltú folyóiratot. Csak életének utolsó éveiben, az előretörő barbárság láttán változtatja meg irányzatát, és kísérli meg a Nyugatot az antifasizmus szolgálatába állítani. 1941-ben bekövetkezett halálával a *Nyugat* is megszűnik. Utóda a *Magyar Csillag* lesz.

A *Nyugat* mindvégig a korszak legszínvonalasabb folyóirata, írógárdája magasan az átlagos színvonal fölé emelkedik. Belső munkatársai közé tartoznak az Adyval induló nagy költőnemzedék legjobb képviselői. Irodalomtörténeti jelentőségük oly nagy, hogy munkásságuk külön fejezetet érdemel, akárcsak Móricz Zsigmond tevékenysége.

A Nyugat köréhez tartozik *Kaffka Margit* (1880—1918), irodalmunk legjobb nőírója, akinek tehetségéről Ady is nagy elismeréssel nyilatkozott és fegyvertársának tekintette. *Színek és évek* (1912) című regényében két kérdést kapcsol össze: a dzsentri hanyatlását és a századforduló egyik sokat vitatott problémáját, a nők egyenjogúsítását. A főszereplő — Pórtelky Magda — sorsa azt bizonyítja, hogy a hanyatló úri társadalom álerkölcse „élősdivé" alázza az asszonyokat, lehetetlenné teszi számukra, hogy szabad, egyenlő jogú, emberhez méltó életet éljenek. Kaffka Margit jelzőkben, metaforákban és színekben gazdag stílusa az impresszionisztikus magyar próza legjobb teljesítménye.

Ugyancsak szorosan a Nyugat köréhez soroljuk a korszak egyik legérdekesebb írói egyéniségét, *Karinthy Frigyest* (1887—1938). Pesti kispolgári családból származik és csodagyerekként tűnik fel. Első regénye 14 éves korában jelenik meg. A pesti egyetemen előbb matematikát és fizikát tanul, majd az orvoskarra iratkozik át. Tanulmányait nem fejezi be, mert nyugtalan természetét az újságírás vonzza, de a természettudományok iránti érdeklődését mindvégig megtartja.

Karinthy Frigyes
„A humorban nem ismerem a tréfát."

Népszerűségét *Így írtok ti*

című paródiagyűjteményével alapozza meg. Bámulatos beleérző képességével a szó legjobb értelmében vett karikatúrát rajzol a kortárs magyar és külföldi írókról, költőkről és irodalmi irányzatokról. Írói módszereik képtelen, nevettető eltúlzásával nemcsak csúfolódik, hanem nagyon mélyen *jellemez* is. *Futurizmus* című írásában Petőfi: *Befordultam a konyhára* című versét „fordítja" le az avantgarde nyelvére, egyszerre kicsúfolva és jellemezve a modernkedő stílustörekvéseket.

A polgárság legnemesebb racionális hagyományainak híve. Az értelem ítélőszéke elé idézi és a szatíra keserű nevetésével ítéli el az élet visszásságait. A haladó polgárság fegyvertárából való az utópia iránti vonzódása és hite a modern természettudományok világot megváltó erejében. Élete álma egy Új Enciklopédia kidolgozása, amely az értelem segítségével igazítaná el az embereket a kor zűrzavarában. Ez a szinte prófétai hevület szólal meg olyan kis remekműveiben, mint a *Cirkusz* vagy a *Ki kérdezett?* Életművében akadnak azonban szép számmal kellően ki nem érlelt, a pénzszerzés kényszerében írott művek is.

Az *Így írtok ti* mellett kiemelkedik *Tanár úr kérem* című kötete, a kamaszodó kisdiák világának remek megjelenítése *(Lógok a szerep)*, és *Utazás a koponyám körül* című szabálytalan, semmiféle műfajba nem sorolható írása. A kötet agydaganata keletkezésének, elhatalmasodásának, svédországi utazásának, műtétének, gyógyulásának és hazatérésének története. Megrajzolja nemcsak a betegség keletkezésének és lefolyásának körülményeit, hanem hátterül odarajzolja a fasizálódó Európát és a magyar közéletet is.

Az újságírói és színházi nagyüzem

1919 és 1945 között kialakult az irodalomnak egy másik, sokkal jelentősebb polgári irányzata, amely a tisztán üzleti vállalkozássá lett napilapok és színházak igényeit elégíti ki.

Ennek az igénynek tesz eleget egy felületes, egyszerre érzelmes és cinikus, pesties és kozmopolita írónemzedék. Ebből a talajból nő ki Molnár Ferenc és Heltai Jenő írói és színpadi szerzői tevékenysége.

Molnár Ferenc (1878—1952) újságíróként kezdi pályáját, de drámaíróként lesz világhírűvé. Igazi boszorkánymestere a feszültséget teremtő drámai szerkesztésnek, a könnyed és lebilincselő dialógusnak, vagyis a színi hatásnak *(Játék a kastélyban, Az ördög)*. Művészetét a kiábrándult cinizmus, a fölényes szellemesség és a felületes érzelmesség különös ötvözetéből kovácsolja össze *(Liliom)*. Társadalombírálata nem megy túl az arisztokrácia nevetségessé tételén és a polgárság óvatos „megfricskázásán" *(Olympia)*. Ezek a tulajdonságai magyarázzák, hogy a két világháború között zajos nemzetközi sikereket aratott, és azt is, hogy a fasizmus elől menekülve Hollywoodban kötött ki a nagy filmvállalatok dramaturgjaként.

Színpadi sikerei ellenére irodalmi rangját igazában egy fiatalkori műve, *A Pál utcai fiúk* című gyermekregénye és pályája első szakaszában írt elbeszélései biztosítják.

Heltai Jenőt (1871—1957) szoros baráti szálak fűzik Molnár Ferenchez, írásművészetük is sok tekintetben rokon. Könnyed, franciásan szellemes, gúnyoros hangon a pesti, nagyvárosi ember érzéseit szólaltatja meg. Versbe emeli a nagyváros jellegzetes szavait, sőt maga is alkot ilyeneket (mozi). Karcolatai, elbeszélései és regényei a pesti szerkesztőségek és a pesti éjszakai élet világába vezetnek *(Jagudr, A III-as)*. Színdarabjai bejárják a világot, főként *A néma levente* (1936). A mesejáték Mátyás király korában játszódik le, különös szerelmi történetét dolgoz fel romantikus zengésű, rímes jambusokban. Költőisége ma sem vesztett csillogásából.

Heltai Jenő a fasizmus éveiben elhallgatott, de a felszabadulás után töretlen erővel szólalt meg újra és köszöntötte az új, szabaddá lett életet *(A szabadsághoz)*.

Magányos utakon

Van a korszaknak néhány olyan alkotója, aki nem sorolható szorosan egyik irányzathoz sem, magányos utakon jár, ahogyan Móra Ferenc a szerénység gőgjével mondja:

„Nem kötöttem kis sajkámat senki nagy hajójához."

Az egyik magányos Móra Ferenc, a másik Krúdy Gyula.

Móra Ferenc: Szeptemberi emlék

A kiskunfélegyházi foltozó szűcs fia, *Móra Ferenc* (1879—1934), keserves körülmények között végzi középiskolai és egyetemi tanulmányait. Kiemelkedik osztályából, de soha nem lesz hűtlen hozzá — mindvégig a „célszerű szögény embörök", a parasztok, az élet gondjaival küszködő kisiparosok szemével nézi a világot. Ezt a népi, paraszti örökséget a polgári radikalizmus legjobb hagyományaival olvasztja össze.

A fiatal Móra Ferenc Szegedre kerül újságírónak, a nagytekintélyű *Szegedi Napló* munkatársa, később szerkesztője lesz. 1917-ben átveszi a szegedi múzeum vezetését. Szeged környéki ásatásai és ezek eredményeit feldolgozó tanulmányai a *tudós* Mórának is nemzetközi hírnevet szereznek.

Sok irányú elfoglaltsága mellett mindig szakít időt, hogy szépirodalmi munkásságot folytasson. Az első világháborút megelőző években inkább az ifjúsági irodalmat műveli. Ennek a műfajnak is egyik klasszikusa *(Kincskereső kisködmön, Csilicsala Csalavári Csalavér, Rab ember fiai, Mindenki Jánoskája* stb.).

A szegedi proletárdiktatúra rövid uralma alatt lázas közéleti tevékenységet fejt ki: a szegényparasztok utóda és a polgári radikalizmuson nevelkedett értelmiségi a szocializmus igazságának hirdetője lesz. A bukás után visszakozik a haladó polgári álláspontra. Az ellenforradalmi rendszer feketelistára teszi, a *Szegedi Napló* szerkesztésétől meg kell válnia, múzeumi állását is veszély fenyegeti. Csak irodalomkedvelő barátainak köszönheti, hogy a tiszti különítmények „nem úsztatták le a Tiszán".

A húszas években találja meg egyéni hangját és alakítja ki azt a sajátos, „kevert" műfajt, amely egyéniségének leginkább megfelel. Ez a műfaj a novella, a karcolat és a riport elemeit egyaránt magában foglalja. A különböző műfaji elemek egységét Móra lebilincselő stílusa biztosítja. Ez a stílus látszólag végtelenül egyszerű és közvetlen, igazában azonban nagyon is bonyolult, mert ott villog benne az író rendkívüli műveltsége, keserű, lázadó humora és fojtott szenvedélyessége. Ezeket az erényeket mutatja *Szeptemberi emlék* című kis remekműve.

Nehéz gyermekkorának egyik epizódját meséli el az író. Az esemény *riportszerű hitelét* biztosítja, hogy az összes szereplők valóban élő személyek; így Zólyomi és Eyszrich tanár urak, Agócs főtiszte-

Móra Ferenc
„Szolgáló-mestere voltam szegény nemzetemnek."

lendő, Ranezay bácsi — még a futólag említett Stross Olga és Holló koporsós is. A *karcolatra* emlékeztet, hogy az elmondott esemény valóban megtörtént. Bámulatra méltó a látszólag egyszerű eseménysor leleplező, *általánosító* ereje. Néhány oldalon felvillantja előttünk a parasztság nyomorúságát apja alakjában, kiszolgáltatottságát anyja kétségbeesett harcában fiáért, és a szegény emberek tehetséges gyermekének reménytelen kiúttalanságát saját sorsában. Ugyanilyen villanásszerűen mutatja meg a másik oldalt, a rendszer embereinek kegyetlenségét, és kifinomult osztályöntudatát. Az írnok kidobja a kérelmezőket. Agócs főtisztelendő kijelenti, hogy „nem muszáj" mindenkinek urat nevelni a gyerekéből, de azért csókra nyújtja a kezét. A főjegyző beszél a legnyíltabban: „Látja, Márton, nem kellett volna annyit éltetni Kossuth Lajost. Akkor most nem volna maga olyan *jegyes ember*."

A stílus látszólag egyszerű anyagába finoman szövődik bele Móra keserű célzásokban megnyilvánuló humora és halk líraisága, nemegyszer Mikszáthra emlékeztető zárójeles formában. Mikor apja csizmadiainasnak akarja adni a kisfiát, Móra odaveti: „. . . honnan tudhattam volna még akkor, mi minden pálya nyílik meg *öreg koromra* a csizmadiák előtt?" A célzás gyilkos fullánkját csak akkor értjük meg, ha tudjuk, hogy a dilettáns, hozzá nem értő politikusokat nevezték „politikus csizmadiának". A célzás értelme tehát: az elbeszélés írásának idején dilettánsok vezetik az országot. Nyíltabban, líraibban szól a két zárójeles közbevetés. Az egyik: az író nagyapja híres dohányvágó ember volt. („Ezt jövendő életíróim kedvéért jegyzem fel. Tudják meg, hogy a híresség nem velem kezdődött.") A másik: „Akkorra az apám már kihurcolkodott a szőlőbe. Mindig odabujdosott az olyan bajok elől, amiket se szétnevetni, se szétkáromkodni nem lehetett. (Ó, ha nekem maradt volna a *birtokból* csak annyi, mint egy kutyaól, de sokszor elbújnék oda én is!)"

Móra minden keserűsége ellenére is hisz az emberben és az emberségben. A tragikusnak induló történet szerencsésen végződik — a tehetséges gyermeket fölkaroló *tanárok humanizmusából:* „. . . a latin tanár ölben vitt be az iskolába és többet aztán sohse kértek tandíjat Móra Márton földbirtokostól."

Móra pályája és írásművészete egyaránt különös, magányos, „szabálytalan". Még szabálytalanabb és magányosabb a *Krúdy Gyuláé* (1878—1933).

Krúdy Gyula: A hídon

Krúdy származására nézve vérbeli dzsentri. Legnagyobb gyermekkori élményei a nyírségi dzsentri furcsa világa és egy felvidéki eldugott kisváros, Podolin, ahol egy ideig iskolába járt. Hamarosan Pestre kerül és hosszú időn át hányódik-vetődik névtelen újságíróként. Mint albérlő megismeri a József- és Terézváros, a Belváros és Óbuda hangulatos, szűk és kanyargós utcáit. Rendkívül termékeny író, életműve nagyobb, mint a Jókaié, pedig még korántsem kutatták fel minden írását! Az 1910-es évek elején már rendkívül népszerű is, de egyetlen irányzathoz sem csatlakozik, hűvös tartózkodását mindvégig megtartja.

A legkülönfélébb újságokban megjelent számtalan *publicisztikai írása* arról vall, hogy a kritikai realista író kiábrándult világlátásával méri fel a rendszer minden bűnét. Ez olvasható ki már a Tanácsköztársaság alatt írt fehérvári riportjaiból is. Amikor a harmincas évek elején a magyar társadalom fasizálódása egyre inkább nyilvánvalóvá válik, *Alföldi levelek* című írásában ilyeneket olvashatunk:

„Nem akarok semmit, nincsenek egyéni céljaim. Jussom van tehát arra, hogy a hazugságok országában kimondjam az igazságot."

„Vajon tudják-e Pesten... mily félelmes, könyörtelen, süket balsors ködébe merültek a magyar falvak? Olyan a szegénység, akár az erdőégés."

„Már én aligha érem meg, de egész szívemből kívánom, hogy ti se érjétek meg annak a történelmi igazságnak beteljesülését, hogy előbb-utóbb katasztrófára vezet, ha minden hatalom egy kis csoport kezében van központosítva."

Egészen más szépirodalmi műveinek világa, bár ezekben is fellelhetők a kritikai realizmus vonásai. Így ő is szembekerül, mint nagy elődei, Eötvös, Jókai, Mikszáth és kortársa, Móricz Zsigmond, a szabadságharc és a második világháború közötti magyar társadalom egyik alapvető problémájával: az egykor haladó középnemesség dzsentrivé züllésével. Kedvenc hőse Alvinczi Eduárd — akit élő személyről mintázott —, ennek a nagymúltú világnak utolsó képviselője. Alvinczi tehetséges ember, de különc, magányos és degenerált, akit nem érdekelnek közéleti kérdések, idejét és erejét kisebb-nagyobb szélhámosságokban, a lóversenytéren, vad kártyacsatákon és túlfűtött szerelmekben pazarolja el. *(A vörös postakocsi, A hékszalag hőse).* Amikor *A hék-*

szalag hőse utolsó jelenetében a lóversenypályán összeesik és meghal, az anakronizmussá öregedett dzsentri halálos ítéletét mondja ki Krúdy, akárcsak Móricz Kopjáss István öngyilkosságával. Figyelemreméltó találkozás, hogy mindkét regény 1929—30-ban keletkezett.

Mégsem a kritikai realizmus Krúdy művészetének alapvonása, hanem valamiféle romantikus menekülés az álmok és emlékek világába. Kisregényeinek és novelláinak eseménytelen cselekménye azokon a tájakon játszódik le, amelyeket ifjú korában ismert meg: a nyírségi udvarházakban, Podolin furcsa palotácskáiban, a Józsefváros, a Terézváros, a Belváros és Óbuda kanyargós utcáin. De ezek nem valódi házak és utcák többé, mert körvonalaikat elmossa az emlékezés köde. Hasonló varázslatot űz Krúdy az idővel. Műveinek cselekménye valamiféle pontosan körül nem írható, titokzatos múlt időben játszódik, még a jelen is múlttá válik benne.

Ebben az irreális térben és időben élik furcsa életüket hősei, akiket egyik kötetének címével jellemezhetünk legtalálóbban: „a tegnapok ködlovagjai". Már a nevük is valamiféle álmatag régmúltat idéz: Rezeda Kázmér, Mélyacsay, Pisztoli, Nagybotos Viola, Józsiás, Szindbád, a hajós... Az alakok nagyon is áttetsző álarca mögött felismerhetjük Krúdy arcvonásait: ő ezeknek a történeteknek a hőse, aki az irracionális térben és időben emlékeit és álmait kergeti, hiszen — mint egyik kötetének címe vallja: *Az élet álom*. Ezt a hangulatot Krúdy mondatainak muzsikáló-andalító ritmusa és lazán kapcsolódó képsorai érzékeltetik.

Krúdy művészetének minden vonását sűrítetten tartalmazza *A hídon* című novellája, amely kedvenc hősének, Szindbádnak negyedik utazását meséli el. Az öregedő Szindbád emlékeinek nyomán kel útra, mert visszavágyik abba a kis felvidéki városkába, ahol egykor fiatal volt. Mintha zeneművet hallanánk, három visszavisszatérő motívum idézi a városkát: a *barna híd*, amelynek „ódon ívei alatt színes kavicsok felett vágtat egy tiszta kis folyó", és Szindbád „a híd kőpárkánya mellől álmodozva nézte a messziségben alvó kék erdőket", az álmatag nevű A. Marchali *cukrászda*, dohányszínű függönyeivel, kopottas aranybetűivel és egy dallamos női név: *Amália*...

Amikor Szindbád a városba érkezik, újra ezek a motívumok szólalnak meg: emlék és valóság egybeolvad, mert „a toronyórák is megálltak itt. Valami olyan időt mutattak az órák, *amilyen idő talán*

Krúdy Gyula

„Mindig messzi Budán szerettem volna lakni, de csak a Margitszigetig jutottam, egy régi házba, ahol hosszú, elgondolkoztató őszöket, emberhangtalan teleket töltöttem . . .”

soha sincs." A jelen és a múlt szembesítése azonos, változatlan körülmények között történik, de a kettő mégsem azonos, hanem tragikusan különbözik egymástól. A *mostani* Amália az egykori Amáliának a lánya, aki anyja medaillonját hordja a nyakában, benne Szindbád képével; de az *igazi* Szindbádot nem ismeri fel és Szindbád sem meri felfedni kilétét. Így cseng ki az Amália-motívum, a Marchali cukrászda motívuma, amikor Szindbád kilép az ajtón, és így cseng ki a harmadik motívum is, mert a hajós „a régi hídra ment, ahonnan sokáig elgondolkozva nézte az alkonyatban álmodozó messzi erdőségeket.

A folyó fürgén futott a híd álmos ívei alatt."

A titokzatosan múló idő, az öregedés, a közelgő halál hangulatát szólaltatja meg az utolsó mondat.

Krúdy a tér és idő hagyományos formáinak felbontásával, stílusának tiszta zeneiségével világirodalmi szinten is úttörően újat alkotott.

Összefoglalás

1. Az ellenforradalmi rendszer uralkodó osztálya a feudális arisztokrácia és a tőkések érdekszövetsége, tömegbázisát pedig az ún. „középosztály" képezi. A rendszer terrorintézkedésekkel és soviniszta propagandával igyekszik a Tanácsköztársaság idejét az emberek tudatából kiirtani. A mérgező propaganda hatása viszonylag széles rétegekre terjed ki.

A nép érdekeit ezekben a nehéz években is elsősorban az illegalitásba szorított Kommunisták Magyarországi Pártja, a jövő letéteményese képviseli.

2. Az ellenforradalmi korszak hivatalos, államilag is támogatott irodalma mind tartalmában, mind kifejezési eszközeiben reakciós és konzervatív. A rendszerrel bizonyos fokig szembenállnak a polgári irodalom különféle irányzatai. Ezek közül legjelentősebb a *Nyugat* köre.

A *Nyugat* mindvégig a korszak legszínvonalasabb folyóirata, amely a legtehetségesebb írókat gyűjti táborába. A munkatársak

közül kiemelkedik a korán elhunyt *Kaffka Margit* és *Karinthy Frigyes*.

1930-tól a Nyugat szakít előző polgári-radikális irányzatával és az öncélú művészet elveit képviseli.

3. A polgári irodalomban jelentkezik egy, a Nyugat gárdájánál felszínesebb, pesties írócsoport, amely elsősorban a kapitalista vállalkozássá lett színházak és napilapok igényeit elégíti ki. Ebből a környezetből nő ki *Molnár Ferenc* és *Heltai Jenő* színpadi szerzői tevékenysége.

4. A korszak néhány kiváló írója nem csatlakozik szorosan egyik irányzathoz sem, magányos utakon jár. Ilyen író *Móra Ferenc*, a novella sajátos típusának művelője és a szegényparasztság gondjainak megszólaltatója. Ilyen *Krúdy Gyula* is, aki a klasszikus időrend felbontásával, a lelki folyamatok finom ábrázolásával sajátos magyar képviselője az epikában jelentkező újító törekvéseknek.

d) A szocialista irodalom, a népi írók és az antifasiszta összefogás

A korszak konzervatív és polgári irodalma mellett a mellőzés és üldöztetés ellenére élnek és hatnak olyan irányzatok, amelyek az ellenforradalmi rendszer elnyomottainak érdekeit szólaltatják meg az irodalom eszközeivel. Legjelentősebb a szocialista irányzat tevékenysége. Fontos szerepet töltenek be a 30-as évek elejétől a népi írók, majd a fasizmus előretörésének idején az írók antifasiszta összefogásának hirdetői és szervezői.

A szocialista irodalom előzményei. Kassák

A magyarországi szocialista jellegű irodalom a századforduló tájékán jelentkezik. Követői a Szociáldemokrata Párt napilapja, a Népszava körül csoportosulnak. Műveikben a nagyvárosi proletariátus nyomorúsága és felszabadulás utáni vágya szólal meg, de ehhez a forra-

dalmi tartalomhoz nem találják meg a korszerű művészi formákat, Petőfi népiességét utánozzák. Munkásságuknak ez a formai konzervativizmusa okozza, hogy nem értik meg Ady költészetének sem forradalmi tartalmát, sem művészi újszerűségét, s ezért heves támadásokat indítanak ellene.

Korszerű hangot és új színt hoz a hazai szocialista irodalomba *Kassák Lajos* (1887—1967). Kassák munkásból lesz íróvá. Ő az első képviselője és propagálója irodalmunkban az avantgarde-nak. 1915-ben indítja meg *Tett* (később *Ma)* című folyóiratát, itt tömöríti maga köré az új irányzatok híveit.

Kassák lírikusként kezdi pályáját. Azt vallja, hogy az új osztálynak, a munkásosztálynak életét és törekvéseit a legmodernebb irodalmi eszközökkel kell kifejezni. Elsősorban az expresszionistáktól tanul, de hat rá a futurizmus is. Lírájának reprezentatív verse az 1915-ben keletkezett *Mesteremberek.*

A vers három, szorosan kapcsolódó gondolatra épül, és ezeket gazdagon áradó, egyszerű és plasztikus képekkel jeleníti meg. Elutasítja az első világháborút kirobbantó jelent (Most bitang vérben fürdenek az órák), bemutatja a munkásosztályt, amint tömören és anyagszerűen él, „a sötét bérkaszárnyák alján", látomásszerűen szól arról az új világról, amelyet ez az osztály épít majd fel szerte a világon: RÓMÁBAN, PÁRIZSBAN, MOSZKVÁBAN, BERLINBEN, LONDONBAN ÉS BUDAPESTEN. — A látszólag kötetlenül áradó szabad vers sorait nehezen mérhető, de mindig jelenlevő, zengő gondolatritmus hatja át.

A Mesteremberek (és Kassák egyéb hasonló típusú versei) nagy hatással voltak a magyarországi szocialista irodalom további fejlődésére, így pl. József Attila: *A város peremén* című költeményében is ott él a *Mesteremberek* felszabadító hatása. Maga Kassák azonban később eltávolodik ifjúsága eszményeitől. Már a Tanácsköztársaság idején megnyilvánulnak individualista és anarchista hajlamai, ez a tendencia erősödik bécsi emigrációja alatt, majd hazatérése után. Ezekben az években egyre inkább az epika felé fordul. Legjobb alkotása az *Egy ember élete* című több kötetes önéletrajzi regényének első két kötete. Irodalmi tevékenysége mellett az úgynevezett nonfigura-

tív festészetben is figyelemre méltót alkotott. Magatartása nagy sorsfordulók idején nem volt következetes. Életműve és művészi szerepe így is irodalomtörténeti jelentőségű. Hatása századunk nagy baloldali magyar költőinél az első három évtizedben szinte mindenütt kimutatható.

A szocialista írócsoport kialakulása

A Tanácsköztársaság napjainak élménye az írók egy tekintélyes csoportját elvezette a kommunista világnézethez. Ők a magyarországi szocialista irodalom első nemzedéke. A bukás után emigrációba kényszerülnek és az egész világon szétszóródnak. Dolgoznak Bécsben, Berlinben, Párizsban, a szomszédos államokban, sőt New Yorkban és Detroitban is. A fasizmus előretörése idején legtöbbjük Moszkvában talál menedéket és az *Új Hang* című folyóirat körül csoportosul.

Keservesen nélkülözik a magyar élet és a magyar nyelv élő közegével való közvetlen kapcsolatot, de ki is kerülnek az ellenforradalom mérgező légköréből, és ezért világosabban, nagyobb távlatból látják a hazai problémákat. Műveik részben magyar, részben idegen nyelven jelennek meg, Magyarországra illegális úton kerülnek és sokszor név nélkül terjednek. Így *Hidas Antal* nem egy költeménye belekerül a munkásfolklórba[1], mozgalmi indulóvá lesz anélkül, hogy a szöveget éneklő munkások tudnák, kitől származik (Vörös Csepel, vezesd a harcot).

Az írócsoport tagjai különféle irányból indulnak el, de közös vonásuk, hogy a háborúellenesség és a polgári társadalom elleni lázadás útját járják és a Tanácsköztársaság élménye teszi őket kommunistává.

[1] Folklór: szóban élő néphagyomány összefoglaló neve (angol)

Balázs Béla (1884—1949) első, szimbolista és szépségimádó versei a *Holnap*ban jelennek meg. Érdeklődése később a színpad. felé fordul. Ő a szövegírója *Bartók Béla* két reprezentatív művének, a *Fából faragott királyfi*nak és *A kékszakállú herceg vár*ának. Az emigráció éveiben a színpad iránti érdeklődése elvezeti az új, születő művészethez, a filmhez. Ő dolgozza ki elsőként az elméleti filmesztétika rendszerét. *A látható ember* című könyve világsikert arat. Nem lesz hűtlenné a lírához sem. Balladás hangú verseiben a Tanácsköztársaság harcainak emlékét és a honvágy gyötrő érzését szólaltatja meg.

Balázs Béla a felszabadulás után már betegen tér vissza hazájába, de arra még van ereje, hogy a nagy sikert aratott és a filmművészetünk új útjait kijelölő *Valahol Európában* című film szövegkönyvét elkészítse.

Gábor Andor: Esik a hó

Gábor Andor (1884—1953) „pesti" íróként kezdi pályáját. Szatirikus regényei nagy sikert aratnak. Igazi műfaja a kabaré számára írt játékos-dallamos sanzon. A Tanácsköztársaság bukása után börtönbe kerül. Szabadulásakor Bécsbe emigrál. Később Párizsban és Berlinben dolgozik. A fasizmus németországi uralomra jutásakor Moszkvába menekül.

Az emigrációban bontakozik ki művészete. Szatírai erejét és formakészségét az ellenforradalmi terror leleplezésére fordítja, könnyedsége tragikus erővel és lírai hevülettel telítődik. Leleplező írásait a kommunista ember felelősségtudata és mélyen átélt hazaszeretete diktálja. Versben és prózában egyaránt megszólal. Mint szerkesztő és tanulmányíró is jelentős.

Esik a hó című verse jól szemlélteti a költő alkotó módszereit. A költemény egyetlen, keserű szójátékra épül: hull a hó . . . hulla hó . . . Az alcím nem véletlenül „gyerekvers", mert csengő-bongó játékos rímei a karácsony békés és ünnepi hangulatát idézik.

Ezt a békés hangulatot nyomatékosítja a karácsonyi hóesést idéző refrén.

Csak a harmadik versszak Voltaire-t idéző utalása és a fehér terrort célzó szójátéka mutatja meg, hogy a mesterségesen felidézett hangulat mélyén keserű szatíra rejlik.

„Legjobbján e világoknak
most van minden a legjobban . . .
Fehér legyen a karácsony,
fehér isten úgy akarja."

A negyedik versszak kezdő képe: a kályha lapján sistergő almával még visszautal az eredeti hangulatra, hogy annál nagyobb erővel hasson „négy esztendő holttest-halma". Az idilli hangot a szenvedélyes pátosz és a nyers szatíra hangja váltja fel, amikor megmutatja azt, ami a békés hangulat mögött *valóban* ott van: a gyilkolás, a terror, a feneketlen nyomorúság, a „báró Krisztus"-ok és a „gróf Apostol"-ok uralma. A játékos, hangulatos refrén önmaga ellentétébe fordul át:

„Hull a hó, hull a hó,
hull a . . hull a . . . hull a hó!
Hulla, hulla, hulla, hulla,
hulla, hulla, hulla . . . hó!"

Gábor Andor a felszabadulás után hazatér. Lírája ezekben az években egyetlen forró vallomás a felszabadult és romokból épülő hazához:

„Hadd simítom meg csapzott homlokod',
Sebtől rút arcod' hadd csókolja szám,
Bár vallomáshoz ajkam nem szokott,
Mégis: szeretlek, vergődő hazám."

(Jelentkező)

Ismét más utat jár meg *Komját Aladár* (1891—1937). Fiatalkori versei Ady hatását tükrözik, később azonban az avantgarde törekvései, főként az expresszionizmus felé fordul. Munkatársa a Kassák Lajos által szerkesztett *Ma* című folyóiratnak. Ő is a proletárdiktatúra napjaiban érlelődik kommunistává. Az emigráció éveiben megtartja és a kommunista agitáció szolgálatába állítja expresszív stílusát. Köl-

Balázs Béla

Gábor Andor

Karikás Frigyes

Komját Aladár

tészete gazdag kifejező képekben, néha azonban nem eléggé kiérlelt, a politikai jelszavakat olykor nyersen, közvetlenül veszi át költeményeibe.

Karikás Frigyes (1895—1938) fizikai munkásból lett íróvá és forradalmárrá. A Tanácsköztársaság idején a 39-es dandár politikai biztosa. A húszas években illegális munkát végez. Emiatt börtönbe kerül. Szabadulása után visszatér a Szovjetunióba, és 1938-ban a törvénytelenségek áldozata lesz.

Karikás Frigyes novelláiban a 39-es dandár harcainak *(Korbély János)* és az illegális munka névtelen hőseinek *(Csendes találkozás)* állít emléket. Minden sorát a forradalmi hit hevíti, és derűs, olykor nyers humorba átcsapó optimizmus hatja át. Elbeszéléseiben apró, epizódszerű részleteket fűz egymás mellé, s ezekből bontja ki fokozatosan és egyre élesebben népi hőseinek alakját.

A szocialista írók népes csoportjának többi tagja, mint Háy Gyula, Hidas Antal, Gergely Sándor, Illés Béla, Lányi Sarolta, Lengyel József a felszabadulás után hazatér és bekapcsolódik újjászülető irodalmi életünkbe.

A szocialista írók alapos értékelésével és műveik összegyűjtésével napjainkban foglalkozik irodalomtudományunk. Ennek az az oka, hogy kalandos, forradalmár életük során sok művük ma már alig fellelhető kiadványokban jelent meg, sok el is veszett; egyesek helyes értékelését pedig a személyi kultusz időszaka lehetetlenné tette.

A hazai szocialista irodalom

Horthyék terrorja és cenzúrája nem tudta teljesen elhallgattatni a hazai szocialista irodalmat sem. A párt rövid életű legális kiadványai *(Gondolat, 100%, Társadalmi Szemle* és a kolozsvári *Korunk)* helyet adnak írásaiknak. Kiemelkedik egyéni hangjával Nagy Lajos.

Nagy Lajos: Január

Nagy Lajos (1883—1954) a párt eszméinek vonzásában dolgozik. Stílusa és világlátása kezdetben az expresszionistákéval rokon, de hamarosan rátalál egyéni hangjára. Ezt egyrészt tényeket közlő,

Szőnyi István: *Zebegényi temetés.* Megdöbbentő erejű a táj derűjének és a temetés komorságának ellentéte, és ez az ábrázolás kétféle módjában is megnyilvánul.

dísztelen, szárazon pontos, de éppen tényszerűségével lázító stílusa, másrészt az ún. montázstechnika alkalmazása jellemzi. A *montázstechnika* lényege, hogy apróbb-nagyobb, látszólag összefüggéstelen képeket sorakoztat egymás után, melyeket *belső összefüggés* tart össze. Ezek együttes hatásukban lényeges mondanivaló hordozói. A montázstechnika a legfiatalabb művészeti ág, a filmművészet sajátos eszköze, alkalmazása onnan került át a szépirodalomba.

A montázstechnika és a stílus precizitása jellemzi Nagy Lajos *Január* című kis remekművét. Az írás elején szinte tudományos tárgyilagossággal a januári középhőmérsékletről „értekezik". A számszerű adatok között váratlanul, látszólag a számokhoz ha-

Csók István: *Amalfi.* Impresszionista eszközökkel az olasz táj teljes képét mutatja meg.

sonló száraz objektivitással felvillant két egymással ellentétes, egymást kiegészítő montázsképet: a megfagyott favágót és a „tekintetes úrék" vörösen izzó vaskályháját.

A továbbiakban ugyanilyen éles megvilágítású, látszólag egyik témáról a másikra ugráló képsort látunk, a képek középpontjában Kis Keczege Pál és Buxbaumék ellentétes sorsával. A képek értelme világos: vérlázító vádirat ez a hidegben megfagyott szegényemberekről és a túlfűtött szobában izzadó, a szegényeket esztelenül gyűlölő gazdagokról.

Az író nem elégszik meg az osztályellentétek ábrázolásával, hanem a montázstechnika segítségével a *Mesteremberek*re emlékeztető

Csontváry Kosztka Tivadar: *Zarándoklás a cédrushoz*
A festő jelképvilága Adyra emlékeztet.

módon felvillantja a jövőt is. „Hatalmunk alá hajtjuk a januárt, a februárt, a márciust és . . . az összes ragadozó vadállatokat.

Megváltoztatjuk még az időjárást is."

A Nagy Lajos-féle mondatépítés egyszerűségének tanulságos példája a Január alábbi bekezdése:

„Január 11, 12, 13 . . . 20. A hideg növekedett. A hó az utcákon megfagyott. Befagyott a Duna, a Tisza, a kút, a vízvezeték, jéggé

vált a víz a lavórban, szétvetette a vizesüveget. A kacagás az ajkakra fagyott. Hó és jég borította a háztetőket, az udvart, a kerteket, a tájat, a vidéket."

A tények pontos számbavételének szenvedélye és a montázstechnika mesteri kezelése teszi lehetővé számára, hogy meghonosítsa irodalmunkban az ún. *szociográfiai leírást.* Legjobb és legsikeresebb művében, a *Kiskunhalom*ban egy Duna—Tisza közötti falu társadalmi keresztmetszetét és nyomorúságát mutatja be.

Az író titkolt líraisága mintegy felszabadultan tör fel a felszabadulás után keletkezett önéletrajzi művében, amelyet azonban már nem fejezhetett be.

Nagy Lajoshoz baráti szálak fűzték József Attilát, aki külföldi útja alkalmával kapcsolatot teremtett a szocialista emigráns írókkal is. Tőlük kapott indításokat lírája, amely világirodalmi szinten képviseli a szocialista realizmus alkotó módszerét.

A népi írók

A 30-as évek elején jelentkezik a korszak politikai és irodalmi életében a népi írók csoportja. Nyíltan hangoztatják mozgalmuk politikai jellegét. Jórészt szegényparaszti származásúak és a szegényparasztság érdekeit is szólaltatják meg. Részben Nagy Lajos írásainak hatására meghonosítják a szociográfiai leírást, amely pontos adatokkal és tényekkel bizonyítja a paraszti élet tűrhetetlen nyomorúságát (Darvas József: *A legnagyobb magyar falu,* Féja Géza: *Viharsarok,* Erdei Ferenc: *Futóhomok,* Illyés Gyula: *Puszták népe* stb.). Követelik a nagybirtok feloszlatását, a szegényparasztság földhöz juttatását, a magyar közélet radikális és demokratikus átalakítását.

A népi írók mozgalma — történelmi érdemei ellenére — kezdettől fogva több belső nehézséggel küzd. A Tanácsköztársaság bukásából azt a téves következtetést vonják le, hogy a munkásosztály eljátszotta történelmi szerepét, a jövő a parasztságé. Ezért a „kapitalizmus vagy szocializmus" dilemmáját valamiféle utópisztikus „harmadik út" keresésével próbálják megoldani. Nem sikerül egységes

Dési Huber István: *Illyés Gyula* és *József Attila* közös portréja.

Dési Huber István *Kubikusok* című képe egyszerre mutatja meg a munka szépségét és az elnyomottság keserűségét.

Fényes Adolf: *Öreg festő téli tájban* című festménye Krúdy Gyula műveinek hangulatát idézi.

akcióprogramot sem kialakítaniuk, ezért a fasizmus előretörésének éveiben egyes népi írók a soviniszta eszmék vonzásába kerülnek, mások végig kitartanak baloldali, a szocializmussal szimpatizáló nézeteik mellett, ismét mások megkísérlik a kétféle irányzat valamiféle „egyeztetését."

Mozgalmuk ma már történelemmé vált. A népi írók mind a felszabadulás előtt, mind a felszabadulás után szépirodalmi remekműveket hoztak létre, és irodalmi életünknek ma is megbecsült kiválóságai *(Darvas József, Illyés Gyula, Németh László, Szabó Pál, Veres Péter)*.

Az antifasiszta összefogás

A fasizmus előretörésekor, a 30-as évek közepe táján a párt meghirdeti népfrontpolitikáját, minden antifasiszta erő összefogását. Ezt a politikát szolgálja a Nyugat utóda, a *Magyar Csillag*, a népi írók táborába tartozó Illyés Gyula szerkesztésében.

A növekvő terror és a haladó irodalmi művek megjelenését akadályozó cenzúra ellenére főként fiatal kommunista és nem kommunista írók és költők a napilapok és folyóiratok hasábjain, legtöbbször homályos jelképekbe rejtetten tiltakoznak a barbárság ellen, és megszólaltatják jobb jövőbe vetett hitüket.

Amikor 1944 tavaszán a németek megszállják hazánkat, a Magyar Csillag megszűnik, az antifasiszta írók illegalitásba kényszerülnek. Tekintélyes részük a német koncentrációs táborokban „süllyed el", hal mártírhalált azokért a nemes eszmékért, amelyeket a toll fegyverével hirdetett. Így törik fiatalon derékba a gyengéd szavú lírikus, *Sárközi György* (1899—1945), s verseiben a munkások életét erőteljes vonásokkal ábrázoló *Salamon Ernő* (1912—1943) pályája. Koncentrációs táborokban pusztul el a magyar próza két olyan kimagasló ígérete, mint *Gelléri Andor Endre* (1907—1945) és *Pap Károly* (1897—1945). Erre a sorsra jut az antifasiszta irodalom legkiemelkedőbb képviselője, *Radnóti Miklós* is.

A szellem embereinek kiirtásával végződik ennek a rendszernek 25 éves uralma, amely többek között „a kultúrfölény" jelszavát is felvette a propagandafogásai közé. Irodalomtudományunk napjainkban gyűjti össze és értékeli az „elsüllyedt irodalom" alkotásait.

A korszak képzőművészete

A két világháború közötti években nagyon gazdag és sokrétű a magyar képzőművészet termése. A nyugatosok impresszionizmusával rokon *Csók István* (1865—1961; Reggelizőasztal, Kettős villámcsapás, Amalfi) és *Szőnyi István* (1896—1960; Este, Szürke a Duna, Zebegényi temetés) életműve. *Csontváry Kosztka Tivadar* (1853—1919) Ady szimbólumvilágára emlékeztető képzőművészeti formanyelvet alakít ki (Görög színház romjai Taorminánál, Magányos cédrus, Zarándoklás a cédrus-

Derkovits Gyula: *Végzés* című képe híradás egy embertelen világról.

hoz). *Rudnai Gyula* (1878—1957; Menekülő asszony, Szegény emberek) és *Koszta József* (1861—1949; Kukoricatörők, Krumplikapálók) Munkácsy drámai feszültségű stílusát fejlesztik tovább és a paraszti élet nyomorúságát ábrázolják. *Fényes Adolf* (1867—1945; Ebéd, Öreg festő téli tájban) különös, Krúdyra emlékeztető mesevilágot alakít ki. A szobrászat kiváló mestere *Medgyessy Ferenc* (1881—1958) tömör, összefogott szobrászati alkotásaival (Debreceni Madonna, Korsós nő, Móricz Zsigmond képmása).

A korszak művészeti csúcsát azonban *Derkovits Gyula* (1894—1934; Végzés, Kivégzés, Vasút mentén, Kenyérért) és *Dési Huber István* (1895—1944; Viharmadarak, Kubikusok, József Attila és Illyés Gyula közös portréja, A város peremén, Kéksapkás önarckép) expresszív, a munkásosztály nyomorát és jövőbe mutató erejét célzó képei jelentik.

Összefoglalás

1. Az ellenforradalmi rendszer éveiben a konzervatív és a polgári irodalom mellett élnek és hatnak olyan irányzatok is, amelyek az elnyomott milliók érdekeit szólaltatják meg a szépirodalom eszközeivel. Ezek a szocialista írócsoport, a népi írók és az antifasiszta írók.

2. A magyarországi szocialista irodalom első jelentős képviselője *Kassák Lajos*, aki a szocialista eszméket az avantgarde eszközeivel fejezi ki.

A Tanácsköztársaság napjai kovácsolják össze a magyarországi szocialista irodalom első nemzedékét. A szocialista írók emigrációba kényszerülnek, keservesen nélkülözik a magyar valósággal és művészetük eszközével, az anyanyelvvel való közvetlen kapcsolatot, ugyanakkor mélyebben és nagyobb távlatokban látják a magyar társadalom problémáit, mint a rendszer mérgező légkörében élők és alkotók.

Nem hallgat el a hazai szocialista irodalom sem. Legkiemelkedőbb képviselője *Nagy Lajos*, aki stílusának száraz precizitásával és a montázstechnika alkalmazásával leplezi le a jelen nyomorúságát és mutatja meg a jövő távlatait.

Ezekből az előzményekből nő ki József Attila költészete.

3. A 30-as évek elején jön létre a népi írók politikai és irodalmi mozgalma. A népi írók a szegényparasztság képviselőiként jelentkeznek, a nagybirtok felosztását és társadalmunk radikális, demokratikus átalakítását követelik. Programjuk sok utópista elemet tartalmaz, nem sikerült egységes és hatásos akcióprogramot sem kialakítaniuk. A felszabadulás előtt és után keletkezett szépirodalmi alkotásaik azonban igen nagy értéket képviselnek.

Derkovits Gyula: *Vasút mentén*
Az expresszionista megoldású festmény jelképes, az „alullevők" reménytelen lemaradottságát szemlélteti.

4. A fasizmus előretörésekor és a második világháború éveiben jelentős antifasiszta irodalom alakul ki. Ennek középpontja az *Illyés Gyula* által szerkesztett *Magyar Csillag*. Az antifasiszta írók közül sok életével fizetett eszméiért. Így többek között a korszaknak József Attila mellett legkiválóbb lírikusa, *Radnóti Miklós* is.

Móricz Zsigmond

(1879—1942)

„S ha a Lehetetlent nem tudtuk lebírni,
Volt egy szent szándékunk: gyönyörűket
írni."
(Ady: Levél-féle Móricz Zsigmondhoz)

1. A naturalizmus áramában (1919-ig)

Nehéz indulás

Móricz Zsigmond, a XX. század kritikai realizmusának egyik legkiválóbb képviselője, 1879-ben született a Szatmár megyei Tiszacsécsen. Apja, Móricz Bálint, szegényparaszt, aki különféle vállalkozásokkal a falu módosabb gazdái közé küzdi fel magát, és református pap leányát veszi feleségül. Egy balsikerű cséplőgép-vállalkozás azonban hamarosan elviszi minden vagyonát. Ekkor Prügyre költözik a család, s olyan nyomorúságos viszonyok között él, hogy a betevő falat is gond.

A papleány édesanya a nyomorúság ellenére sem mond le arról, hogy fiát taníttassa. Először a debreceni kollégiumban, majd Sárospatakon és Kisújszálláson tanul a fiatal Móricz Zsigmond.

Kitűnő érettségije után szülei a debreceni református teológiára adják, de feltámadó írói becsvágya más irányba vonzza. Volt Debrecenben jogász és újságíró is, 1900-ban a budapesti bölcsészkarra iratkozik be, de nemsokára ezt is otthagyja. Egy ideig kistisztviselő a Közoktatásügyi Minisztériumban, 1903-tól az *Újság* című lap munkatársa és a lap gyermekrovatának vezetője. Közben részt vesz a Kisfaludy Társaság népdalgyűjtő munkájában. 1905-ben feleségül veszi egy felvidéki tisztviselő család leányát, Holics Jankát. Nyomasztó anyagi gondok között, újságírói robotmunkában telnek évei, újra és újra megpróbálkozik a szépirodalommal, de sikertelenül. Nehezen, küszködve találja meg egyéni hangját.

1908-ban egyik gyermekének ravatalánál írja *Hét krajcár* című novelláját, amely a *Nyugat*ban való megjelenése után egyszerre elismert íróvá teszi. Művészi és világnézeti kibontakozására a legnagyobb hatással Ady Endre volt. Móricz 1909-ben lelkes ismertetést ír Ady

Vér és arany című kötetéről. Amikor ugyanebben az évben megjelenik Móricz első novellás kötete, Ady egyik cikkében mint barátját és fegyvertársát köszönti az új írót, s azt mondja róla, hogy egymaga felér egy forradalmi szabadcsapattal.

Barátságuk és fegyvertársi viszonyuk egyre mélyebb és teljesebb lesz, Petőfi és Arany barátságához hasonlítható. A közös harc és a közös világnézet köti őket egybe. Ady Endre halálakor Móricz Zsigmond zokogástól elfúló hangon, megrázó beszédben búcsúztatja a költőt. Felszabadító emlékét haláláig őrzi.

Közben sűrű egymásutánban jelennek meg Móricz novellás kötetei és regényei, de az újságíráshoz sem lesz hűtlen. Fáradhatatlanul járja az országot s tapasztalatairól színes riportokban számol be. Az első világháború idején haditudósító. Először őt is megtévesztik a hazug, soviniszta jelszavak, a háború szenvedései és véráldozatai láttán azonban egyre élesebben leplezi le az imperialista háború embertelenségét és népellenességét.

A Tanácsköztársaság idején az írói direktórium tagja. Riportjai az új életet hirdetik.

Novellái

Móricz Zsigmond novellistaként kezdte írói pályáját. Fő témája a parasztság. Elbeszélései azonban mind tartalomban, mind művészi megoldás tekintetében lényegesen különböznek Mikszáth parasztnovelláitól. A mikszáthi idill helyett nyersen, naturalista módon mutatja be Móricz a parasztság nyomorát. A mikszáthi derű helyett az ő novelláiban a nevetés elcsukló zokogásba fordul, a látszólag derűs történet tragikus csattanóval végződik. A nevetésnek és a sírásnak, a komikumnak és a tragikumnak ez a keveredése Móricz elbeszéléseit drámai feszültségűvé teszi, mint a *Hét krajcár* című novelláját is.

Tragédia című elbeszélésében nevetségesnek tűnik előttünk a szürke és jelentéktelen Kis Jánosnak az a szándéka, hogy a gazdag Sarudit kieszi a vagyonából. Mégis kezdettől fogva olyan atmoszférát teremt Móricz, hogy a nevetségesség mögött ott lappanganak a tragédia árnyai. Valóban: a hitvány ételekhez szokott szegényparaszt már a zsíros húslevestől jóllakik. Amikor erőlteti a további evést, rosszul lesz, s a torkán leerőszakolt húsdarab megfojtja.

Móricz Zsigmond az íróasztalnál

„Ma te vagy . . .
Nyugat csapatjának keleti zászlója,
Mi nagy csatázásunk nagy igazolója . . .”

(Ady: Levél-féle Móricz Zsigmondhoz)

Móricz keserűen fűzi hozzá: ez a Kis János olyan jelentéktelen ember volt, hogy senki sem vette észre még a halálát sem. Ez természetesen túlzás, de elbeszélése éppen így lesz művészi vádirattá egy embertelen rendszerrel szemben, amely a szegényparasztság szenvedéseit, kivándorlását és pusztulását kegyetlen közönnyel szemlélte.

A Trágédia stílusát a részletező realizmus, olykor egyenesen a naturalista aprólékosság jellemzi, szerkezeti felépítése mégis drámai típusú. Három világosan elkülönülő részre, mintegy három felvonásra tagozódik. Az első rész az aratási munkákat, Kis János külső és belső jellemzését meg a lakodalomra való meghívását tartalmazza, a második Kis János izgatott készülődését az evésre, a harmadik a lakodalmat és Kis János halálos összeomlását.

Az első világháború élménye is novellák egész sorára ihleti Móriczot. Ezek közül való a *Kis Samu Jóska* című. A katonaruhába bujtatott magyar paraszt és orosz paraszt derűs találkozása a két egymást irtó front között világos tanulsággal szolgál: az egyszerű emberek szeretik és megértik egymást, ha más nép fiai is, hiszen azonosak a gondjaik és a fájdalmaik, semmi közük az urak háborújához, amelyben el kell pusztulniuk.

Szegény emberek

Legnagyobb erejű háborús novellája a *Szegény emberek* (1916). Az elbeszélés főszereplője „a névtelen katona", aki 28 napos szabadságra tér haza a frontról, és családját feneketlen nyomorúságban találja. Hiába dolgozik a szabadság rövid ideje alatt, nem tudja megkeresni a télirevalót; ezért betör a gazdag Vargáékhoz, s amikor számítása ellenére két kislányt talál a portán, mindkettőt megöli.

A novella a naturalista ábrázolás mintapéldája, mert a paraszti nyomorúságot és a kettős gyilkosságot részvétet nem ismerően, kegyetlen részletességgel és tárgyilagossággal ábrázolja. Móricz rendkívüli tehetsége azonban éppen ezekkel az eszközökkel mutatja meg a háború embertelenségét. A katona lelkében az egész elbeszélés során lidércnyomásként kísértenek a front emlékei, ahol dicsőségnek számított a gyilkolás, és ahol felettesei parancsára gyilkolt fiatal

lányokat. Ez a primitíven egyszerű ember ilyesmit gondol: a családja érdekében is jogában áll gyilkolni.

Amikor a harctéri és itthoni gyilkosságok összekeverednek tudatában, kimondja az igazságot: „... én azt mondom neked: nem a muszka van a másik parton ... hanem a másik parton vannak a gazdagok ... Mink vagyunk itt, tudod, ezen az ódalon, a szegény emberek, mind itt vagyunk, ..."

Ez a katona nem szörnyeteg, hanem valójában tiszta szándékú ember, „de hát a háborúba sok mindent megszokik az ember, amiről nehéz osztán idehaza leszokni." Ezt az eredendő emberi tisztaságot szólaltatja meg a novella befejezése is.

„— Fiam — mondta —, kisfiam! hoztam neked egy kis mézest... idesanyádtól kérd el.

A gyerek felnézett az anyjára, s ő azalatt gyorsan kiment a kapun."

Első regényei

Móricz Zsigmond első regénye a *Sárarany* (1910), melyben azt mutatja be az író, hogy a parasztság telve van értékes tulajdonságokkal, de ezek a nyomasztó és elmaradott társadalmi viszonyok hatására eltorzulnak és féktelen kicsapongásokban keresnek kiutat. *Az arany sárrá válik.* A regény főhősének, Turi Daninak a sorsát naturalista eszközökkel ábrázolja. Első korszakának legjelentősebb regénye az 1917-ben megjelent *A fáklya.*

A regény főhőse egy fiatal református pap, Matolcsy Miklós. Nagy és szép tervekkel telve kezdi a papi pályát, amikor a debreceni kollégiumból egy Szatmár megyei kis faluba, Fábiánfalvára kerül. Beköszöntő beszédében patetikus szavakkal beszél céljairól. A falu népének tanítója, nevelője, lobogó „fáklya" akar lenni. „Küzdelem a kultúráért, az igazságért, az emberiségért lesz a rendeltetésem" — mondja. Matolcsy Miklós azonban csak távolról ismeri a népet, a valóságos paraszti élet idegen számára. Kezdeti, lelkes fogadkozásai csupán frázisok maradnak, mert terveit nem tudja valóra váltani. Amikor tettre kerül a sor, visszariad a nehézségektől, hűtlen lesz eszméihez és a néphez. Lelkében meghasonlik, kényelemszeretete, gyengesége megakadályozza abban, hogy valóban „fáklya" legyen. Lassanként csak a saját érvényesülésére, boldogságára gondol. A parasztokkal éppen úgy

bánik, mint a többi pap: hasznot akar húzni belőlük. Földesurának kegyeit keresi, aki a kerület képviselője is, s egyúttal az egyházmegye főgondnoka. Kezében fut össze minden hatalom, ő a falu kis világában az emberi sorsok legfőbb ura, még az országos ügyekbe is beleszólhat, hiszen baráti körének számos tagja az ország vezető politikusa. Matolcsy jól látja emberi, erkölcsi züllöttségét, de ez a nagyúri gazember „a jövőnek, a felfelé dülésnek, a nyugodt, gazdag életnek a záloga volt a szemében". Alkalmazkodik az úri világhoz.

A regény végén a falu fiatalságát elpusztító tűzvész rádöbbenti Matolcsy Miklóst gyalázatos megalkuvására. Érzi, hogy az ő árulása is oka volt ennek a szörnyű pusztulásnak. A nép kulturálatlansága, magára hagyottsága miatt gyúlt ki a végzetes tűz. Látja, hogy mindenkit felelősség terhel, aki a nép vezetésére lett volna hivatott, de valójában a nép ellenségeinek szolgájává aljasult. Nem bírja el az önvád súlyát. Összeroppan, erejét elemészti megoldást nem lelő, kínzó vergődése.

„Elvégeztetett: de semmi sem tisztáztatott" — ezekkel a szavakkal végződik *A fáklya*. Ezekben a szavakban Móricz világnézeti bizonytalansága jut kifejezésre. Látja az úri vezetés bűneit, érzi, hogy ez a vezetés a felelős mindazért, ami körülötte történik. A kibontakozás lehetőségét azonban nem látja. Matolcsy Miklós önemésztő vergődésében az író tehetetlensége is megnyilvánul.

Riportjai a Tanácsköztársaság idején

A Tanácsköztársaság napjaiban Móricz ujjongó örömmel üdvözli annak az új világnak a születését, amely az ő gyötrő problémáit is megoldja majd. Láttuk, hogy lelkes riportokban számol be a színházak munkásközönségéről *(Új közönség)* és a somogyi parasztok felszabadult életéről *(Virágnyílás)*. Riportjait a pontos, dokumentált valóságábrázolás és a színes, művészi igényű előadás egysége jellemzi.

Medgyessy Ferenc szobra *Móricz Zsigmond*ról

„. . . jöttél, hogy a kárvalló szegénység
ezer bajának örök hangot adj,
hogy parlagán viruljon tiszta szépség
s látásra nyíljon itt a szív, az agy!

(Juhász Gyula: Móricz Zsigmondhoz)

2. A kritikai realista

„Magyarország a rokonok... és panamák lápvilága."
(Rokonok)

Termékeny évek

Az ellenforradalom győzelme után Móricz Zsigmondot a csendőrök leányfalusi házában letartóztatják és napokig fogva tartják. Az úri Magyarország társadalmi bojkottot[1] szervez ellene: az irodalmi társaságok kizárják tagjaik sorából, írásait csak a *Nyugat* közli. Családi gondok is gyötrik, első felesége öngyilkos lesz, második házassága Simonyi Mária színésznővel boldogtalan.

A csapások azonban nem törik meg alkotó erejét és munkakedvét. Széles körű újságírói tevékenysége mellett rendre jelennek meg szépirodalmi munkái. 1929-től 1933-ig Babits Mihály társaságában a *Nyugat* szerkesztője.

Menekülés a múltba és a gyermekkorba

A Tanácsköztársaság bukása utáni megaláztatás és üldöztetés arra készteti Móriczot, hogy egy időre abbahagyja a közvetlen, jelenvaló társadalmi valóság ábrázolását. Mintegy elmenekül a gyermekkorba *(Légy jó mindhalálig)* és a történelmi múltba *(Erdély)*. De ő, akit a jelen problémái mindennél jobban érdekelnek, ezekben a művekben is saját kora kérdéseire keres választ.

1920-ban születik *Légy jó mindhalálig* című regénye. Móricz legkedvesebb könyvének tartotta. Ez a leglíraibb, legszemélyesebb jellegű írása: hitvallás az embertelenség idején, az ellenforradalom éveiben a jóság, az emberiesség és az igazság mellett.

Nyilas Misi, a regény ifjú hőse minden csapás ellenére is jó tud maradni. Védi szívét az egyszerű, munkás életű szülőkre való emlé-

[1] Bojkott: a kapcsolatok megszüntetése valamely személlyel, szervezettel stb. (angol)

kezés. Bátran kiáltja oda a kollégium hatalmasainak: „Nem akarok debreceni diák lenni!" Író akar lenni, és tanítani szeretné az embereket az igazságra. Nemcsak a debreceni kollégiumról s nemcsak Nyilas Misiről beszél Móricz a *Légy jó mindhalálig*ban, hanem saját fájdalmáról, szenvedéseiről a proletárdiktatúra bukása után: „Valami olyan naiv s gyerekes szenvedésen mentem át, hogy csak a gyermeki szív rejtelmei közt tudtam megmutatni azt, amit éreztem, s lám, ezt az egész világ elfogadta, s a gyermek sorsát látták benne" — írja egyik levelében.

Nyilas Misi történetének megírása után nagyarányú vállalkozásba kezd, történelmi regénytrilógiát ír *Erdély* címen *(Tündérkert, A nagy fejedelem, A nap árnyéka)*. Témáját a XVII. századi Erdély történetéből veszi.

Úira a jelen felé fordul

Móricz érdeklődése a húszas évek közepe táján ismét a jelen valósága, az úri Magyarország élete felé fordul. A „dzsentroid" társadalomban ő is szembekerül a dzsentri problémájával *(Kivilágos kivirradtig*, 1926; *Úri muri*, 1928).

Ebben a korszakban születik legkiválóbb regénye, a *Rokonok*.

A Rokonok keletkezése

1929-ben romboló gazdasági válság rázta meg az egész kapitalista világot. A válság hullámai Magyarországot is elöntötték. Kiderült, hogy az akkori Magyarország a hárommillió koldus és az úri panamák országa. Ezek a tapasztalatok érlelték meg Móriczban a *Rokonok* című regényt. Erre mutatnak keletkezésének körülményei is. 1930-ban jelenik meg folytatásokban a *Pesti Napló* című napilapban, 1932-ben könyv alakban. A két megjelenés között Móricz átdolgozza művét. A társadalombíráló részeket élesebben fogalmazza meg, a városi urak alakját visszataszítóbb színekkel rajzolja. Ekkor kerülnek a szövegbe a nép elviselhetetlen nyomorát dokumentáló részletek is.

Jelenet a *Rokonok* című filmből

A Rokonok társadalomrajza

A regény leleplezi a hatalmat bitorló félfeudális uralkodó osztály romlottságát, kártékonyságát, s ebből következően azt sugallja, hogy gyökeres változásnak kell következnie, mert különben az egész ország elpusztul.

Az uralkodó osztály bankárok, földbirtokosok, állami hivatalnokok és papok egyetlen bűnszövetkezete, amelyet a betyárbecsület, a lopás szabadsága, a „kéz kezet mos" elve tart össze. A rokonoknak ez az egész országot behálózó bűnszövetkezete az élet napfényes oldalán él, szigorú, kasztrendszerű elkülönültségben.

Az állítólagos politikai „ellenzék" éppen úgy beletartozik ebbe a bűnszövetkezetbe, mint a kormányon levők. Ellenzékiségét arra használja fel, hogy politikai zsarolás segítségével valahogyan ő is a húsosfazékhoz kerüljön.

Az államhatalom gépezetét, a politikai életet a háttérből a tőke irányítja, és az elkülönült „úri életet" az embertelen kizsákmányolás eszközeivel tartják fenn: „Körülöttük az emberek légiója húzza az igát. Dolgoznak elkeseredetten, és bánatos ráncok támadnak az arcukon, nyakuk görbén hajlik a föld felé, és robotolnak, robotolnak. Ők kövéren és vidáman csacsognak, csevegnek, kacároznak."

Ebből a mocsárból és rothadásból nincs kiút, ez csak a teljes megsemmisüléshez vezethet. Kopjáss István egy világos pillanatában ezt gondolja: „Vágyott haza a kis lakásba, ahol oly biztosan és nyugodtan éltek eddig ők, s nem is mert arra gondolni, hogy be kell állani ebbe a recsegve-ropogva összedűlő nagy világba."

Recsegve-ropogva összedűlő világ — ez a Rokonok világa. Ezt a világot *belülről* leplezi le Móricz Kopjáss István kettős jellemének segítségével.

Kopjáss kettős jelleme

Kopjáss István származásánál fogva az úri osztályhoz tartozik, de életkörülményei folytán valahol az úri társadalom legszélén helyezkedik el, majdnem deklasszált.[1] Fiatal kora küzdelmes volt, özvegy édesanyja nehéz munkával nevelte és taníttatta. A világháborús összeomlás után nagy nehézségek árán biztosította életlehetőségeit. Zsarátnok városának lenézett kultúrtanácsnoka lett. Kopjáss figyelő szemmel nézi a körülötte zajló valóságot, van tehetsége a társadalmi jelenségek megítélésére, gondolkodó fő. Életkörülményei, viszonylag alárendelt helyzete és gondolkodáshoz való tehetsége értetik meg, hogy kritikus szemmel nézi saját osztályát, s észreveszi a nép feneketlen nyomorúságát is.

Móricz nagy gondot fordít Kopjáss belső jellemzésének, gondolatainak ábrázolására. Az író maga szántszándékkal nem foglal állást, hanem objektíven mutatja meg a jelenségeket. „A panamák lápvilá-

[1] Deklasszált: osztályából kihullott, „alacsonyabbra" süllyedt a társadalmi ranglétrán (magyarított latin)

gának" halálos ítélete Kopjáss István gondolataiban ölt testet. Így szolgálják Kopjáss jellemének pozitív vonásai a mondanivaló közvetlen kifejezését.

Kopjáss pozitív vonásait azonban felülmúlják hibái, sőt bűnei. Móricz finom és pontos ábrázolással mutatja be Kopjáss negatív vonásait, figyelme kiterjed a legapróbb részletekre is. Kopjáss kisebb és nagyobb dolgokban hazudik a feleségének. Letagadja, hogy Albert levele nála van, letagadja, hogy pénzt küldött neki; a Boronkay-villa megvásárlásának történetét elferdítve meséli el Linának.

Bár ismeri és elítéli az úri világ életét, panamáit, mégis az a vágy vezérli, hogy bejusson ebbe a világba, hogy „karriert" csináljon. Boldog, amikor megválasztása napján Kardics bankár sógorává fogadja, és a városházi hajdú feszes vigyázzban tiszteleg neki. Karrierje érdekében mindig hajlandó elveit feladni vagy legalábbis megalkudni. A polgármesterrel való első megbeszélése alkalmával felveti a kisbérlők ügyét. Tudja, hogy ezek az emberek rettenetes helyzetben vannak, s ő eddig „ellenzéki álláspontot" képviselt ebben a kérdésben. Mikor a polgármester „feszülten" és „kellemetlenül" várja véleményét, „egy kicsit hunyorított, s jobb meggyőződése ellenére, önmagának is váratlanul azt mondta:

Hogy a kecske is jóllakjon, a káposzta is megmaradjon."

A Holub-cég panamáját és a Sertéstenyésztő ügyét nem az igazság, a társadalom érdekében bogozza ki, hanem azért, hogy még több előnyt, még nagyobb juttatást zsaroljon ki a maga számára. Mikor Lina aggódva kérdezi, hogyan fogják fűteni a megvásárolandó villát, cinikusan vágja oda: „Van a városnak elég erdeje".

Belső meggyőződésének és valóságos cselekedeteinek ellentmondása — Kopjáss István jellemének alapvető vonása. Ez az ellentmondás azonban látszólagos. *A valóságban nem különbözik ellenfeleitől, sőt igazában közéjük tartozik.* Mikor a polgármester megsemmisítő csapást mér rá és nagyralátó terveire, ugyanakkor a következőket mondja róla Kardics bácsinak:

„Én azt hiszem, ha ez az ember holnap visszajön, akkor ez egy igen hasznavehető ember lesz, mert kérlek alássan, hosszú pályám

alatt alig találtam még valakit, aki ilyen hamar és ilyen kitűnően beletanult volna a dologba. Azzal a.... azzal a szindikátussal nagyon jól meg lehet oldani a kérdést. Az egy... az egy zseniális gondolat... És természetesen... természetesen nála nélkül nem lehet megcsinálni... mert hát, aki ilyen jól látja a dolgokat, ugye, azt nem lehet nélkülözni... Az nagyon jó... Mondhatom, nagyon jól van megfogva a dolog..."

Kardics pedig így felel:

„Igen. Igen. S tényleg elég három ember... Mondjuk a vőd... mondjuk... meg én, nem személy szerint, hanem talán inkább a Henrikemmel és, és ez."

Móricz Kopjáss jellemének kettősségét, a benne rejlő kettős lehetőséget, s e kettősség feloldását érzékelteti a regény utolsó, 25. fejezetében. Nem tudjuk meg, hogy Kopjáss meghal-e vagy felgyógyul, és beáll-e harmadiknak Kardics és a polgármester bűnszövetkezetébe. Péterfi doktor azt mondja róla, hogy haldoklik, de a polgármester mozgósítja az egész kórházat „a város legbecsesebb emberének" megmentésére. Ötszáz pengőt utal ki „özvegyének", de azonnal ki is javítja önmagát: „Illetve a szegény feleségének."

Kopjáss mindenképpen halott ember Móricz szemében és a mi szemünkben is. Vagy valóban meghalt, vagy „erkölcsi" halottként folytatja panamázó életét. *Kopjáss Istvánnak*, aki Matolcsy Miklóshoz hasonlóan látta az úri Magyarország bűneit, *meg kell semmisülnie vagy testi vagy erkölcsi értelemben.* Bűnét súlyosbítja, hogy ifjabb éveiben tele volt szép elképzelésekkel. Még felfelé ívelő pályája elején is felháborodott a panamákon, de amikor a hatalom haszonélvezői közé kerül, nemes szándékai is összeomlanak.

Az asszonyok

Kopjáss jellemének kettősségét érzékelteti egyéni életének alapvető problémája is: szerelmes feleségébe, Linába, és vonzódik Magdalénához.

Lina szűk látókörű, önző és félénk asszony, mintegy Kopjáss régi életének megtestesítője. Férjét, gyermekeit szereti, de nem lát túl

a garasoskodó, kispolgári életforma és a szűk családi kör keretein. A hatalmasok világában — Kardics vacsoráján vagy Boronkayék estélyén — idegennek érzi magát. Kopjáss rokonait gyűlöli, élesen ellenzi anyagi támogatásukat. A háztartási alkalmazottal és a varrónővel durván bánik, és sokszor durva férjével is. Durvasága megnyilatkozik beszédében. A háztartási alkalmazottról ilyeneket mond: „Ez a marha, egy lovat hamarabb meg lehet tanítani, mint ezt az állatot." Mikor férjével összevész, csak úgy ömlenek belőle a közönséges kifejezések: „Megzabálja, maga falja fel, ott van a bendőjében, nem hányta ki."

Magdaléna az úri világ asszonya. Élete meddő és értelmetlen. Gyermekei nincsenek, a férjét nem szereti, de valószínűleg nem szeret senkit sem. Hideg, igazi érzésekre képtelen. Napjait oktalan kedvtelésekkel tölti. Saját tervei szerint „csodavillát építtet", szobái falát képekkel zsúfolja tele, művészeket hív meg magához. Mindezt azonban nem a kultúra iránti érdeklődésből teszi, hanem azért, hogy üres életének unalmát elűzze. Ugyanakkor nagyon jól tudja, hogy a csodavilla a Sertéstenyésztő panamáiból épült. Hű szolgája az úri maffia érdekeinek. Villáját azért adja el, hogy férjének panamái ki ne derüljenek, s ugyanakkor Kopjásst megvesztegessék, s így magukhoz láncolják.

A két, látszólag ellentétes jellemű asszony rokoni kapcsolatban van egymással — mind a kettő Szentkálnay — s külsejükben is sok a hasonlóság. Ez arra irányítja figyelmünket, hogy Lina szűk látókörű önzése és Magdaléna unott közönye tulajdonképpen *azonos magatartásból fakad:* a külső világgal, a társadalommal szemben való *teljes közönyből.* Ez a közöny tette a nehéz körülmények között élő Linát durván önzővé és a gazdagságban dúskáló Magdalénát érzéketlenül hideggé.

A „rokonok"

Kopjáss rokonai, a regény mellékszereplői, szervesen hozzátartoznak a mű egészéhez. Móricz finom művészettel kapcsolja alakjaikat a főcselekményhez, Kopjáss István sorsához. Berci bácsi szénpana-

mája szolgáltatja ki Kopjásst a polgármesternek. Menyhért Kopjáss tanácsadója, vele beszéli meg gondjait. Lajos bácsihoz, Alberthez, Adélkához és Kati nénihez való viszonyuk mélyebben megvilágítja Kopjáss és Lina jellemét.

A rokonoknak fontos szerepük van a regény társadalomábrázolásának elmélyítésében is. A rokonok is a hatalmon levőkhöz, az urak kasztjához tartoztak valamikor, de különféle körülmények folytán „lecsúsztak", deklasszálódtak. Sorsuk törvényszerű az olyan társadalomban, amelynek mozgató ereje a pénz, az anyagi jólétet biztosító hajsza és a marakodás a hatalomért, az olyan társadalomban, amelyben „ember embernek farkasa". Deklasszáltságukban is megőrizték „úri jellemvonásaikat". Egyiknek sem jut eszébe, hogy becsületes munkával biztosítsa megélhetését. Panamáznak, vagy egyszerűen élősködnek. Lina joggal nevezi őket „poloskafajzatnak."

Az „ellenfelek"

Kopjáss „ellenfelei" Kardics bácsi és a polgármester. „Kemény és szívós két öreg volt ez, amit elhatároztak, annak meg kellett történnie." Móricz mindkettőt sajátos, egyéni vonásokkal ábrázolja.

A polgármester „szakállas, deres, rendkívül ápolt, igen elegáns kis öregúr". Szívesen használja a barátságos „ugyi, pajtikám" kifejezést és az „á, á" felkiáltást. Szeret sokat sejtető, befejezetlen félmondatokban beszélni. Ez a látszólagos barátságosság azonban egyszerre eltűnik, ha valaki keresztezi szándékait. Mikor Kopjáss szembeszegül vele, a Sertéstenyésztő aktáinak éjszakai revíziójával és másnapi megbeszélésükkel valósággal megsemmisíti.

Kardics bácsi kicsi, mozgékony ember. „Úgy ugrált . . . mint egy furcsa, veszedelmes állat." Beszéde, viselkedése csupa szívélyesség és barátságosság azokkal szemben, akikre szüksége van. Kopjásst megválasztása másnapján rokonává fogadja, a csütörtöki vacsorán lelkendező örömmel megy eléjük: „Nézd csak, feleség, kik vannak itt?" Szívélyes szavai és barátságos viselkedése mögött azonban a kegyetlen önérdek és a kifinomult osztályöntudat húzódik meg. „Legendák voltak arról, hogy kivel hogy fog kezet Kardics. Ha

valakitől megvonja a kézfogást, az halott ember, tehát, ha valakit csak úgy karonfog, az bizonyára megszületett ember." Egyik tisztviselőjét megdicséri, és megígéri neki, hogy véglegesíti. De mikor megtudja, hogy a helybeli újság betűszedőjének a fia, egyszerre megkeményednek a vonásai, abbahagyja a barátságos tegezést, hangja rideg és parancsoló lesz: „Na, igen, igen . . . menjen csak a helyére és folytassa a munkáját."

Kardics és a polgármester egyéni vonásokkal megrajzolt, egyéni tulajdonságokkal felruházott emberek. Ugyanakkor azonban általánosítás is rejlik megformálásukban. Jellemük egyesíti a Horthy-rendszer közigazgatási tisztviselőinek és tőkéseinek általános jellemző vonásait.

A két szereplő szoros barátsága is általános érvényű igazságot fejez ki: az államapparátus és a banktőke összefonódottságát. Kettőjük szerepe világot vet ennek a jellegére is. Az előtérben az államapparátus tipikus képviselője, a polgármester áll. Kardics a háttérben marad. Az igazi úr, az igazi irányító mégis Kardics, a tőke képviselője. A polgármester az ő utasításait hajtja végre. Kopjással is a polgármester számol le, de utána előbúvik a mellékszobából Kardics bácsi, és gratulál a polgármesternek.

A típusalkotás ereje

A Rokonok valóságos mintapéldája a típusalkotásnak. *Minden* szereplője élesen megrajzolt, egyszeri vonásokkal rendelkezik, mégis észrevehettük, hogy lényeges és általános társadalmi összefüggést is kifejez. Az ábrázolásnak ez a módja a legkisebb részletbe behatol. *Imrike*, a polgármester titkára, csak egy pillanatra jelenik meg a színen, Móricz mégis zseniálisan tömöríti néhány sorban az egyénit és az általánost:

„Ez is ott volt és nagyon víg dolgokat csinált. Állva, ülve, fekve ivott egy-egy pohár pezsgőt nyelés nélkül, úgy, hogy csak betöltötte a torkába, s az lecsúszott, el sem köhintette magát.

Nagy jövője van a közigazgatási pályán."

A Rokonok zárt, befelé fordult világának ábrázolását mélyíti el

azzal is, hogy a regényből *hiányzik a természet.* Csak egyszer ír róla az író a regényben, akkor sem a természetet láttatja, hanem a Szentkálnayak zárt, mesterséges, fülledt világát. Magdaléna megmutatja Kopjássnak villája kertjét. A pompás rózsabokrokra hatalmas izzólámpa „... szórja a fehér fényt ... Még a fény is, mintha ki volna mérve, csak annyi volt, ami magát a kertet ellátja, már távolabbra nem jutott belőle, s nem lehetett látni, hol van a kerítés, merre vannak a szomszédok. Itt egy tündérszigeten égett a fény, s a fényben minden szép volt, ami volt."

3. A parasztság írója

„A föd azé, aki megműveli."
(A betyár)

Utolsó évei

A harmincas évek elején indul meg a népi írók mozgalma, amely Móricz Zsigmond nevét írja zászlajára. Ez megsokszorozza életkedvét. 1941-ben megvásárolja a *Kelet Népe* című folyóiratot, s egyedül szerkeszti és írja haláláig. Járja az országot, előadásokat tart, levelezést folytat, és lelkesedéssel terjeszt minden olyan javaslatot, amely a parasztság anyagi felemelkedésének ügyét szolgálja. Jelszava: „Ne politizálj, építkezz!" Móricz ezzel a jelszóval a fasiszta politikát utasítja el, és a háború közepette is az építő munkára buzdít.

1942. szeptember 4-én halt meg. A korszak legnagyobb írójának temetésén a hivatalos Magyarország nem képviseltette magát, az irodalmi társaságok is távolmaradtak. A népi írók, munkások, parasztok, dolgozó kisemberek kísérték utolsó útjára.

A szegényparasztság felé fordul

A *Rokonok*ban a nagy kritikai realista író leszámol az úri Magyarországgal. Kopjáss István sorsa halálos ítélete annak a rétegnek, amely nagy szerepet játszott történelmünkben és irodalmunkban: a középnemesből lett dzsentrinek.

Egy ideig még Móricz is táplált bizonyos illúziókat ezzel a réteggel szemben. A *Rokonok* megírása után azonban végleg elfordul tőlük, utolsó alkotó korszakában csak a szegényparasztság problémái érdeklik. Ezt a fordulatot jelzi az 1931-ben keletkezett Barbárok.

Barbárok

Ez a novella művészi erejével világirodalmi szinten is számottevő alkotás. Terjedelménél fogva kevés szereplőt mozgat, központi alakjának életsorsából is csak egyetlen eseményt mutat be. A *Barbárok* megfelel a novella műfaji meghatározásának; de egyúttal többletet is tartalmaz, s éppen ez adja értékét. A többletet — akárcsak első korszakának elbeszéléseinél — összefoglalóan a *drámaiság* fogalmával jelölhetjük meg. Ez a drámaiság a népballadák komor és tömör szépségével rokon és rendkívül összetett, sokrétű, különféle elemeket egyesít magában.

Drámai a Barbárok, mert tragikus, halállal végződő konfliktust dolgoz fel. Drámai a *szerkezete*, hiszen három részre, mintegy három felvonásra tagolódik. Az első felvonás „a veres juhász" és Bodri juhász kettős gyilkossággal végződő összetűzése, a második Bodri juhász feleségének kutatása eltűnt férje után, a harmadik a veres juhász leleplezése a bíróság előtt.

A legmélyebb drámai feszültséget az biztosítja, hogy mindhárom rész középpontjába végletekig feszült, töredékmondatokból, odavetett szavakból álló *párbeszédet* állít Móricz.

A háromféle *párbeszéd* csak külső formájában hasonló, belső tartalmában lényegesen különbözik egymástól, más-más lélektani helyzet megjelenítése. Az első „felvonás" dialógusa a veres juhász és kísérője, meg Bodri juhász között folyik le, s első szavától az utolsóig a botokkal vívott halálos párbajt készíti elő. A második párbeszéd

a veres juhász és a Bodri juhász felesége között folyik. Látszólag békés beszélgetés ez, a fojtott félszavak azonban tükrözik a veres juhász ravaszkodását, hogy az asszonyt félrevezesse, és az asszony ösztönös gyanakvását elaltassa. A harmadik párbeszéd a törvény elé került veres juhász és a vizsgálóbiztos összecsapása. A bíró a vallató gyakorlatával kísérli meg, hogy a vádlottra rábizonyítsa a Bodri juhász meggyilkolását is. A veres juhász makacsul tagad, mert érzi, hogy erkölcsileg éppen ez volt a legaljasabb cselekedete.

Drámainak érezzük azt is, hogy a három párbeszéd körül a helyszínt, a szereplők magatartását a legegyszerűbb eszközökkel, a drámák zárójeles utasításaihoz hasonlóan, mégis rendkívüli hangulatteremtő erővel ábrázolja Móricz. Bodri juhász feleségét például így mutatja be: „Fejér vászonruhája volt, a lábán nagy bocskor volt, madzaggal erősen megkötözve, és feje be volt kötve vászonkendővel." — A pusztai tájat pedig így: „Tanya, falu errefelé napi járóföldre nem volt."

Az elbeszélés cselekményében fontos, *jelképes* szerepet játszik a rézzel kivert szíj motívuma: a szíj megvásárlásának ürügyén támad-

Medgyessy Ferenc:
Debreceni Madonna
A nagy, összefogott formák jellemzik.

ják meg Bodri juhászt, ezzel vonszolják a gödörbe holttestét, ennek megpillantása töri meg a veres juhász ellenállását.

Az elbeszélés „a rideg pásztorok" kemény, majdnem embertelen világát mutatja be, hiszen például a veres juhász és kísérője nyugodtan és jóízűen megvacsoráznak áldozatuk friss sírgödre felett. *Látszólag* igazságos tehát a vizsgálóbíró novellazáró megjegyzése: „Barbárok". Ez az egyetlen szó azonban lényeges társadalmi mondanivalót rejt magában: vádat emel egy olyan világ ellen, amely a szegénységet *ebbe* a nyomorúságba süllyeszti, és amelynek hatalmon levő osztálya ilyen értetlenül áll szemben a szegényemberek világával.

Regényei a Rokonok után

Móricz utolsó korszakának regényei is a szegényparasztság kérdéseivel foglalkoznak. *A boldog ember* (1935) című regényében szociográfiai pontossággal rajzolja meg a szegényparasztság helyzetét. A regény főszereplője Joó György, az író egyik rokona, aki elbeszéli élete sorsát. Joó György az első világháború előtt boldog és elégedett ember volt, akkori nyomorúságát már nem is érzi nyomorúságnak az ellenforradalmi Magyarország viszonyai között. A regény stílusa — Joó György szavai — a parasztember élőbeszédét emeli a művészi beszédmód magaslatára.

A *Betyár*ban (1936) Avar Jani alakjában a sorsa ellen lázadó parasztot formálta meg. Utolsó, befejezetlen művében, a *Rózsa Sándor*ban (1941—42) ezt a gondolatot fejleszti tovább. Ezekben az években már annyira gyűlöli „a középosztályt", hogy gyűlöletét a történelembe is visszavetíti. Ez az oka annak, hogy a középnemesség ábrázolása történetietlen. A hírneves betyár alakjában és történetében a parasztság történelmi sorsának alakulását vizsgálja. A művet trilógiának tervezi. Az első részt *(Rózsa Sándor a lovát ugratja)* népballadákra emlékeztető szerkezetével és légkörével, tömör és paraszti stílusával egy újfajta, a népköltészetben gyökeredző regénytípus első kísérletének érezzük. A második részt *(Rózsa Sándor összevonja a szemöldökét)* a pénzszerzéstől hajszoltan rendkívül rövid idő alatt

írja meg, ezért nem is éri el az első részben teremtett atmoszférát. A harmadik rész már nem is készülhetett el.

Összefoglalás

Móricz Zsigmond a XX. századi kritikai realizmus világirodalmi rangú képviselője. Irgalmatlan éleslátással leplezi le az ellenforradalmi rendszer minden bűnét. Amikor Kopjáss István revolvere eldördül, ez a hang az úri Magyarország halálos ítélete. A munkásságban nem ismeri fel a jövő osztályát, annál nagyobb szeretettel fordul a szegényparasztság felé, nagy hatású művészi szószólójává válik ennek a sokat szenvedett rétegnek.

Művészetét a típusalkotás roppant ereje *(Rokonok)*, a szerkesztés drámai feszültsége (novellák, főként a *Barbárok)* és az élőbeszédnek a művészet magaslatára való emelése jellemzi *(A boldog ember)*.

A Nyugat lírikusai

„Hét tengerész, mind ifju és dalos,
Hét bús merész a nagy tengerre szállott,
Örök tengerre, mely vad viharos,
De ők keresni mentek új világot.
Hahó! Hahó!
Milyet előttük senki, sohse látott.
— — — — — — — — — — —
Hat tengerész bús révből nézi már
A hetedikkel hogy száll, száll a gálya,
Halottak élén égig veri már
Dalát időknek győzelmes dagálya."
(Juhász Gyula: Ballada a hét tengerészről)

A Nyugat irodalmi forradalma

Ady és a Nyugat forradalma olyan jelentős irodalmunk történetében, hogy hatásban csak a reformkori nagy nemzedék és Petőfi forradalmához hasonlítható. Ady körül nagy számban tűnnek fel a próza (Móricz, Kaffka Margit, Karinthy) és a vers mesterei. Ady pályája az első világháborúban lezárul, költőtársai működésének nagyobbik fele a két világháború közötti korszakra esik. A Nyugat lírikusai közül csak a négy legkiválóbb, Babits Mihály, Kosztolányi Dezső, Tóth Árpád, Juhász Gyula működését tárgyaljuk.

Mind a négy egyszeri, csak önmagával mérhető költői egyéniség, mégis bizonyos rokonvonások fedezhetők fel pályájukon. Mindannyian az individualizmus hirdetésével indulnak, s egy merőben új, pompázatos, impresszionista jellegű költői stílust alakítanak ki. A Tanácsköztársaság után — részben a Tanácsköztársaság élményeinek hatására — a közösségi problémák felé fordulnak, s ezzel párhuzamosan stílusuk leegyszerűsödik és társadalmi tartalommal telítődik.

I. Babits Mihály

(1883—1941)

„...vétkesek közt cinkos, aki néma."
(Jónás könyve)

A sokhangú költő

Babits Mihály művelt hivatalnokcsalád sarja. Középiskolai tanulmányait szülővárosában, Szekszárdon végzi, a pesti egyetemen magyar-latin szakos tanári diplomát szerez. Távoli kisvárosokban tanárkodik még akkor is, amikor a *Holnap*ban megjelent versei nevét országos hírűvé teszik. Végre sikerül Pest környékén állást kapnia, s így belekapcsolódhat a főváros irodalmi életébe. A *Nyugat* egyik belső munkatársa lesz.

Fiatalkori verseit a témák, hangulatok, hangnemek és versformák változatos gazdagsága jellemzi. Poeta doctus: mindenről, minden hangnemben, minden versformában virtuóz tökéletességgel ír, hiszen mint maga vallja: „a mindenséget vágyom versbe venni". Ez a sokszínűség kissé mesterkélt, mintegy az ifjú költő erőpróbája, annak bizonyítása, hogy bármilyen nehéz költői feladatot tökéletesen old meg.

Szívéhez az impresszionizmus áll legközelebb. *Messze . . . messze...* című versében a külső, legfeltűnőbb vonások segítségével bravúrosan jellemez kilenc országot. Minden leírás csupa szín és verszene. A Spanyolországról szóló első versszak az impresszionizmus utolérhetetlen remeke. Gyakran szólaltatja meg az individualizmus dicséretét, de már kezdettől szűknek, egyenesen börtönnek érzi a személyiséget. Erről vall első kötetének záró verse, *A lírikus epilógja*. A klasszikus szonettforma tökéletesen megfelel a mondanivaló zártságának és belső feszültségének, amelyet „a mindenséget vágyom versbe venni" és a „csak én birok versemnek hőse lenni" ellentét

Babits Mihály

fejez ki. A második versszak a szélsőséges szubjektív idealizmusig[1] feszíti az alapgondolatot: talán nincs is a külső világ, csak az „én" az egyetlen létező; de lírai módon szembe is fordul ezzel a gondolattal: visszataszító érzés „vak dióként dióban zárva lenni". Az utolsó két versszak tovább fokozza a feszültséget, *vágya szerint* ki akarna törni személyisége börtönéből, de *értelme szerint*, objektíven ezt a kitörést lehetetlennek ítéli. A babitsi állásponton már túlhaladt az idő, de így is kiválóan jellemzi a magányosságra utalt költő viaskodását és vágyát a közösség után.

A tízes évek politikai harcai, a munkásmozgalom fellendülése felkeltik érdeklődését a közéleti kérdések iránt. A *Május huszonhárom Rákospalotán* az 1912-es „vörös csütörtök" lírai emléke. — Klaszszikus versformában, disztichonban dolgozza fel a modern témát, hogy ezzel mintegy időt álló erőt adjon mondanivalójának. Költői stílusa is modern; az impresszionista és expresszionista kifejezés izgalmas keveréke. A tartalmi mondanivaló feszültségét éppen a versforma és stílus ellentéte meg az ellentétes stíluselemek alkalmazása segítségével érzékelteti.

Az első két sor zsúfolt hiányos mondataival a távoli forradalom expresszív képe. A költő, aki *valóságosan is és lélekben is* távol van a rohanó eseményektől, falusias környezetét és saját tehetetlenségét impresszionista képsorral érzékelteti. Néma falut látunk, „nádas eresznek alatta topázszemű tengericső" függ, fehér falakat, *kék*

[1] Szubjektív idealizmus: filozófiai irányzat, amely azt vallja, hogy a külső világ nem létezik, csupán érzeteink. (latin)

árnyékokat vetít elénk. Gondolatban, a villamossínek mentén *közeledik* a szó eredeti és átvitt értelmében egyaránt az eseményekhez, ezért váltja fel az impresszív állóképeket a mozgalmas igékkel érzékeltetett expresszív stílus: „. . . csörren az ablak, csorran a vér, forran a forradalom".

A második rész lírai elmélkedés az utált jelenről és a félelemmel, fenntartásokkal várt jövőről. Babits bizonytalankodó, kérdő mondatokkal érzékelteti félelmét, de ezeket hamarosan kemény és határozott felkiáltó mondatok váltják fel, jelezve, hogy a költő legyőzi kétségeit és a jövő oldalára áll. Számára a jelen „a múlt álma, ki halni szeretne", mégis félve tekint a jövőbe, mert — helytelenül — az életét kitöltő kultúra kincseit félti a forradalomtól. Legyőzi kétségét, mert a jövőnek hazugság helyett igazságot, jogtalanság helyett jogot, szolgaság helyett szabadságot, önzés helyett önzetlenséget kell hoznia. Az utolsó két sor már a jövővel való teljes azonosulást hirdeti:

„Félre vakult csökevény, s ti koholt ideálok!
Nem játék a világ! Látni; teremteni kell."

Babits tehát *erkölcsi okokból*, az ember erkölcsi megjobbulásának hitével áll a forradalmi jövő mellé. Ez az alapvető magatartása érteti meg, hogy ez a szépségért rajongó, visszahúzódó ember roppant erkölcsi erővel fordul később szembe a háborúval:

„de ha szétszakad ajkam, akkor is,
magyar dal március évadán,
szélnek tör a véres ének! . . .

hogy béke! béke!
béke! béke már!
Legyen vége már!

hirdeti 1916-ban keletkezett *Húsvét előtt* című versében.

Babitsot, a tudós költőt a Tanácsköztársaság a magyar irodalom egyetemi előadójává nevezi ki. Az ellenforradalom emiatt zaklatja és rendőri felügyelet alá helyezi. Babits gyengének bizonyul, egy cikkében a nyilvánosság előtt tagadja meg múltját. Visszavonul a szépség elefántcsonttornyába, a Nyugatot is ilyen szellemben szerkeszti. Sokhangú költészete leegyszerűsödik az ellenforradalom éveiben, és két téma körül kristályosodik ki: az egyik saját testi szenvedései, a másik a szenvedő emberek iránt érzett *szánalom.*

Költészetének tartalmi és formai átalakulását jól szemlélteti a *Cigány a siralomházban.* A vers strófaszerkezete (a x a) tudatosan egyszerű, a rímek kopár, majdnem pongyola asszonáncok, a ritmus tétova és lebegő: az időmértékes és hangsúlyos verselésnek a szabad vershez közelített ötvözete. — Hasonló tudatos egyszerűség jellemzi a mondatépítést és a képsorokat.

Ifjúkori verseit mint „szárnyas, fényes, páncélos, ízelt bogarat" alkotta, az első világháború ellen harcoló versei „katonák szomjas, cserepes ajkain" felhangzó trombitahangok. — Mostani költészete olyan, mint a szánalomból csorduló könny, hiszen „Nem magamért sírok én: testvérem van millió . . ." És ezek a testvérek szegények, zord bérkaszárnyákban élnek és egyetlen menedékük az öngyilkosság. „Szomorú világ ez!" A költő verse is úgy muzsikál, mint a cigány a siralomházban, hiszen ezt a világot nem szólaltathatja meg többé sem a sok „verdeső, zümmögő, fényes bogár", sem a harcos trombitaszó, egyes-egyedül a *szánalom* könnyei.

Gyötrelmes szenvedéseinek és felesége iránt érzett szeretetének együttes megszólaltatása az *Engesztelő ajándék.* Nem hozhatja a szokásos ajándékokat, „cukrot, virágot, gyöngyöt" asszonyának, csak keserű életét. Ezt is visszaadhatja, hiszen gyötrelmei közepette felesége önfeláldozó szeretete köti az élethez. Két ember megtisztult, a közös szenvedés kötelékével összetartott szeretetének himnusza ez a vers.

A fasizmus és a második világháború éveiben Babits újra az igazi hangján szólal meg. Az az ember, aki „már csak egy nyaláb testi fáj-

dalom", kilép az elefántcsonttoronyból és felemeli szavát az új barbárság és a világra újra rászabadult háború ellen. Az 1939-ben keletkezett *Jónás könyve* című művében fanyar önirónával ítél élete és költészete felett a bibliai Jónás próféta történetének felhasználásával. Jónás „rühellé a prófétaságot", elmenekül az Úr szava elől, de az Úr három napra a cethal gyomrába: a testi szenvedések sötétségébe veti. Mikor a cethal „a szárazra kivetette", követi az Úr szavát és Ninivébe, a jelképes városba megy, hogy prófétáljon a bűnök ellen. Nineve lakói azonban kinevetik. Hiába prédikálja Jónás, hogy az Úr negyven nap elteltével elpusztítja a várost, továbbra is sértetlenül áll Ninive. A költő fegyvere a szó; kötelessége, hogy ezt a fegyvert a jelen bűnei ellen és egy jobb jövő mellett forgassa, ha erőfeszítése látszólag eredménytelen is, „mert vétkesek közt cinkos, aki néma".

Erről vall a nagy költemény zárófejezete, a *Jónás imája:*

„. . . bátran
szólhassak s mint rossz gégémből telik
és ne fáradjak bele estelig
vagy míg az égi és ninivei hatalmak
engedik, hogy beszéljek s meg ne haljak."

Ezzel a megrázó akkorddal végződik költészete.

Prózai művei

Babits gazdag életművének fontos részei regényei, novellái és irodalmi tanulmányai is. Legfontosabb regénye a *Halálfiai*, amelyben az önmagáról mintázott főhős és környezete sorsában a dzsentri törvényszerű bukását mutatja meg. Rendkívüli értékű *Az európai irodalom története* című kötete, amelyben a tudós lelkiismeretességével és a költő nagy beleérző erejével rajzolja az európai irodalom kalandos útját Homérosztól saját koráig.

2. Kosztolányi Dezső

(1885—1936)

„Ne félj, szamár, ki szenved, nincs magába,
vagytok ti itt a földgolyón sokan."
(Számadás)

„Az esztétika embere"

Kosztolányi Dezső, a szabadkai gimnázium igazgatójának fia a pesti egyetemen tanári pályára készül. Tanulmányai közben köt barátságot Juhász Gyulával és Babits Mihállyal. Tanári gyakorlatot nem folytat, újságíró lesz.

A művészi kifejezés tökéletességének valóságos megszállottja. Emiatt még barátjával, Babits Mihállyal is vitába keveredik. Babits eszménye a *homo moralis*, vagyis az erkölcsös ember, akinek alkotó munkáját áthatja a társadalmi felelősségtudat és ezért embertársait nemes eszményekre igyekszik nevelni. Kosztolányi ezzel szembeállítja a *homo aestheticus*t, az esztétika emberét.

Az első világháború előtt a radikális polgári eszmék vonzásába kerül, örömmel köszönti a tanácshatalmat. A bukás után egyre inkább az *erkölcsi relativizmus* jellemzi felfogását. Eszerint „nincs módunk eldönteni, hogy a létharcban ki az erkölcsös és ki az erkölcstelen". Kosztolányi elvesztette a burzsoá eszményekbe vetett hitét. A haladó polgárság erkölcsének alapvető elemeit azonban változatlanul őrzi. A szociális indítékú lázadás és a kiszolgáltatott emberek iránti részvét igen sok prózai írásművében megnyilatkozik. Ezen a ponton Kosztolányi felfogása határozottan elválik a reakciós polgári ideológiáktól.

A nyelv művésze

Kosztolányit mindennél jobban érdekli mesterségének eszköze — a nyelv. Az ő jambusai csengenek a legtökéletesebben, legszabályosabban irodalmunkban, a magyar rím ismeretlen, új lehetőségeit fedezi fel. Százszámra maradtak fenn apró versei, amelyekben a témák

csupán ürügyül szolgálnak a játékos rímek kikovácsolásához *(Utókor, Rím a földi igazságszolgáltatásra, Szerelmes vers, Kétségbeesett költő kiáltása)*.

Prózája is végletekig csiszolt, franciásan világos és szellemes. A jó próza legfontosabb vonását a *tömörségben* jelöli meg, s ezért az alkotási folyamat leglényegesebb elemét a felesleges sallangok elhagyásában látja. Tolsztojt azért csodálja, mert „nála minden szó — csodálatos módon — a helyén van. Még a szószaporítása is tömör. Iljics Iván halálából egy betűt se húzhatsz. Ez a remekmű mértéke."

Kosztolányi Dezső

Költői útja

Kosztolányi költői hírnevét 1910-ben megjelent *A szegény kisgyermek panaszai* című kötetével alapozza meg. A versciklus gyengéd, impresszionista képekben mutatja meg az eszmélő kisgyerek örömét, bánatát, apró élményeit és nagy félelmeit. A kötet a gyermekkor visszaálmodásának remekműve. A kisgyermek panaszainak ellenpárjaként adja ki 1924-ben *A bús férfi panaszai* ciklust, amely a férfivá érett költő emlékeiről és gondjairól szól. Kosztolányi rabnak érzi magát a rendszer béklyói között, hiszen

„Beírtak engem mindenféle Könyvbe,
és minden módon számon tartanak."

Hangulatilag ehhez a ciklushoz kapcsolódik a *Boldog, szomorú dal*, melyet még 1920-ban írt. Az anapesztuszok lebegő ütemén siklik

tova a vers, valósággal elandalít a mesteri rímek zenéje, hiszen mindjárt az első sorok *négy* szótagot csendítenek össze: borom is van — szomorítsam, feleségem — eleségem.

A költő *boldog*, látható örömmel sorolja fel az őt körülvevő civilizált és polgári kényelem kellékeit, és *boldog*, mert költészete miatt tisztelik a társadalomban. Az utolsó harmadban az ellentétes „de" kötőszó közbeiktatásával a boldog hangot *szomorúra* váltja át. Gyötrődve, a padlón kaparászva, lázbetegként keresi azt a „kincset", amely mindörökre elveszett:

„Mert nincs meg a kincs, mire vágytam,
a kincs, amiért porig égtem.
Itthon vagyok itt e világban
s már nem vagyok otthon az égben."

A jelképes értelmű „kincs" jelentése nem derül ki világosan. Nyilván ifjúságának elveszett álmaira gondol. *Akkor* valami másra, a polgári kényelemnél és a társadalmi elismertetésnél többre, különbre ványott. Az elveszett álmok és az elmúlt ifjúság siratása ez a költemény.

A húszas évek végére Kosztolányi költészete is leegyszerűsödik. Elhagyja „kevélyen csengő rímeit", *Meztelenül* című kötetében rímtelen és kötetlen ritmusú szabad versekkel jelentkezik. Utolsó kötetében *(Számadás;* 1935) visszatér ugyan a hagyományos formákhoz, de használa volt a szabad vers iskolája: lírája tartalmasabb és elmélyültebb lesz. Megőrzi lebegő játékosságát *(Ilona)*, továbbra is hirdeti gőgös individualizmusát *(Költő a huszadik században)*, legfőbb mondanivalója azonban a testi szenvedés gyötrelme és a halálfélelem. Ezek az érzések vezetik el a többi emberhez, a szenvedők nagy csaladjához:

„Térdelve, föltárt hassal, láncra kötve,
templomba, kórházakba, börtönökbe
lassan vonul a roppant karaván,

siess te is oda, igaz körödbe
s — égő kanóc — lobogj velük örökre
elégedetlenség szent olaján."

vallja a kötet címadó versének szíven ütő soraiban.

Kosztolányit joggal gyötörte a halálfélelem, hiszen gyógyíthatatlan gégerákban szenvedett. Már súlyos betegen, kínok közepette írja meg utolsó remekét, a csodálatos *Szeptemberi áhítat*ot. A halhatatlan élet és halhatatlan ifjúság himnusza ez a vers — az elkerülhetetlen halál árnyékában. A könnyed paradoxonok költőjének utolsó, nagy, tartalmában is felülmúlhatatlanul szép paradoxona:

„Én nem dadogtam halvány istenekhez
hideglelős és reszkető imát,
mindig feléd fordultam, mert hideg lesz,
pogány igazság, roppant napvilág."

Prózai művei — Novellák

Kosztolányi több értékes regényt jelentet meg, figyelemre méltóak a magyar és a világirodalom nagyjairól írt könnyeden szellemes, de kissé felületes tanulmányai is. Igazi műfaja azonban a *novella*.

Elbeszéléseiben a különöset, a lélektani érdekességet kedveli. Hat rá a két világháború közötti időszak népszerű tudósának, *Sigmund Freud*nak a tanítása. Freud többek között azt tanítja, hogy az emberi pszichének csak elenyészően csekély részét tölti ki a tudat és a tudatos cselekvés, magatartásunkat valójában a tudatalatti széles birodalma, az elfojtott ösztönök határozzák meg. Ennek a lényegében téves tanításnak érdekes illusztrációja Kosztolányi *Fürdés* című elbeszélése. Az apa minden külső jel ellenére tudat alatt *gyűlöli* roszszul tanuló fiát, ezért a játékos fürdőzés „ürügyén" *megöli*.

Kosztolányi talán azért vonzódott Freudhoz, mert maga is különös pszichológiai alkat, hajlamos a skizofréniára, a tudathasadásra. Ez magyarázza legjobb elbeszéléseit, az Esti Kornél-sorozatot. *Esti Kornél* Kosztolányi alteregója, hasonmása, aki megőrzi a *Boldog, szomorú dal*ban elveszett „kincset": a fiatalság vadságát, anarchikus lázadását, korlátot nem ismerő féktelenségét. A negyvenéves, polgári kényelemben élő költő „feltámasztja" és felkeresi Esti Kornélt, hogy *közösen* írjanak. Esti Kornél egyik legszebb kalandja az a különös villamos utazás, amely egyszerre *közönséges* és *megrázó*. Közönséges, mert reálisan számol be az útról, és megrázó, mert minden

mondatában viszolyogva érezzük, hogy ez az út jelképe az emberi életnek, amely sok küszködésben és kevés örömben telik el, és amikor hőse végre kényelmes, ablak melletti üléshez kerül, és élvezni szeretné a látványt — a végállomás, a halál következik. Így lesz súlyossá, telik meg mély és fájdalmas tartalommal a befejezés két tömondata: *„Elmosolyodtam. Leszálltam."*

Regényei — Édes Anna

Kosztolányi regényeiben is *(Néró, a véres költő, Pacsirta, Édes Anna, Aranysárkány)* elmélyült jellemrajzot, az ösztönvilág mélyére hatoló lélekelemzéseket találunk. De hangot kapnak bennük a kor égető társadalmi kérdései is. A születési, vagyoni kiváltságok, a nyomor, a hatalmaskodás és a kiszolgáltatottság lázadó keserűséggel töltik el az írót. Ennek legszebb megnyilatkozása *Édes Anna* című regénye (1926), amelyet Bálint György „iszonyú felkiáltás"-nak nevez. A könyv címszereplője egy cselédlány, aki megöli gazdáit. Az esemény váratlanul, látszatra indok nélkül következik be. Anna szelíd, halk és dolgos, engedelmességével valósággal ámulatba ejti úrnőjét. Vizyék nem különösebben gonosz emberek, viselkedésük teljesen szokványos. Éppen csak természetesnek veszik az úr-szolga viszonyt s megfeledkeznek arról, hogy Anna nem gép, hanem ember. Közönyösen, érzéketlenül bánnak vele, nap mint nap akaratlanul is megsértik önérzetében. Az elszenvedett bántalmak így halmozódnak gyűlöletté, s végül bekövetkezik a „lélektani robbanás": az öntudatlan állapotban elkövetett gyilkosság. A regény tehát nem egy lélektani tételt illusztrál, hanem az emberiesség érdekében emel szót egy embertelen korban.

3. Tóth Árpád

(1886—1928)

„Késő utód...
Őrülj, hogy szebb kor habja mossa térded,
S őrülj, hogy őrült búnkat meg se érted."
(„Szent őrületben...")

Eseménytelen élet

Tóth Árpád egy különc és kettétört életű szobrászművész fia. Gyermekéveit Debrecenben tölti, itt tesz érettségi vizsgát is. (Volt iskolája ma az ő nevét viseli.) Budapestre kerül és tanári pályára készül, de hamarosan elcsábítja — Ady szavaival élve — az „acélhegyű ördög", az újságírás. Eseménytelen élete újságírói robotban telik el. Fiatalon, tüdőbajban hal meg.

A dekadens bánat költője

Tóth Árpád első verseit a dekadens életérzés, a fáradt lemondás, a fájó szomorúság hatja át *(Meddő órán)*. „Méla, hosszú, vont litániákra" emlékeztető verssorai, zengő rímei és különös, Tóth Árpád-i jelzői, mint *bús, fáradt, lankadt, setét, hervatag, keserű, lomha, furcsa* bánata köré egy stilizált, mesterséges, színfalra emlékeztető természetet varázsolnak:

„Szeptember szép szultánja, Ősz, pompás, buja zsarnok,
Már vár a hódoló táj; a zöld és elviselt
Kaftánú bús thuja mind furcsa dervised,
Mind mélyen hajladoz, s halkan imázva mormog."
(Szeptemberi szonett)

Elégia egy rekettyebokorhoz

Magánéletének gondjai és az első világháború brutális tényei hamarosan reális alapot teremtenek ifjúsága bánatának. Ennek az immár nagyon is reális kétségbeesésnek kifejezése az *Elégia egy rekettye-*

bokorhoz. A vers egészét *egyetlen kép, a „hajó"* tartja össze. A kép több értelmű tartalmát a költői eszközök pazarló gazdagsága érzékelteti. Ilyen eszközök többek között:

A zsúfolt, mégis arányos *versmondatok*. Minden nyolcsoros versszak egy, legfeljebb két mondatból áll, bonyolult szerkezetüket még nyomatékosítja a sűrűn alkalmazott átlépés (enjambement).

A hullámzó mondatoknak felelnek meg a *„nyújtott" verssorok*. Az alapképlet a 12 szótagú, jambikus alexandrin, a hatodik szótag után sormetszettel:

∪ — / — — / ∪ — / / — — / — — / ∪ —

Vihar már né kik az, várat lan sod ru vész.

Az ilyen „szabályos" sor azonban viszonylag ritka. Tóth Árpád a sormetszet előtt vagy a sorok végén alkalmazott fél lábbal 13 és 14 szótagúra „nyújtja" a verset.

a) Kiket komisz vitor*lák* vagy bús vértengerek . . .

b) E hányódó, törött vagy undok, kapzsi bár*kák* . . .

c) A csónakos virág*ú*, karcsú szelíd reke*ttye* . . .

Az erős hangulati hatású *jelzők halmozása:* „. . . csónakos virágú, karcsú, szelíd rekettye; . . . hűs, ezüst záporok s a sűrű napsugár forró arany verése; . . . zord utak hörgő és horzsolt roncsa; . . . hányódó, törött, vagy undok, kapzsi bárkák."

A rímek egyéni, teljes csengése: sóhaj—hajóraj, komor—nyomor, záporok — csorog, testté — restté, emberhajóé — Noé.

A költemény *érzelmi logikáját* a szilárd szerkezeti struktúrán belül finom „áttűnések" hordozzák. Először a rekettyebokor virágainak boldog hajói ringanak a szemünk előtt. Boldogok, mert *öntudatlanok*. A második versszak csattanószerű utolsó szava „ember", utal először a hajókép második értelmére, és a harmadik versszak utolsó két sora fedi fel a virághajó és az emberhajó közötti különbséget:

„Sok lehetetlen vágynak keresni gyarmatát
Az öntudat nem űz, a konok kapitány."

Az „Én is hajó vagyok" félsor jelzi, hogy a hajókép most már a költő személyes sorsának jelképévé „tűnik át". Megdöbbentő képek hordozzák az emberi élet tragikus fájdalmát. *Ezt a hajót* „a kínok vasszöge szorítja össze testté", *ez a hajó* „zord utak, hörgő és horzsolt roncsa, egyetlen *vigasza*, hogy „a létentúli lét... szelíd deleje vonzza". — Az ötödik versszak még szélesebb tartalommal ruházza fel a verset összefogó képet: „a vér és könny modern özönvizébe vetve" *minden ember* hányódó hajó, talán egy se köt ki a „boldog Ararát" partjain.

Tóth Árpád

Ez a gondolat gyűrűzik tovább az utolsó versszakban, amely egyúttal vissza is tér a kezdőképhez. Talán kipusztul az emberiség, „s az elcsitult világon csak miriád virág szelíd sajkája leng." Ezzel a kétségbeesett gondolattal zárul az elégia: a háborúk gyötörte földgolyón csak az emberiség pusztulása után, az *ember utáni* csendben jelenhetik meg „a hószínszárnyú Béke."

Tóth Árpád pesszimizmusa *rokon* Kölcsey Ferenc pesszimizmusával, mert a végletekig feszített kétségbeesés önmaga ellentétébe fordul át: *érzelmileg a háború ellen mozgósít*. Ezt a megfigyelést támasztja alá az a tény, hogy „az ájult bánatok" költőjének hangja a háború előrehaladásával egyre nyersebbé, egyre radikálisabbá lesz. 1919 tavaszán a jelképes Márciust a „rügyek, szerelmek, *forradalmak* évada"-ként idézi. Ez teszi érthetővé azt is, hogy *Az új Isten* ujjongó soraiban olyan hittel köszönti az új embert és új világot alakító forradalmat.

Józanul és fantáziátlanul

A bukás kétségbeejti, mert legszebb álmaitól fosztja meg, és mert *Az új Isten* miatt üldözik és megalázzák. Költői eszközeinek pazarló gazdagságát tudatosan egyszerűsíti, mert — egyik versének címe szerint — józanul és fantáziátlanul akar szembenézni a valósággal. Újfajta valóságszemléletét a következő négy sor szemlélteti a legplasztikusabban:

„Lobogni lélekkel
Haszontalan próba,
Míg mi élünk, nem lesz más e
Veszett Európa."

(Elég volt a vágta)

Olykor mégis fellobban lelkében egy nagyon távoli, de nagyon mélyen óhajtott jobb világ hite. Ezt a különb világot a *leánya* számára álmodja meg. A költő vérének ritmusában érzi jobbágyősei szolgaalázatát, de mikor gyermekére tekint, hangja felforrósodik:

„. . . Hátha az ősi sejt
Őbenne tisztul dús örömre, és
Minden homályos, vén bút elfelejt!"

(Az ősök ritmusa)

Az „egyszerű" versek mellett vissza-visszatér első korszaka gazdagabb hangszerelésű formáihoz, de már nem a stilizált természetet szólaltatja meg, hanem az impresszionizmus klasszikusan tiszta eszközeivel a valóság világát *(Körúti hajnal)*.

Látszólag hasonló eszközökkel dolgozik az *Esti sugárkoszorú*ban is, de az impresszionista képeknek különös *mélységet* ad a szerelmi érzés őszintesége. A vers szerkezeti struktúrája szilárd és logikus: az első versszak az alkonyat leírása, a második az „égi" szerelemé, a harmadik a „földi érzést" szólaltatja meg. A szerkezeti részek közötti átmenetet hallatlanul finom „áttűnésekkel" oldja meg, így az első és második versszak között az „illattá s csenddé" szavak ismétlésével.

Az első versszak a terjedő sötétség és a kihunyó fény egymásba fonódásával az alkonyat hangulatának olyan megéreztetése, amely a világirodalomban is páratlan. Az út hamvassá válik, nőnek az árnyak, a visszavonuló fény egyedül szerelmese hajának „sötét lombjába" fon még sugárkoszorút. Az illattá és csenddé szűrődött, már-már nem is földi fény olyan ragyogással önti el az asszony alakját, hogy teste csipkebokorrá válik, amelyből egy isten — az égi szerelem tisztasága — tekint a költőre *(2. versszak)*.

A *harmadik versszakban* megtörik, igazában *fokozódik* a varázs: az asszony kezének érintésére ereiben zúgni kezd a vér, a testetlen rajongás reális földi érzéssé lesz, és csak a látszólag banális, igazában örök emberi, valamennyiünk számára közös két szóval fejezhető ki: „mennyire szeretlek!" Kevés olyan alkotását ismerjük a világ művészetének, amely a szerelem kettős lényegét ilyen hibátlanul fejezi ki. Talán *József Attila Ódáját* és *Tiziano Égi és földi szerelem* című képét idézhetnénk Tóth Árpád versének párhuzamául.

A költő józanul és fantáziátlanul nézi személyes sorsát is. Bánata nem megjátszott érzés, hanem keserű realitás, hiszen napjai a kenyérkereset robotjában telnek, testében ott bujkál a roncsoló tüdővész; s a közelgő halál előtt le kell mérnie költészetének értelmét. Erről szól *Jó éjszakát!* című verse.

Valóban józanul és fantáziátlanul néz szembe életével. Erről tanúskodnak a vers egyszerű felépítésű, néha hiányos, néha tétova körmondatai és tudatosan egyszerű, kopár képei. A szerkezet egységét itt is egy következetesen alkalmazott kép: az órainga villanása biztosítja. Az ágyban fekvő költő az inga mozgását figyeli, s erre viszi át *saját* érzéseit. A fáradt embernek jó álomba merülnie, ahogyan ezt a záró mondat olyan egyszerűen érzékelteti.

„Mint ahogy szépen súlya vész a kőnek,
Mit kegyes kéz a mély vízbe dobott." *(1. versszak)*

A takaróján papírlapokon „elakadt sorok" és „társtalan rímek", hiszen balga fényűzés a költészet, a friss tülekedésre kell a maradék erő *(2. versszak)*. — Egyszerűségében is plasztikus kép méri fel a

költészet értékét: a költő úgy bolygott a papíron tollára dőlve, mint fáradt vándor a hófúvásban. És a jutalma?

„Szelíd dalom lenézi a garázdán
Káromkodó és nyers dalú jelen." *(3. versszak)*

A *befejező versszak* három ponttal elválasztott tört mondatai egyszerre érzékeltetik az álomba szenderedést és a költő kétségét saját munkája értelmében. A vers tökéletes, zárt egésszé alakul, mert visszatér a kezdőképhez: az órainga villanásához és az eloltott villanyhoz: „Versek . . . bolondság . . . szép jó éjszakát!"

Mégis eljött a kor, melynek szíve visszadöbben a költő félénk hitére és súlyos bánatára. Az ellenforradalmi rendszer a várbeli bástyasétányt, ahonnan olyan szép kilátás nyílik Buda házaira és hegyeire, a rendszer gőgös és korlátlan uráról, „gróf" Bethlen Istvánról nevezte el. Ma Tóth Árpád sétánynak hívjuk, mert a költő haláláig családjával együtt itt lakott — mindvégig *albérletben*.

4. Juhász Gyula

(1883—1937)

„Dalom halkulva szólt és ringatón,
De mélyén titkosan
Ott zsongott mégis a forradalom."
(És mégis...)

Szomorú emberi sors

Juhász Gyula ősei szegedi szegényparasztok és kisiparosok, apja érettségit tett postatávírász. A rendkívül tehetséges, de gyenge idegzetű fiú a pesti egyetemen tanári pályára készül. Kiválik társai közül, nagy jövőt jósolnak neki. Tanári diplomájának megszerzése után mégis isten háta mögötti kis városokban hányódik-vetődik kisegítő tanári minőségben. Gyenge idegzetét megviseli a csalódás, többször is öngyilkosságot kísérel meg. Egyedül rövid nagyváradi tartózkodása teszi boldoggá. Itt ismerkedik meg csodált példaképével, Adyval. Részt vesz „a peceparti Párizs" kulturális életében, aktív szerepe van a modern líránkat elindító *Holnap*-antológia megjelentetésében. Nagyváradon hozza össze a sors *Sárvári Annával*, egy közepes tehetségű színésznővel, akihez — pontosabban, akinek megszépített emlékéhez — egy életen át tartó szerelem fűzi.

Az 1918-as polgári forradalom idején szülővárosában, Szegeden tartózkodik. A polgári radikalizmus eszméi vezérlik, amikor politikai szerepet vállal. A kommunista eszméktől először idegenkedik, de a tények az új mellé állítják, köszönti a „Keletről jött világosságot". A tanácshatalom rövid szegedi uralma idején ez a magányos és szomorú ember csupa aktivitás és derű. Remekbe készült cikkeket ír, népgyűléseken szónokol, a szegedi színház művészeti vezetője.

Az ellenforradalom győzelme után üldözik és megalázzák, egy tanári gyűlésen közbeszólása miatt tettleg is bántalmazzák. A bukás kétségbeejti, de soha nem ábrándítja ki, mindvégig hű marad a Tanácsköztársaság alatt vallott eszméihez, nemcsak költészetében, hanem magatartásában is. Szoros kapcsolatot tart a szegedi munkásmozgalommal.

Rossz idegállapota miatt 1917-ben saját maga kérte nyugdíjaztatását. A Tanácsköztársaság bukása után elveszti nyugdíját. A tanári pályára vissza nem térhet: újságíróként és íróként keresi kenyerét. A rendszer nyomasztó légköre és személyes gondjai egyaránt hozzájárul-

nak ahhoz, hogy öröklött idegbaja egyre inkább elhatalmasodjék. Élete hátralevő részét idegszanatóriumban vagy szegedi házában tölti. Teljes magányban él, senkit nem enged magához. Ismét többször kísérel meg öngyilkosságot. 1937. április 6-án megmérgezi magát, s ekkor nem tudják többé megmenteni.

Költői útja a Tanácsköztársaság bukásáig

Juhász Gyula több, a századforduló táján divatos hangot megpróbál, míg saját költői stílusát megtalálja. Lírájának kezdettől alapvető tartalmi vonása a humánum. Sajátos rímképletű (xabbba), *Himnusz az emberhez* (1905) című versében a veszélyekkel szembenéző, dolgozó embert dicsőíti, aki *különb* a misztikus „nagy ismeretlennél", az Istennél:

„Ember! Hittel hiszek tebenned,
Ember! Forrón szeretlek én,
Te nyomorúságos, hatalmas,
Te végzetes, te forradalmas,
Te halálban is diadalmas
Utód az Isten örökén!"

Stílusának alapvonása a halk, pasztellképekre emlékeztető impresszionizmus, de sajátosan *magyar* színezettel, mert a Szeged környéki, alföldi táj színeit festi és hangjait szólaltatja meg. Jól szemlélteti ezt a *Tiszai csönd* (1910) című verse.

Ez a vers látszólag csupa csend és egyhangú esti sötétség. A csend finom hangokból áll össze: távoli harmonika szól, tücsök ciripel. A sötétség halk színek keveréke: az est barna pók, a tiszai uszályok holdfénytől ezüstösek, a csillagok úgy gyulladnak ki, mint tanyák tűzhelyének fényei. Az impresszionista tájfestés remekműve ez, amely a csendet és a sötétséget is hangok és színek segítségével fejezi ki.

Gazdagok azok a motívumok is, amelyek érzékeltetik, hogy sajátosan magyar, sajátosan alföldi tájat látunk. Ilyen a tücsök zenéje, a Szeged környéki tanyákat idéző „égi tanyák"-kép, és ilyen minde-

nekelőtt a költemény főmotívuma, a tiszai uszályok. A verset mély líraiság hatja át, a nyugtalan lelkű, új utakat kereső költő azonosul a hazai táj csendjével s érezteti magányosságát:

„Ma nem üzennek hívó távolok,
Ma kikötöttünk, itthon álmodók!"

Juhász Gyula impresszionizmusának jellemző vonása, hogy a legkülönbözőbb és legellentétesebb érzések kifejezésére alkalmas. Meggyőző példája ennek a *Milyen volt . . .* (1912) és a *Magyar nyár 1918* összehasonlítása. Mindkét költemény az impresszionista módon festett alföldi tájat idézi, de *ugyanaz* a táj az elsőben fájdalmasan emlékező szerelmet érzékeltet, a másodikban a közelgő forradalom fenyegetését hordozza.

Juhász Gyula Anna iránt érzett szerelme rokon Vajda János Gina iránt táplált érzéseivel. Mindkettőjük szerelme boldogtalan, s igazában már nem is a valóságos Ginára, vagy Annára irányul, hanem költői módon megszépített emlékükre. De míg Vajda emlékező érzéseinek alapvonása a lázongó kielégületlenség, Juhász Gyuláé a lemondó szomorúság. Erről beszél a *Milyen volt . . .* című vers is. A költemény felépítése kristályosan világos. Mind a három versszak a tétova „Milyen volt . . . nem tudom már . . ." sorokkal kezdődik. Világos tehát, hogy nem Annáról, a maga testi valóságában van szó, hanem a költő szívében élő emlékéről. Ezt az érzelmi alapvonást erősíti meg és foglalja össze az utolsó két sor:

„úgy érzem, Anna meleg szava szól át
egy tavaszból, mely messze, mint az ég."

A nyár Anna hajának szőkeségét, az ősz szemének kékjét, a tavasz, „. . . ha sóhajt a rét", hangja selymét idézi fel. A három miniatűr kép önmagában is megállná a helyét, mint az alföldi táj három évszakának hangulatos, mégis tömör költői képe. A vers gazdagságát az adja, hogy tizenkét sorba sűríti bele a három képet, s ezeket a szerelmi érzés líraiságával „dúsítja fel".

Mindez durva megközelítése a remekmű titkának. Van ennek a költeménynek valami szavakkal már alig kifejezhető *zeneisége.* Ennek nyitja nem a ritmusban és a rímekben, még csak nem is a sűrűn felcsengő alliterációkban, hanem a magán- és mássalhangzók, meg a magas és mély hangok elosztásában rejlik.

A zeneiség titkát a zenével leginkább rokon tudomány, a *matematika* segítségével közelíthetjük meg. Minden versszakban a ritmusnak megfelelően 42 magánhangzó van, s ezekhez az átlagos magyar beszédhez viszonyítva meglepően kevés mássalhangzó járul, az első versszakban 58, a másodikban 56 ,a harmadikban 62. Az is feltűnhet, hogy mássalhangzó-torlódás, tehát három egymás után következő mássalhangzó csak *egyetlen* szóban (hangja) fordul elő, s ebben is zenei hatású az „ng" kapcsolat. A magánhangzók uralma a hatás egyik titka.

A másik az, hogy soronként gazdag variációkban fordulnak elő a magas és mély hangok. Kottázzuk le az első versszakot, függőleges vonással jelölve a magas, (|), vízszintes vonással a mély hangokat (—):

| | — | | | | | — — —

| — — — — | | — | |

— — — — — | — — — — —

| | | | | — — | | |

Az első és második sorban egyensúlyi helyzet áll fenn, a harmadik sorban (tájleírás) a mély, a negyedik sorban (érzelem) a magas hangok uralkodnak. Az már egyenesen megdöbbentő, hogy a következő két versszak felépítése is ehhez az alapképlethez igazodik. És még ezzel sem merítettük ki a zenei variációkat. A harmadik sorban az „á" és „u" hangok, a negyedik sorban az „é" és „ő" hangok további finom váltakozásait figyelhetjük meg.

Megkíséreltük, hogy *racionális* módszerekkel hatoljunk le a remekmű atomjáig, a hangokig. Természetesen maga a remekmű nem ilyen „kiszámított" eljárással készül, hanem a költő maximálisan felfokozott értelmi és érzelmi alkotótevékenysége hozza létre.

Juhász Gyula

A *Magyar nyár 1918* című versét a nyárnak ugyanaz a szőke fénye önti el, mint a *Milyen volt* . . . első strófáját. *Ez a nyár* azonban forróbb, fülledtebb, ezt sugallják az impresszionista hatású, mégis élesen kontúros jelzők, mint: lángoló magyar nyár, izzó part, sápadt türkisz ég, a mozgalmas igék: a nyár pipacsot *éget* a határra, a Tisza *forr*, a kazlak *hevülnek*. Az „izzó képsor" értelmét az utolsó négy sor fejti meg. Juhász Gyula költészetében a kérdő mondat általában tétova bizonytalanságot vagy szomorúságot fejez ki. Ebben a négy sorban azonban forradalmi fenyegetést szólaltat meg, akárcsak Ady *Dózsa György unokája* című versében. Így jut el Juhász Gyula a *Májusi óda* ünnepi szárnyalásáig, az új világ követeléséig.

A Tanácsköztársaság bukása után

A Tanácsköztársaság bukása után sem fordít hátat a proletariátusnak, ezt bizonyítja verseinek egész sora *(A munkásotthon homlokára, A munka, A dolgozókhoz, Munkások a hídon, Május ünnepe)*.

A munka Juhász Gyula kedvelt versformájában, a szabadon kezelt, lazított rímelhelyezésű szonettben szólal meg. 1920-ban, az ellenforradalmi terror közepette a fizikai munka dicséretét zengi, amely átalakítja a világot és elhozza majd a szabadság és szépség birodalmát. Költészete mégis egyre inkább elkomorul, a reménytelen sötétet csak itt-ott világítja meg az Annára való emlékezés fénye és a dolgozó néppel vállalt szolidaritás fellobbanása.

Az *Anna örök* (1929) rímtelen jambusai látszólag józanul számolnak le a költő nagy érzésével. Nemcsak Anna testi valóságát: vállai

ívét és hangja zenéjét felejtette el, hanem emléke is elmosódott, hiszen nem volt más, mint ifjúkori szerelem és — milyen banális vigasz — „ifjúság bolondság". De éppen a banális fordulat után a *realitásban félelmes önarckép* mutatja meg, hogy a költő elrontott életében hogyan él tovább az ifjúkori szerencsétlen szerelem. Az utolsó rész egyenesen himnikus, vallásos áhítattal idézi a múlhatatlan érzést:

„. . . egész elhibázott életemben
élsz és uralkodol örökkön, Ámen".

Juhász Gyula ezekben az években is sűrűn alkalmazza az impreszszionista tájlírát, de a *Milyen volt . . .* lágy színeit és a *Magyar nyár 1918* vihart sejtető, fülledt hangulatát sötét és komor színek és hangok váltják fel, mert ezek fejezhetik ki megfelelően a megváltozott kort és a költő elkomorult hangulatát. A *Tápai lagzi* (1925) a végletekig kiélezett ellentétre épül fel: népünk hagyományosan legvidámabb ünnepét, a lakodalmat festi — az elképzelhető legkomorabb színekkel és hangokkal. Egyhangúan fut le a vers: minden sor egy, legfeljebb két képet foglal magába. Milyen félelmesek a hangok! A bőgő *brummog*, a repedt harang *kondul*, a kutyák *vonítanak*. Milyen komorak a színek! A végtelen téli éjszakában elhervad a hold, a ködös határt egyhangú szürkeség önti el. A reménytelen hangulat okát az utolsó sor burkolt, több értelmű célzása fedi fel:

„és a határban a Halál kaszál . . ."

Jelenti ez a jelképes értelmű sor a parasztság reménytelen sorsát az ellenforradalom éveiben, de utal a tiszti különítmények gyilkosságaira is. Számtalan hasonló célzás fordul elő ezekben az években Juhász Gyula költészetében. Így a *Dózsa után* látszólag a Dózsa-felkelés utáni éveket festi, valójában a Tanácsköztársaság bukását követő időket idézi:

„Fekete éj bakacsinja
Ráborul a rónaságra,
Mint a kopó, jár vadászni
Szapolyai katonája."

A célzás annyira világos, hogy a *Szapolyai* név helyébe csupán *Horthy Miklós* nevét kell behelyettesíteni.

Juhász Gyula emberi és költői hitének összefoglalása az *Új vallomás*. A 12 soros, különös rímelhelyezésű (ababcdcdeeff) strófa már önmagában is ünnepi hangulatot teremt. Az első és második versszak halmozott és ellentétes hatású képei ódai lendületet éreztetnek. A költő szíve egész szeretetével a munkás és szenvedő néphez fordul, és minden gyűlöletét „a renyhe jólét párnáin" henyélőkre irányítja. Éppen a lemondó szomorúság költőjétől tanulhatjuk meg a nagy igazságot: a nép iránti szeretet keveset ér a nép ellenségei iránt érzett gyűlölet nélkül. Juhász Gyula sohasem vesztette el egy eljövendő jobb világba vetett hitét:

„Hogy szent az élet és hogy szent az ember,
ki jövőt épít, mint korált a tenger,
ki a sötét odukból fényre vágyva,
majd győzni fog a földön nemsokára!"

A költő számos versében fordul a fiatalsághoz, a jövő letéteményeséhez. Íme, ezt üzeni a *mai* fiataloknak a szomorúság költője:

„Szeressetek, fiúk, hű fiatalság
engem, kinek tavasza elfagyott,
ki halott rózsák betege vagyok!

Sírom fölött hadd hallok rajta rajtát,
mely diadalra viszi lobogóm,
melynek győzelmét ébren álmodom!"

(Fiatalság)

5. A Nyugat költőinek műfordítói tevékenysége

A Nyugat költői széleskörű műfordítói tevékenységükkel a régi és modern világirodalmat is meghódították a magyar nyelv számára.

Legjelentősebb Babits műfordítói tevékenysége. A sokhangú és tudós költő nyelvének gazdagsága, sokszínűsége páratlanul alkalmas arra, hogy a világirodalom legkülönbözőbb műveit tolmácsolja. A nagyszámú lírai vers mellett különösen jelentős Szophoklész *Oidipusz király*ának és Shakespeare *A vihar* című drámájának átültetése, és mindenekelőtt legkiválóbb remeklése, Dante *Isteni színjáték*ának fordítása.

Tóth Árpád és Kosztolányi főként lírai verseket fordítottak. Babits alkalmazkodó sokhangúságával szemben ők egyéni hangjukat is beleviszik műfordításaikba: Tóth Árpád a jelzők furcsa szomorúságát, Kosztolányi a könnyed verselő készséget. Kis terjedelműek, de jelentősek Juhász Gyula műfordításai is.

József Attila

a magyar szocialista költészet legnagyobb alakja

(1905—1937)

1. Az ifjú lázadó

„Nem én kiáltok, a föld dübörög..."
(Nem én kiáltok)

Küzdelmes ifjúkor

József Attila 1905-ben Budapesten született proletárcsaládból. Apja szappanfőző munkás, aki néhány évvel fia születése után kivándorolt Romániába. Anyja „úri házaknál" vállalt mosásból, takarításból tartotta fenn önmagát és három gyermekét. József Attila 4 éves korában Öcsödre került nevelőszülőkhöz. Itt durván bántak vele, eltartását nehéz munkával kellett megfizetnie. 7 éves korában anyja visszahozatja Pestre, és beíratja az elemi iskola második osztályába. Éli a proletárgyerekek szabad, korán öntudatosodó életét. Mindent elkövet, hogy nyomorgó családján segítsen.

Anyja 1919 végén meghal, továbbtanulásának költségeit idősebb nővére és sógora fedezi. A IV. polgáriból magánvizsgát tesz, azután Makóra kerül gimnáziumba. A VI. osztály elvégzése után elkedvetlenedik, abba akarja hagyni tanulmányait, de „két kedves tanárom kérésére mégis elhatároztam, hogy érettségizek. A VII. és VIII. osztályból összevont vizsgát tettem, így egy évvel előbb végeztem, mint volt osztálytársaim" — írja önéletrajzában. Az érettségi után egy ideig Budapesten magántisztviselőként dolgozik, majd beiratkozik a szegedi egyetem bölcsészeti karára.

Költői tehetsége igen korán jelentkezik. Első versei a makói helyi lapban jelennek meg, de hamarosan eljutnak a szegedi napilapokba, sőt a fővárosi irodalmi folyóiratokba is. Még diákkorában felkeresi Juhász Gyulát, aki szívesen fogadja és tanácsokkal látja el. Az ő biztatására jelenik meg első verseskötete, a *Szépség koldusa* címmel (1922). Később Pesten önzetlenül támogatja Kosztolányi Dezső is, nem azért, mert eszméivel egyetért, hanem mert felismeri benne a nagy költőt.

József Attila hamarosan összeütközésbe kerül az ellenforradalmi rendszerrel. A szegedi egyetemről Horger Antal professzor eltanácsolja az egyik szegedi lapban megjelent *Tiszta szívvel* című verse miatt, és tanúk előtt jelenti ki: minden eszközzel meg fogja akadályozni, hogy József Attila tanári oklevelet kapjon. A költő visszatér Budapestre, s összeköttetésbe kerül a fővárosi írókkal.

Az ifjú lélek mohóságával

A fiatal József Attila mohó érdeklődéssel figyeli korának hazai és külföldi irodalmi áramlatait, ezért költészetét a húszas években sokféle, egymásnak sokszor ellentmondó hatás éri. Így hat rá mindenekelőtt atyai barátjának, Juhász Gyulának költészete. Korai verseinek gyakori szonettformája és az elvont szépség iránti rajongása tanúskodik erről. Kifejezéskincsében, jelképeiben nemegyszer Ady hatása kísért. Megjárja az avantgarde iskoláját is. A német expresszionistáktól a társadalmi igazságtalanságok elleni lázadást és a kötetlenül áradó szabad verset tanulja. Később erősen hat rá a francia szürrealizmus szabad képzettársításon alapuló képkapcsolása. A képalkotásnak ez a módja felel meg leginkább költői alkatának, ezért későbbi nagy verseinek is egyik jellemző sajátsága marad.

Tanulmányozza a magyar és rokon népek költészetét. A népdal finom természeti képeit különös, modern, néha fenyegető, néha hangulatos tartalommal tölti meg. Erről tanúskodik e korszakának három kiemelkedő verse: *Aki szegény, az a legszegényebb*, *Ringató*, *Mikor az utcán átment a kedves*. Az első vers jelképeivel a szegény nép iránti szeretetét, a második a tó lágy hullámzását érzékeltető képeivel a szerelem érzését szólaltatja meg. A népdal képkincsét és a szürrealisták kedvelt fogását: a képzelet teremtette „csodát" olvasztja egybe a *Mikor az utcán átment a kedves*. A leány szépségét a hasonlatoknál nagyobb erővel fejezi ki az a „csoda", hogy láttára a világ tárgyai megváltoztatják természetüket, önként hódolnak szépsége előtt. A szabadon áradó képek a népdalra emlékeztetnek meghittségükkel (Virág, galambok).

„Nincsen apám, se anyám"
(Tiszta szívvel)

„. . . tövit töröm s a gallya jut"
(Favágó)

„Én egész népemet fogom
nem középiskolás fokon
taní-
tani!"
(Születésnapomra)

„A költő ajkán csörömpöl a szó
de ő (az adott világ
varázsainak mérnöke)
tudatos jövőbe lát . . ."
(A város peremén)

József Attila első korszakának tartalmi mondanivalója is sokrétű. Fejlődése során azonban mindinkább előtérbe kerül a fennálló társadalmi rend egyértelmű és teljes tagadása. Ennek az érzésnek kifejezése híres verse, a *Tiszta szívvel*. A költemény egyszerűségével, képeinek átlátszó tisztaságával, hangsúlyos verselésével a népköltészet betyárnótáira emlékeztet. A tagadó szavak halmozása érzékelteti a költő teljes szembenállását korával. Még a betöréstől és gyilkolástól sem riad vissza, vállalja az ezért járó akasztófát. Elhárítja a közeledés lehetőségét a polgári életformához. Ezt sugallja a vers befejező képe is:

„s halált hozó fű terem,
gyönyörűszép szívemen."

József Attila első korszakában eljut tehát addig, ameddig az avantgarde jutott: lázadóan nemet mond kora kapitalista társadalmának, de költő-óriássá lángelméje miatt és azért lehetett, mert kimondja az igent is, a jövő új társadalmába, a szocializmusba vetett hitet.

2. A nagy szocialista líra kibontakozása

„. . . megvilágosúl gyönyörű
képességünk, a rend,
mellyel az elme tudomásul veszi
a véges végtelent,
a termelési erőket odakint, s az
ösztönöket idebent. . ."
(A város peremén)

A mozgalom áramában

József Attila 20 éves korában beiratkozik a bécsi egyetemre, majd Párizsba megy, és itt folytatja tanulmányait. Erre az időre esik öntudatosodása, s ezzel párhuzamosan költői tehetségének igazi kibontakozása. Kapcsolatba kerül az emigráns szocialista írókkal. Rendszeresen olvassa és tanulmányozza Marx, Engels és Lenin műveit, alapos marxista-leninista képzettségre tesz szert.

József Attila Szegeden *Móra Ferenccel* és *Juhász Gyulával*

Hazatérése után, az 1929-ben megjelent *Nincsen apám, se anyám* című verseskötete miatt heves támadások érik, mert a könyv a polgári világnézettel való teljes és tudatos szakítást tükrözi. Az 1931-ben megjelent *Döntsd a tőkét, ne siránkozz* című kötetében már a munkásosztály költőjeként szólal meg. A könyvet megjelenése után az ellenforradalmi ügyészség azonnal elkobozza. A költőt elítélik, de büntetését próbaidőre felfüggesztik. A rendszer örökös zaklatással, rágalmakkal, anyagi lehetőségeinek megvonásával pusztulásba akarja kergetni a korszak legnagyobb költőjét.

József Attila a harmincas évek elején az illegális Kommunisták Magyarországi Pártjának tagja. Szemináriumokat vezet, tevékenyen

részt vesz a földalatti munkában. Itt találja meg élete értelmét. Az 1930-as nagy gazdasági válság idején a párt vezetésével hazánkban is fellendült a munkásmozgalom. 1930. szeptember 1-én Budapesten forradalmi jellegű tüntetésre, a rendőrséggel való súlyos összecsapásra került sor. Ebben a tüntetésben József Attila is részt vesz.

Motívumok

József Attilát származása, gyermekkori élményei, sorsa a munkásosztályhoz kötik. Gyermekkorának színhelye „a város pereme", a munkásosztály otthona. Ez a mély és eltörölhetetlen élmény ad reális alapot első korszaka lázongásainak. A költő olyan számkivetett a kapitalizmus világában, mint osztálya, amelyből származott. Amikor bécsi és párizsi tartózkodása idején megismerkedik a tudományos szocializmus tanításaival, és amikor az illegális párt harcosa lesz, bekövetkezik világnézeti fejlődésének nagy fordulata, s ezzel költészetének teljes kivirágzása. Azt az utat járja meg ő is, amelyet többi nagy lírikusunknál, Vörösmartynál, Petőfinél, Adynál már megfigyelhettünk: *a korszak leghaladóbb, jövőbe mutató világnézetének elfogadása és átélése együtt jár egyéni hangjának kialakításával.*

József Attila ebben a nagy korszakában a munkásosztály költője a szó legnemesebb és legtisztább értelmében, mert már nemcsak osztálya nyomorát, lázongását szólaltatja meg, hanem azt a szilárd hitet is, hogy ez az elnyomott és szenvedő osztály egyúttal a jövő ura és építője.

A fejlődés új szakaszában

Világnézetének és költészetének átalakulása nem egyik napról a másikra következik be, hanem több éves, fokozatos érlelődés eredményeképpen; 1925-ös bécsi útja alkalmával kezdődik és 1929—30-ra teljesedik ki. Versei egyre mélyebben és ugyanakkor egyre egyénibben, egyre igazabb lírai átéléssel szólaltatják meg a marxizmus világnézetét. Ezzel párhuzamosan fokozatosan leveti ifjúkora avantgardista modorosságát, szigorúan és klasszikusan zárt költői formák-

ba önti mondanivalóját, de ezeken belül zseniálisan érvényesíti az avantgarde felhasználható újításait. Szemléltetően tükrözik ezt az átmenetet a *Favágó* (1929), *Tömeg* (1930) és *Szocialisták* (1931) című versei.

A *Favágó* első két versszaka látszólag a friss téli hidegben végzett favágás örömét dicséri, ezt sugallja az első versszak szokatlan, de szemléletes és hangulatos sora: „Bársonyon futnak perceim". A másik versszak mozgalmas és *fenyegető* igéi (villog, szikrádzik, suhint, röppen) már sejtetik, hogy a favágás munkája és a téli táj derűje önmagánál többet jelent, mélyebb, jelképes értelmet hordoz. A második versszak utolsó két sora már világosan beszél:

„amott is vág egy s dörmög közben:
tövit töröm s a gallya jut."

A harmadik versszakban a tőke szó kettős értelmének segítségével fedi fel a mondanivaló lényegét: a favágók (munkások) a tőke megdöntésére hivatottak. Az utolsó sor („a széles fejsze mosolyog") a költő optimizmusát, jövőbe vetett hitét szólaltatja meg.

A jelképszerű megoldásban, sőt egy-két fordulatban még Ady emléke kísért, de mindhárom versszak utolsó sorának különös, szürrealisztikus képében és főként abban, hogy a természet, a táj lesz a forradalmi mondanivaló hordozójává, már a sajátos József Attila-i hangot észlelhetjük.

A *Tömeg* az 1930-as szeptemberi nagy tüntetés hatására keletkezett. A vers lendülete és a szinte gyermekesen boldog és izgatott befejező sora (hu! tömegek, tovább, tovább!) éppen úgy a költő optimizmusát hirdetik, mint a *Favágó* utolsó sora. A képalkotásban és a szabálytalan hosszúságú sorokban visszakísért az avantgarde, de *éppen* a képsorok áradó gazdagsága és mozgalmassága, meg a rímeknek és a soroknak a klasszikus ritmushoz közeledő zenéje már az új József Attilát mutatja meg.

Hasonló átmeneti állapotot tükröz a *Szocialisták*. A vers a német expresszionistáktól tanult módon két közvetlen politikai jelszóval kezdődik és egészében is expresszív jellegű szabad vers, de a középső

rész képeinek világos egyszerűségével, áradó gondolatritmusával, az itt-ott felcsendülő rímekkel már átmenetet képez a klasszikus formák felé, és ódai hangon szólaltatja meg azt a gondolatot, hogy a *most* nyomorgó munkásosztály a *jövő* urává lesz. Az utolsó két sor — akárcsak az előző két költeményben — ismét az optimizmus hangját csendíti fel, és immár költői képpé formált politikai jelszavával, erős rímpárjával szintén előre mutat:

„Vers, eredj, légy osztályharcos! a tömeggel együtt
majd felszállsz! . . .
Te délre mégy, te nyugatra, én pedig északra, Elvtárs!"

A táj jelentést kap

Azt a költői kezdeményt, amelyet a *Favágó* című versben figyelhettünk meg, hogy a táj és a természet leírása más (rendszerint forradalmi) mondanivaló hordozójává is lesz, József Attila tudatosan továbbfejleszti, sőt éppen *ez válik nagy lírájának egyik sajátos vonásává.*

Nála a táj mindvégig megmarad *valóságosnak*, nem alakul át jelképpé, mint Adynál *(A magyar Ugaron)*, mégis a képek sajátos elmozdulása, alig észrevehetően megváltozó hangulata megérezteti, hogy ez a táj többet mond önmagánál. Így József Attila tájköltészetét inkább a Juhász Gyuláéval rokoníthatjuk, akinél az impresszionista módon festett természet ugyancsak a legkülönbözőbb érzések kifejezésére lesz alkalmassá.

Mintegy „tettenérhetjük" József Attila eljárását *Nyár* című versében. — Az első versszak *tiszta és könnyed* tájleírás. Gólyahírtől aranyló lapályt, szélben ringó rétet látunk, a nyár „ezüst derűvel" játszik egy szellőcskével — ebben az áramló mozgalmasságban még az ég is „leng". A nyár idilli derűjét árasztja az első négy sor, a leírást mégis különösnek, „szabálytalannak" érezzük. — A második versszak látszólag ezt a derűt folytatja: egy darázs „dörmög" és egy vadrózsára száll. „A *mérges* rózsa meghajol" sorral vége az idilli hangulatnak. S most következik az a költői varázslat, amely a képek

alig érzékelhető hangulatváltozásával megérezteti, hogy többről van szó, mint a nyári táj leírásáról. Egyetlen, talányos értelmű kép jelzi a fordulatot: „... *vörös*, de karcsú még a nyár". Az arany és ezüst szín egyszerre vörösre vált át, az áramló könnyűség a vihar előszelévé nő, már

„... csattan a menny és megvillan,
elvtársaim: a kaszaél."

A természet ábrázolása mindvégig reális, hiszen úgy is értelmezhetjük, hogy a harmadik és a negyedik versszak a hirtelen támadt nyári vihart írja le. Még a kaszaél villanását is magyarázhatjuk azzal, hogy az aratás ideje közeledik, mégis *egyetlen* szó közbevetése — elvtársaim — félreérthetetlenül azt mutatja meg, hogy a „vörös nyár" „vörös forradalommá" lett, és az utolsó sorban Dózsa népének kiegyenesített kaszái villognak.

Hasonló „áttűnés" történik a *Fagy* című versben is. A téli fagy ideje „bankárok és tábornokok" idejévé változik, s a szemünk előtt áll össze kegyetlen, zúzmarás kirakatüveggé — de csak azért, hogy be lehessen zúzni:

„Vágj bele! Zúzd be! Lépj bele! ...
— Milyen idő — milyen idő —"

Az *Esőben* az őszi felhőszakadás villámai és pattogó esőcseppjei változnak először a forradalmi felkelés látomásává, azután a tőkések számára végzett munka egyhangú unalmává. Figyelemre méltó a vers utolsó két sora:

„Ősz anyó — kerek tükröt vágott.
Mit láttok benne, proletárok?"

A kérdő mondat a látottakon való *eszmélkedésre* hív föl és *választásra* késztet a kétféle lehetőség között. József Attila sok egyéb költeményében is alkalmazza ezt az eljárást, mert a verssorok zenéjével nem akar elandalítani, illúzióba ringatni, hanem a keményen megrajzolt képek kontúrjaival gondolkodásra és cselekvésre akar bírni. *Ennyiben* találkozik József Attila művészete Brecht törekvéseivel.

József Attila legjelentősebb tájverse a *Külvárosi éj*. A költemény halhatatlan szépségét nem könnyű megközelíteni. Hogy megértéséhez közelebb jussunk, először alapvető vonásait kell felismernünk.

Szerkezetét az értelmi és érzelmi-hangulati logika egysége határozza meg, amely a fény és a sötétség művészien megkonstruált ellentétére épül.

A szerkesztésmódnak másik vonása, hogy az éjjel *mozdulatlansága* száz apró *mozdulatból* áll össze, amelyet a következetesen alkalmazott megszemélyesítések hordoznak.

A sötétség és a fény, a mozdulatlanság és a mozgalmasság kettős ellentéte és egymásba fonódása sajátos feszültséget teremt és egyúttal a kettős értelmű mondanivaló hordozója is.

A költemény alapszövetét a sötétség és a mozdulatlanság adja, ebbe szövi bele a költő a felvillanó fényeket és mozdulatokat.

I. Az első négy sor azonnal a visszahúzódó fényt és az előretörő homályt állítja szembe.

II. A konyhában az este
csendje és mozdulatlansága
uralkodik,

de ez csupa apró mozdulatból áll össze: „*mászik* a súroló kefe", a faldarab „azon *tűnődik*, hulljon-e."

III. A kép kitágul: „olajos rongyokban" száll le az éj a külvárosra,

de ez a kép is csupa mozdulat: *az éj megáll, sóhajt, leül,* majd ingón *megindul*. Az olajos sötétségben felvillan az első fény: a sápadt holdsugár.

IV. A gyárak olyan mozdulatlanok, mint „az omladék" és a „családi kripták",

de ezeken is apró mozdulatok és fények tűnnek fel: „egy macska kotor a palánkon", az éjjeli őr lidércfényt lát, és csillognak a dinamók. Fény és mozdulat egységét teremti meg a következő kép:

„S a szövőgyárak ablakán
kötegbe száll
a holdsugár,
a hold lágy fénye a fonál
a bordás szövőszékeken,
s reggelig, míg a munka áll,
a gépek mogorván szövik
szövőnők omló álmait."

V. Az éjben és a csendben egyetlen hangot hallunk: a távoli vonat füttyét, hogy utána még nedvesebb, nehezebb és mozdulatlanabb legyen az utca, a táj és a különös képben megmutatott proletárlakások belseje:

„Szalmazsákok, mint tutajok
úsznak némán az éjjel árján."

A nedves és nehéz sötétségben ismét furcsa fények és mozdulatok villognak, amelyek *elmélyítik* a táj hangulatát, de már *többet is* jelentenek, mint fényt és mozdulatot. Egy-egy elvtárs *röpcédulát* szór, a kocsma szája „romlott fényt hány" és belül egy munkás a *forradalmat* élteti, a vasöntő *piros kisdedet*

álmodik az ércformákba. Végül mégis a reménytelen mozdulatlanság lesz úrrá: a réten szétszórt papír mozdulni szeretne, de „indulni erőtlen."

VI. A munkásosztály költője azonosul a szegények éjével, amelyben a felvillanó fények és mozdulatok osztálya eljövendő *győzelmét* hirdetik:

„Szegények éje! Légy szenem,
füstölögj itt a szívemen,
olvaszd ki bennem a vasat,
álló üllőt, mely nem hasad,
kalapácsot, mely cikkan pengve,
— sikló pengét a győzelemre,
óh éj!"

VII. A *Külvárosi éj* már 1932-ben, a fasizmus előretörésének és József Attila elkomorodásának idején keletkezett. Talán ez a magyarázata annak, hogy az utolsó négy sor ismét a sötétséget, a mozdulatlanságot, vagyis önmaga és osztálya nyomorúságát idézi.

Magánélet és közélet egysége

József Attila kommunista költő. Nem tudja és nem is akarja szétválasztani magánéletének gondjait és mozgalmi munkáját. Ezt bizonyítják — többek között — anyjáról, „a mamáról" írt versei és szerelmi költészete.

A mama-versek elsősorban anyja iránt érzett gyermeki szeretetét szólaltatják meg, de ezzel együtt az egész munkásosztály sorsát példázzák a proletár mosónő alakjában, akárcsak Gorkij Pelagéja Nyilovna megformálásakor.

Aprólékosan megfigyelt, reális vonásokból állítja össze anyja alakját az *Anyám* című versben. Látjuk a mosás és vasalás nehéz munkája közben, látjuk, amint kis lábaskában hazahozza „kegyel-

meséktől vacsoráját", látjuk, amint vasárnaponként tiszta kötényben ábrándozik. Ez az egyszerű asszony hatalmas és fenyegető jelképpé emelkedik. A vers súlyos, rímtelen sorokban pereg. Minden versszak egy-egy tárgyilagos kép, de a versszakok végére tett vonás ki nem mondott érzelmeket sejtet. Ez a ki nem mondott érzés az első négy versszakban még a reménytelenség és a bánat, amely az ötödik versszakban dühbe és gyűlöletbe fordul át, s egyúttal *gondolkodásra késztet:* „... Gondoljátok meg, proletárok —"

Mama című versét gyermekkori emlékeinek feleleventésével kezdi. Látja anyját, amint ruháskosárral kezében a padlás lépcsőfokain halad felfelé. A reális élmény azonban egyszerre monumentális méretű látomássá lesz, a mama törékeny alakja pedig óriássá nő:

„... szürke haja lebben az égen,
kékítőt old az ég vizében."

Már két milliárd ... című szerelmi versében Flóra iránti szerelmét is olyan képsorral festi, amely a munkásosztály vágyait és követeléseit szólaltatja meg. Az is jellemző a költő tudatosságára, hogy a szerelmes verset a világban rendet teremtő *értelem* dicséretével fejezi be.

Óda

József Attila szerelmi lírájában természetesen nem mindenütt szólal meg a *Már két milliárd*hoz hasonló közvetlenséggel a mozgalom költője, de a kommunista költő *közvetve*, materialista világnézete folytán *jelen van* a magánélet minden rezdülésében. Ennek bizonysága *Óda* című szerelmes verse.

A költeményt Lillafüreden írta egy számunkra ismeretlen asszonyhoz, akivel az Írók Gazdasági Egyesületének tanácskozásán ismerkedett meg. A vers 1933 augusztusában a *Nyugat*ban jelent meg. — A kortársak visszaemlékezése szerint a költő ezt mondta verséről: „Megírtam a XX. század legszebb szerelmi versét". Barátai kamaszos dicsekvésnek vélték ezeket a szavakat, pedig szubjektív

csengésük ellenére igazságot fejeznek ki. A világirodalom szerelmi lírájában ugyanis két egymástól elkülönülő vonulatot figyelhetünk meg: a testetlen, rajongó imádat és a lobogó testi szenvedély vonulatát. Babits Mihály, aki egyszerre volt tudós és költő, ragyogóan mutatja meg ezt a kettősséget *Strófák a wartburgi dalosversenyről* című költeményében. Wolfram így énekelt:

„Fehérruhás az én madonnám,
kihez köt fehér szerelem,
megvívok érte hősi tornán,
kiontom érte életem."

Tannhäuser pedig így énekelt:

„Vigyázz! tudod, szerelmem ég,
Úgy mint a tűz. Vagy mint a jég,
a jég, mely ég és éget.
Szerelmem nem tej, nem fehér.
Itala bor. S a bora vér.
Vigyázz! Megöllek téged!"

Az *Óda* felülmúlhatatlan értéke abban rejlik, hogy a kétféle érzést *tudatosan* egységbe olvasztja, és így alkotja meg a szerelem *teljes és valóságos* lírai képét. Ez a roppant vállalkozás a költői eszközök roppant gazdagságát követeli meg. József Attila úgy szerkeszt, mintha széles sodrású, sokhangú szimfonikus költeményt komponálna. Az öt szerkezeti rész egy-egy, mindig más hangon megszólaló *tétel*, míg a befejező *Mellékdal* a sokhangú szimfónia összefoglalása.

Az *első rész* könnyed tájleírással kezdődik, a táj azonban — igazi József Attila-i módon — finom „áttűnéssel" a szeretett asszony alakját idézi fel. A levelek homloka fényét villantják, az úton futó szél szoknyáját lebbenti, a törékeny lombok haját és melleit idézik, a Szinva-patak csörgedezése és fehér kövei fehér fogain felvillanó mosolyát. Az asszony alakját megteremtő képek, alig észrevehető módon, egyszerre szólaltatják meg a kettős motívumot: a testetlen rajongást és a testi szenvedélyt.

A második és a harmadik rész az áhítatos rajongásé, de egy-egy kép, egy-egy mellékmotívum segítségével ebbe is belejátszik az érzés testi oldala. („Elmémbe . . . ösztöneimmel belemartalak"). A költő behatol a szív legmélyebb rejtelmeibe és szinte kifosztja a mindenséget, hogy egyetlen, csodálatos képsort alkothasson érzelmei számára. Minden kép önmagában is tökéletes, együttes hatásukban pedig csak a legnagyobb zenei költeményekhez hasonlíthatók. A költői fantáziának milyen szédületes gazdagsága szólal meg például ebben a képben:

„Ki mint vízesés önnön robajától,
elválsz tőlem és halkan futsz tova,
míg én, életem csúcsai közt, a távol
közelében, zengem, sikoltom,
verődve földön és égbolton,
hogy szeretlek, te édes mostoha!"

Ugyanakkor tudnunk kell, hogy a vízesés robaja *jelenvaló realitás is:* a lillafüredi szálló mellett csakugyan van vízesés, és ez lényegül át a felejthetetlen költői képpé.

A negyedik részben nem csökken sem az érzés intenzitása, sem a képek gazdagsága, de a sorok most már a szerelem testiségét szólaltatják meg: „Bejárhatom . . . termékeny tested lankás tájait". Ezekben a sorokban az emberi test csodája, kimeríthetetlen biológiai gazdagsága elevenedik meg, olyan gazdagság, amelynek semmiféle funkciója nem szégyellni vagy titkolni való, mert természetes. Ezt a gazdagságot a képeknek az az *élő mozgalmassága* adja vissza, amelyet már a *Külvárosi éj*ben is tapasztaltunk.

Az olvasó úgy érzi, hogy nem lehet tovább feszíteni az érzés erejét, holott a szimfónia legerősebb hangja, *fortissimója* az ötödik versszakban csendül fel: az egész mindenség és a felbolydult érzések egyszerre énekelnek:

„te egyetlen, te lágy
bölcső, erős sír, eleven ágy,
fogadj magadba! . . ."

A *Mellékdal*ban elcsitul az érzés vihara, de egyúttal a szerelem legmélyebb realitása kap hangot: az igazi, tartós érzés kerete, a házastársi együttélés:

„Csobog a langyos víz, fürödj meg!
Ime a kendő, törülközz meg!
Sül a hús, enyhítse étvágyad!
Ahol én fekszem, az az ágyad."

A munkásosztály történelmi hivatása

József Attila, aki a húszas évek második felében olyan fiatalos optimizmussal hirdette a munkásosztály közeli, világméretű győzelmét, a harmincas évek elejére ilyen vonatkozásban lehiggad; marxista meggyőződése még jobban elmélyül, még szélesebb távlatot nyer. Olyan alaposan érti már a marxista tanításokat, hogy képes saját, *öntörvényű* költői formáival kifejezni azokat. Erről tanúskodik többek között az a két ódai erejű verse, amelyekben a munkásosztály történelmi hivatását szólaltatja meg. Ez a két vers a *Munkások* és *A város peremén*.

Munkások

A Munkások 1931-ben keletkezett. Szerkezeti felépítését külső formája is jelzi. Öt versszakból áll, s ezen belül négy monumentális képet láttat.

Az *első* versszak a gyarmatokat zabáló és falvakat tönkretevő világimperializmus képe, a *második* versszak a gyárról, az imperializmus termelő műhelyéről ad mozgalmas képet. A gyár azonban a proletariátus munkahelye is, tehát az a hely, amely kapcsolatot teremt a tőke és munka között. A *harmadik* és *negyedik* versszak riasztó és reális képet fest a munkásosztály nyomoráról. Az imperializmus, a gyár és a munkásosztály hármas képéből és ezek egymáshoz való viszonyából logikusan következik az *ötödik* versszakban a jövő képe, „hol a munkásság majd a sötét gyárra szegzi az Ember vörös csillagát!"

A *Munkások* a tudatos szerkesztés remeke, a négy kép tökéletes egységet alkot. A szerkezet látszólagos „sántítása", amely abban nyilvánul meg, hogy a munkásosztállyal két versszak foglalkozik, nagyon is logikus és a mondanivaló nyomatékosítását szolgálja: a vers éppen *ennek az osztálynak* a jövőjét hirdeti.

A költő a négy nagy képet apró képek egész sorozatából állítja össze. Így az első versszakban az alábbi képek következnek egymás után: a tőkés birodalmak forgolódnak, mesebeli szörnyetegként csattogó fogakkal zabálják a világot, lágy Ázsiát és borzolt Afrikát falnak, leütik a madárfészekhez hasonlított falvakat, megfertőzik a tengert is termelő zabálásukkal, éhségük újabb és újabb országokat keres. Végül: „Párás büdösség-felhő lep bennünket el."

Így az apró képek mintegy az építőkövek szerepét töltik be, ezekből áll össze a négy nagy kép monumentális épülete. A kis képek azonban mozgalmasak is (különösen a második versszakban sok a megszemélyesítés), ezért az egyes képek nemcsak monumentálisak, hanem hullámzók, változók, előrehaladók is.

Az is észrevehető, hogy az apró képek nem kis részének nagyon erős a hangulati hatása, de racionális értelme elég nehezen volna megfejthető. Ilyen a „lágy Ázsia, borzolt Afrika" jelzős szerkezet, és ilyen az alábbi kép is:

„mert hasal az éj s pörsenéses melle,
mint szennyes ingből, füst alól kilóg."

Nem könnyű ennek a sugalló erejű képnek a lényegéhez az értelem eszközeivel hozzáférni, de aki este járt már Budapest valamelyik peremvárosában, például Csepelen, nyilván érzi, milyen tökéletesen adja vissza ez a nem racionális kép a külváros *hangulatát*.

József Attila verse a racionális szerkesztés és a szürrealista jellegű, szabad, hangulati képkapcsolás segítségével az értelmi-érzelmi hatás tökéletes egységét valósítja meg.

A város peremén mindmáig a marxista világnézet legnagyobb, művészi erejű költői megszólaltatása. A vers a külváros kormos és komor hangulatának leírásával kezdődik (1. és 2. versszak). Itt él a nagyüzemi munkásság. Ez az osztály „új nép, másfajta raj", az anyag, a szén, a vas és az olaj teremtette a „társadalom öntőformáiba löttyintve", hogy valóra váltsa az egész emberiség legnagyobb, legszebb álmait (3—5. versszakok). Éppen kizsákmányoltsága, szenvedései teszik erre hivatottá (6. és 7. versszak). És hivatottá teszi az, hogy ő kezeli a természetet legyőző emberi értelem legkülönb alkotását, *a gépet*. A tőkések kezében elvadult a gép, átokká lett, a munkásosztály birtokában „kezes állat", az egész emberiség boldogulásának eszköze (8—10. versszak.). A munkásosztály „kormos, nagy" szivét az üzemek fölé emeli, leheletétől „sír, szédül és dülöng" a felosztott föld körül vont „léckerítés", vagyis a tőkés magántulajdon. Ez a kettős, erősen burkolt értelmű kép érzékelteti a szocialista forradalmat. Érre utal az a burkolt célzás is, hogy ezt a szerkezeti részt az Internacionálé első két szavával (Föl, föl) kezdi (11—13. versszak). A munkásosztály győzelme rendet teremt a termelési erők zűrzavarában, és ezzel megalkotja az új világot. De rendet, fegyelmet teremt az elvadult ösztönök világában is, és ezzel megalkotja az új, a szocialista embert. A költőnek, „a lélek mérnökének" az a hivatása, hogy ezt az eljövendő harmóniát szolgálja és hirdesse.

A mély tartalmat ódai szárnyalású nyelv fejezi ki, amely felvonultatja József Attila stíluseszközeinek teljes gazdagságát. Legfőbb vonásai:

1. Zengő, tökéletes felépítésű körmondatok.

2. Ünnepélyes hangulatot teremtő hasonlatok: „Minden emberi mű értelme ezért búg mibennünk, mint a mélyhegedű."

3. Tartalmas felsorolások: „... a szén, vas és olaj, a való anyag teremtett minket."

4. A paradoxonig fokozott ellentétek: „a véges végtelen", „a termelési erőket odakint s az ösztönöket idebent."

5. Különleges jelzős szerkezetek: beomló alkonyokon, örök talajon, kormos, nagy szív.

A versszakok felépítése sem szokványos, hanem különleges, egyszeri. Minden versszak hat sorból áll, az első, a harmadik és az ötödik négyes, négy és feles vagy ötös jambus, a második, a negyedik és a hatodik hármas jambus. A jambusokat olykor egy-egy anapesztus gyorsítja (Beomló alkonyokon, Lerakódik, mint a guanó). A rímképlet is különleges: x a x a x a.

A vers lezárt, tökéletes egész, hatalmas látomás a jelenről és a jövő távlatairól. Minden sorát átjárja a munkásosztály történeti hivatásába vetett *hit* és a szocializmus győzelmének rendíthetetlen *tudata*. A vers 1933-ban, a fasizmus „győzelmes" évében keletkezett!

3. A fasizmus ellen

„S mégis, magyarnak számkivetve,
lelkem sikoltva megriad —
édes Hazám fogadj szivedbe,
hadd legyek hűséges fiad!"

(Hazám)

Tragikus magány

A nyomasztó anyagi gondok, a hatalom zaklatásai, az irodalmi élet közönye költészetével szemben, a fasizmus előretörése egyre inkább megviseli József Attila amúgyis betegesen érzékeny idegrendszerét.

Egy ideig közösséget, otthont talált a mozgalomban, de 1932-től szektás és tehetségtelen emberek „balról" is támadják költészetét. Egy részleteiben még nem tisztázott konfliktus után a párttal való közvetlen kapcsolata megszakad. A marxizmus eszméibe és a munkásosztályba vetett hite nem rendül meg, mert az egyes értetlen emberek rosszindulatú és személyeskedő támadásait nem téveszti össze a mozgalom igazával:

„Csak egy pillanatra martak ki, csak.
Zúgj, erdő elvtárs! Szinte csikorgok.
Egy pillanatra se martak ki, csak

az az elvaduló csahos rám támadt
s kijöttem, hogy erőm összeszedje,
mint a néni a gallyat, a bánat" —

mondja *Bánat* című versében.

Ennek ellenére úgy érzi, hogy tragikusan magára maradt a fasizmus felé haladó világban. Egyre inkább elhatalmasodik rajta a lelki depresszió. Sikertelen kórházi kezelés után két nővére veszi magához balatonszárszói penziójukba. A költőt a belső összeomlástól való félelem és az elvaduló külső világ gyötrelmes képei öngyilkosságba kergetik 1937. december 3-án.

Elkomorodás és jövőbe vetett hit

József Attila utolsó éveiben nemegyszer ad hangot a magány, a magára hagyatottság, a lelki összeomlástól való félelem kínzó érzésének, mint a *Reménytelenül* című vers szívszaggatóan szép soraiban:

„A semmi ágán ül szivem,
kis teste hangtalan vacog,
köréje gyűlnek szeliden
s nézik, nézik a csillagok."

De utolsó éveinek sem a reménytelenség a vezérlő szólama, hanem a megrázó erejű antifasizmus. Költészete komorabbá válik, de szélesebb skálájúvá is lesz: az egész emberiséget és hazáját kell védenie az előretörő barbárság ellen, minden haladó erő összefogását kell hirdetnie a világtörténelem legsötétebb hatalmaival szemben. Így lesz József Attila a munkásosztály és a kommunista pártok által vezetett antifasiszta népfront harcosa.

Ezeket az eszméket hirdeti már az 1932-ben keletkezett *Mondd, mit érlel . . .* is. Megrázó pillanatképet rajzol a földtelen *zsellérről*, az öt holdján küszködő *parasztról*, a magányos vagy családja körében élő *nagyvárosi kisemberről*, a munka nélkül maradt *munkásról* és

József Attila Budapesten üdvözli *Thomas Mannt:*
„. . . az igazat mondd, ne csak a valódit . . .”

a gondokkal küszködő *kiskereskedőről*. Ezekkel a rétegekkel vállal közösséget, a bennük rejlő erőre számít az antifasiszta harcban. A versszakok azonos kezdősora: „Mondd, mit érlel annak a sorsa...” kettős értelmű, mert felfoghatjuk burkolt fenyegetésnek, de fájdalmas tűnődésnek is.

Hasonló hangulatú a *Thomas Mann üdvözlése* című verse. Az emigrációba kényszerült nagy német író 1937-ben Pestre jön. A vers előadói estjének bevezetőjéül készült, de a rendőrség nyilvános előadását megtiltotta. József Attila az együvé tartozás bensőséges hangján szólítja meg a legnemesebb polgári hagyományokat képviselő antifasiszta írót, gyermek módjára kéri, hogy meséljen az igazságról és a fényről, „hisz egymás nélkül sötétben vagyunk”. Egyszerre megrázó és felrázó, tettekre sarkalló sorokban idézi meg az új barbárság terjedését:

„Most temettük el szegény Kosztolányit
s az emberségen, mint rajta a rák,
nem egy szörny-állam iszonyata rág
s mi borzadozva kérdezzük, mi lesz még,
honnan uszulnak ránk új ordas eszmék,
fő-e új méreg, mely közénk hatol —
meddig lesz hely, hol fölolvashatol? . . ."

Az embertelenség idején az emberségről és a szabadságról kell beszélni. Ezért várja Thomas Mann szavát és örül, „hogy lát ma itt fehérek közt egy európait".

Az *Egy spanyol földmíves sírverse* műfaja és versformája szerint epigramma, de József Attila új, korszerű mondanivalóval tölti meg a régi műfajt. A spanyol szegényparaszt az agyonlövetéstől való félelmében harcolt Franco oldalán, de így is meg kellett halnia. Az *Anyám*hoz hasonlóan itt is megfigyelhetjük egy olyan művészi fogását, amelyet az ellenforradalmi rendszer viszonyai kényszerítettek rá: az *elhallgatást*, amely a vers elolvasása *után* további gondolkodásra késztet. Nem mondja ki a legfontosabb közölnivalót: a szegényparasztnak Franco *ellen* kellett volna harcolnia, akkor egyszerre hősi értelmet nyert volna halála.

„Édes hazám, fogadj szivedbe . . ."

József Attila nagy költő elődje, Ady Endre a haladó hazafiság érzésétől vezettetve jutott el a szocializmussal való azonosulásig. Bizonyos értelemben ezzel ellentétes utat jár be József Attila. Ő nagy lírájában a munkásosztály nemzetközi harcának költője, ez az egész világot átfogó érzés egészül ki a barbárság éveiben a haza féltésének, a haza szeretetének érzésével. Így lesz költészete teljessé, mert megteremti a proletár nemzetköziség és igazi hazaszeretet egységét. A költő hazaszeretetének kifejezése *A Dunánál* (1936) és a *Hazám* (1937).

A Dunánál József Attila legbonyolultabb, „legtitokzatosabb" költeménye. Hazaszeretetét szólaltatja meg, ez azonban a Duna menti népek megbékélésének eszméjévé tágul. Ki nem mondottan vitázik a barbár és ostoba fajelmélettel, különös egységbe olvasztja a történelmi múltat és a veszélyes jelent. Egyes utalásaiban Freud tanainak hatása is felfedezhető.

A sokrétű mondanivalónak megfelelően a költői stílust is a sokszínűség, a távoli dolgok összekapcsolása, a rejtett, néha alig megfejthető utalások jellemzik. Mindezt a tartalmi és formai sokféleséget szerkezetileg szilárd egységbe fogja a Dunának az egész versen „átfolyó" képe.

I. Az első két sor József Attila-i módon a táj és környezet reális leírása:

„A rakodópart alsó kövén ültem,
néztem, hogy úszik el a dinnyehéj."

A következőkben azonban — ismét József Attila-i módon — („fecseg a felszín, hallgat a mély") titokzatos és sokrétű értelmet nyernek a folyó tovatűnő hullámai. Először úgy mozognak, mint a dolgozó ember izmai, azután olyan édesen folynak tova, mint az édesanya meséi. A lehulló és elálló eső hatására a végtelen múlt képévé alakulnak át:

„Az idő árján úgy remegtek ők,
mint sírköves, dülöngő temetők."

II. A második részben elszakadunk a közvetlen látványtól, a gondolatsor elvontabb lesz, de egy, már az első részben benne rejlő gondolatot fejt ki: az egyén és az emberiség, pontosabban: az egyén és az emberiség *történelmi múlt*jának viszonyát. Az egyén része az emberi életek egymásba kapcsolódó végtelen folyamatának. Az egyénben továbbélnek az ősök, de ez nemcsak biológiai folytonosság, az ősök mintegy öntudatra ébrednek az egyénben, az egyén szemé-

vel látják meg sorsuk törvényeit, amelyet keserves és munkás életük során nem láthattak meg. Ám ennek ellentéte is igaz:

„Verset írunk — ők fogják ceruzámat
s én érzem őket és emlékezem."

Ezt a paradox, de mélyen igaz gondolatot paradox képeknek következetesen végigvitt sora mutatja meg egészen a befejezésig: a költőnek az ősök nevében is szólnia kell.

III. A harmadik rész a második rész gondolatsorát folytatja tovább és vissza is utal az első részben megpendített gondolatsorra. Apja és anyja emlékét idézi fel, hogy különféle származásukkal utaljon a fajelmélet hazugságaira és kimondhassa a félelmetes felelősséggel járó tételt: „A világ vagyok — minden, ami volt, van". A maga teljességében vállalt múlt, az ősök egymást követő végtelen sora a jelenért és a jövőért egyaránt felelőssé teszi az egyént:

„Árpád és Zalán, Werbőczi és Dózsa —
török, tatár, tót, román kavarog
e szívben, mely a múltnak már adósa
szelíd jövővel — mai magyarok!"

Újra megjelenik a kezdőkép: a Duna hullámai, amelyek a múltat, jelent és jövőt egyszerre görgetik tova, s a múlt, jelen és jövő zseniálisan megteremtett egysége egyetlen nagy tanulsággal szolgál, egyetlen nagy feladatot tűz elénk:

„A harcot, amelyet őseink vívtak,
békévé oldja az emlékezés
s rendezni végre közös dolgainkat,
ez a mi munkánk; és nem is kevés."

Hazám

A *Hazám* a nemzetközi fasizmus és saját áruló urainak szorításába került nemzet sorsának átfogó képe; az igazi hazafiság hibátlan kifejezése, mert egyesül benne a hibákat és bűnöket leleplező kíméletlen *igazmondás* és a hazához való feltétlen *hűség* gondolata:

A költő egy nyári éjszakán hazafelé ballag, és egyszerre tudatára ébred, hogy eszméletét, nyelvét a nemzeti közösségtől kapta. Ugyanakkor megdöbbenve állapítja meg, hogy ennek a közösségnek legfőbb jellemvonása: a nyomor. Gazdag képsorozatban tárja elénk a nemzeti nyomor ezer megnyilatkozását: a népbetegségeket, a nyílt szavazásos, csendőrök által biztosított választási rendszert, az Amerikába „kitántorgó" másfél millió magyart, a kizsákmányolt munkásokat és a jogtalan, jobbágyi sorban tengődő szegényparasztságot, de keserűen emlegeti az elnyomottak „lelki restség"-ét és a megalkuvást is. Minden sorból érezhető a felszabadulás, a gyökeres változás sürgető szükségessége („föl kéne szabadulni már"). A befejező részben „sikoltva" kiált fel ennyi nyomorúság láttán, és mintegy ösztönösen törnek fel belőle ezek a sorok: „Édes Hazám, fogadj szivedbe, hadd legyek hűséges fiad!" A vers utolsó sorai közvetlenül is a német fasiszta elnyomás halálos veszélyére céloznak.

A vers szerkezete tökéletesen zárt. Az első és utolsó szonett a költő egyéni sorsából indul ki, de ez a sors elválaszthatatlan az egész dolgozó magyar nép sorsától, egyéni sorsát a dolgozó nép sorsa határozza meg. Ezért rajzolja a *Hazám* öt szonettből álló középső része a nép nyomorúságos helyzetét. A költő életének a nép életével való elválaszthatatlan kapcsolata adja József Attila hazafiságának tartalmát.

A török elleni honvédő harcok katona-költője, Balassi Bálint használta először ezt a csodálatos jelzős szerkezetet: „édes hazám". Évszázadokkal később József Attila, a munkásosztály költője, a fasizmus halálos szorításában újra ezeket a szívünket megdobogtató szavakat írja le. Balassi Bálint a kor élenjáró embereit, a végvárak hőseit ünnepelte. József Attila a munkásosztály világot megváltó erejét hirdeti. Mindketten saját koruk leghaladóbb mozgalmától várják „az édes haza" sorsának jobbra fordulását. Így tükröződik egyetlen jelzős szerkezet ismétlődésében a nagy magyar líra legfőbb tanulsága, legfőbb mondanivalója a mi számunkra: hazafiság és nemzetköziség, haza és haladás együttes szolgálatának parancsa.

4. József Attila helye a magyar és világirodalomban

(Összefoglalás)

József Attila a magyar és világirodalom legnagyobb költőinek sorába tartozik. Költészete a szocialista realizmus magasrendű megvalósulása. Első jellemvonása *realizmusa*, mert „az adott világ varázsainak mérnöke"-ként korának teljes valóságát tükrözteti. A valóságot a vérévé ivódott *marxista—leninista világnézet* alapján méri meg, s éppen ezért *pártosan* foglal állást a munkásosztály ügye mellett, s ez teszi lehetővé számára azt is, hogy *„tudatos jövőbe"* lásson és költészetét *fegyvernek* tekintse a *szocialista jövőért* vívott harcban. Szemlélete nem szubjektív és szűkkörűen elfogult, hanem a megismert *igazság* és az *emberiség* ügyének szolgálata, hiszen a munkásság „az *Ember* vörös csillagát" tűzi az üzemekre.

A proletár nemzetköziség nem gátolja, hanem éppen hozzásegíti ahhoz, hogy a *nagy magyar líra* legszebb hagyományait folytassa, szeresse történelmi múltunkat *(A Dunánál)*, és az emberiség haladását összekapcsolja népünk jövőjével *(Hazám)*.

Éppen mert a legmodernebb, legkorszerűbb világnézet hirdetője, és mert a legjobb nemzeti hagyományokra támaszkodik, válik lehetővé számára, hogy a múlt művészetének klasszikus értékeit ötvözze össze a legmodernebb művészi törekvésekkel, és mindkettőt felhasználja saját, *öntörvényű* művészi formáinak kialakításához. Így lesz költészete egyszerre sokoldalúvá és nyugtalanítóan újszerűvé, mert csak így érzékeltetheti korunk jövőbe mutató tendenciái mellett korunk bonyolultságát is.

Ars poetica

Mi sem jellemzőbb tudatosságára, minthogy az előretörő nemzetközi barbárság idején, már roncsolt idegekkel fogalmazza meg *Ars poeticáját.*

A költemény *hitvallás* eszméi győzedelme mellett, s egyúttal szép példája modern képalkotó fantáziájának. Legelőbb is a realizmushoz való viszonyát tisztázza egy paradoxon („Költő vagyok — mit érdekelne engem a költészet maga?") és egy különös kép („Nem volna szép, ha égre kelne az éji folyó csillaga") segítségével. Elutasítja az öncélú költészetet: a folyóban tükröződő csillag (a költészet) csak *mása* az ég csillagának (a valóságnak).

A tűnő idő áramában, amely a nyugalom és mozgás egysége, a valódi világot akarja megragadni, és semmi közösséget nem vállal „a koholt képek" költőivel. Őt az *értelem* és a *tudás* vezeti, amikor *túllép* az értelmen: az önmaga és minden ember számára követelt *szabad jövő* felé. Sziszegve se szolgálja a fasizmus „aljas, nyomorító" hatalmait. Így szólaltatja meg századának értelmét, így tudja maga mellett a jövő embereit: a munkásokat, a parasztokat. Roppant erő ez, hiszen „fölindulnak testvéri tankok szertedübörgni rímeit".

Az utolsó versszak látomás a jövő emberéről és a jövő társadalmáról, amelyet a *szellem* és a *szerelem* fog világra segíteni. A szellem a tudatos, tervező értelmet jelenti, s a szerelem sem csak biológiai értelmű, hanem az embereknek egymás iránti szeretetét, tehát a humánumot is jelenti.

„Én mondom: Még nem nagy az ember,
De képzeli, hát szertelen.
Kisérje két szülője szemmel:
A szellem és a szerelem!"

Radnóti Miklós

a második világháború idején kibontakozó antifasiszta líra költője

(1909—1944)

„...a kacér kapaszkodót
új váltja fel, halálos, hős orom,
széljárta sziklaszál felé vivő
vad út, mely túlvisz majd e mély koron."
(Ez volna hát...)

Élete

Radnóti Miklós, József Attila mellett a két világháború közötti évek legkiválóbb költője, az antifasiszta líra képviselője. Budapesten született. Szüleit korán elveszti. Nagykereskedő gyámapja a fiút kereskedelmi pályára szánja, s ezért Radnóti 1927-ben és 28-ban a csehországi Liberecben textiliskolát végez. Hazatérve magántisztviselősködik.

Első verseskötetét, a *Pogány köszöntőt* (1930) a kritika kedvezően fogadja, s ez arra az elhatározásra ösztönzi, hogy az irodalomhoz közelálló pályát keressen. Beiratkozik a szegedi egyetem bölcsészkarára. Csakhamar egyik vezetője lesz a Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiumának. A kollégium tagjai baloldali gondolkodású egyetemi hallgatók, akik „falukutatással" foglalkoznak: a Szeged környéki parasztság életét tanulmányozzák. Kapcsolatba kerülnek az illegális Kommunista Párttal is. Így Radnóti megismeri a szegényparaszti világot és közel kerül a munkásosztályhoz. Nem lett az illegális párt tagja, de eszméit magáévá tette.

A fiatal költő lázadó hangjára felfigyel a rendszer rendőri szervezete, második kötetét *(Újmódi pásztorok éneke)* elkobozzák, és Radnótit felfüggesztett börtönbüntetésre ítélik. Nem elszigetelt intézkedésről van szó, egyidőben folyik József Attila *Döntsd a tőkét* című kötetének pere is. Tanári állást nem kap, különféle lapokba dolgozik, főként műfordításait jelenteti meg.

A második világháború éveiben zsidó származása miatt többször munkaszolgálatra hívják be. 1944-ben a jugoszláviai Bor rézbányáiba kerül. Ősszel, a Vörös Hadsereg előrenyomulása idején, amikor a meg-

kínzott foglyok már hallják a frontról jövő „vastag, vad ágyúszót", erőltetett menetben Németország felé hajtják őket. Győr környékén még láttak a csonttá soványodott, rongyokba burkolt, mezítláb vánszorgó költőt a halálmenetben. November elején Abda községben tarkón lőtték. Holttestét két év múlva egy tömegsírban találták meg — viharkabátjában utolsó verseinek kéziratával. A füzetben három nyelven magyarázza, hogy ezek Radnóti Miklós *magyar költő* versei, s kéri a megtalálót, hogy juttassa el a kéziratokat a megadott címre.

Fiatalkori lírája

Radnóti Miklós első verseiben a fiatalság hetyke lázadása és derűs életöröme szólal meg. Szembefordul az őt körülvevő ellenséges társadalommal, a természet szépségében és a szerelemben keresi az élet igazi értelmét. Stílusában, verseinek szabad verses ritmusában felismerhetjük az avantgarde hatását, de képeinek plasztikus megformálása és a szabad versen átütő klasszikus, görög-római ritmuselemek már későbbi, lehiggadt költészetét sejtetik. Így *Mint a bika* című versének képeiben nem nehéz felismerni a klasszikus római költészet hatását, ritmusában pedig a hexameter kísértő ütemét.

1933-tól Radnóti Miklós költészete tartalmában elkomorul, formájában pedig egyre inkább a klasszikus versformákhoz közeledik. Világosan látja, hogy a fasizmusnak törvényszerűen vereséget kell szenvednie, nem szűnik meg hite egy jobb és szabad világ eljövetelében, de úgy érzi, elszigetelten áll szemben a barbársággal, s megdöbbentő tudatossággal hirdeti, hogy *ő, személy szerint* el fog pusztulni ebben a harcban. 1935-ben megjelent kötetének is ezt a címet adja: *„Járkálj csak, halálraítéltl"* Gerincét nem töri meg a gerinctörő kor, keményen vállalja a szembenállást

„. . . mint a sok
sebtől vérző, nagy farkasok."

Hősiesség ez a javából: a szellem emberének pózok nélküli, elszánt és sztoikus[1] hősiessége.

[1] Sztoikus: a megpróbáltatásokat bölcsen és nyugodtan elviselő ember (görög)

Ezek az érzések és gondolatok szólalnak meg a *Himnusz a békéről* és a *Hispánia, Hispánia* feledhetetlen soraiban. Az utóbbiban bámulatos költői tömörséggel fogalmazza meg az antifasiszta népfront lényegét:

„De jönnek új hadak, ha kell, a semmiből,
akár a vad forgószelek
sebzett földekről és a bányák
mélyéről induló sereg.

Népek kiáltják sorsodat, szabadság!"

Nagy költészet — a halál árnyékában

Tragikus és felemelő, hogy Radnóti lírájának teljes kibontakozása 1943-ban és 44-ben, a fasizmus magyarországi tombolásának idején következett be, amikor a költő *személy szerint* megvetett és akármilyen aljas pribéknek kiszolgáltatott áldozatként hányódik-vetődik a munkatáborok poklában. Személyes sorsa *ellenére* 1944-ben tör fel ajkáról a hazaszeretet forró vallomása, a *Nem tudhatom* . . . képsoraiban.

Amikor évszázadokkal előbb Balassi Bálint hazájától búcsúzott, versének fájdalmas szépségét és *hitelét* az biztosította, hogy nem nagy szavakat használt, hanem apró, személyes, lírai képekben vallott arról, mit jelent számára a haza. Hasonló eljárás tanúi lehetünk más körülmények között Radnóti versében. Az ellenséges repülő számára térkép a táj, amelyen elpusztítandó célpontok sorakoznak. A költő számára a nagy elődök: Vörösmarty Mihály szülőhelye és apró, fájdalmasan boldog emlékek sora, amelyek ehhez a tájhoz kötik:

„és ott a park, a régi szerelmek lábnyoma,
a csókok íze számban hol méz, hol áfonya,
s az iskolába menvén, a járda peremén,
hogy ne feleljek aznap, egy kőre léptem én."

Balassi *tudta*, hogy hazája „vitézlő oskola, kereszténységnek paizsa"; Radnóti is tudja, hogy a hatalom terrorja és áruló urai ellenére élnek ezen a földön dolgozók, tiszta költők és csecsszopók, „akikben megnő az értelem" — ők a jövő igazi letéteményesei és urai. Ezért nem a kitaszított ember bosszúálló dühével fordul szembe hazájával, hanem a jövőt féltő, ebben a jövőben bízó hazafi gondjával: „Nagy szárnyadat borítsd ránk virrasztó éji felleg."

Az utolsó felvétel *Radnóti Miklósról*
„Oly korban éltem én e földön..."
(Töredék)

A hazaszeretet az igazi tartalma a *Töredék*nek is. A vers valóban befejezetlen, töredékes, de arról a rettenetes időről *éppen ezért* hibátlan vallomás. Minden versszak az „Oly korban éltem én a földön" sorral kezdődik, s ez úgy hat, mint távoli, hol erősödő, hol gyengülő sikoltás. A második és harmadik sorok rímtelenek, hogy annál mélyebben vésődjék az olvasó tudatába a negyedik és ötödik sor erős, szójátékszerű ríme, s ezzel a vers mondanivalója:

„az ország megvadult és egy rémes végzeten
vigyorgott vértől és mocsoktól részegen."

„Oly korban éltem én e földön", *amikor* az ember önként, kéjjel ölt, *amikor* a besúgás, a hazaárulás és a rablás számított hősiességnek, *amikor* a tisztességes embernek bujdosnia kellett és az öngyilkosság látszott az egyetlen kiútnak. A költő elhallgat, hiszen ennek a kornak borzalmát csak a bibliai átkokat szóró Ézsaiás próféta mondhatná ki.

A láger szenvedései között a költőt egyedül a *feleségére való emlékezés* köti még a távoli, már-már elmosódó szabad élethez. Erről szól a *Levél a hitveshez* című verse. A lüktető-hullámzó érzelmeket plasztikus, szinte tapintható képek, egyszerű, de elragadó költői nyelv mondja el. A „háborúba ájult" Szerbia tájai idézik a hitves alakját, aki biztos és súlyos volt mint a zsoltár, és „szép, mint a fény és oly szép, mint az árnyék". Hitvese és barátja egyszerre, jelenti számára a szerelmet és a szabadságot, ezért kell visszavergődnie hozzá, amint erről az utolsó versszak reális és fantasztikus, gondosan kimért és szabadon áradó sorai vallanak:

„. . . bíbor parázson,
ha kell zuhanó lángok közt varázslom
majd át magam, de mégis visszatérek;
ha kell szívós leszek, mint fán a kéreg,
s a folytonos veszélyben, bajban élő
vad férfiak fegyvert s hatalmat érő
nyugalma nyugtat, s mint egy hűvös hullám:
a 2×2 józansága hull rám."

Utolsó versei, az *Erőltetett menet* és a *Razglednicák* a halálmenet élményeiről adnak hírt.

Az *Erőltetett menet* kettészakított, fél verslábbal zökkentett sorai a halál felé menetelők tétova, meg-megbotló lépéseinek az ütemét idézik. Bolond, aki „vándorló fájdalomként" továbbmegy, hiszen az otthon, az asszony — s milyen megdöbbentő fordulat — „egy bölcsebb, szép halál" reménye nem egyéb illúziónál. Az otthont szétzúzták a bombatámadások, és „félelemtől bolyhos a honni éjszaka".

Az „Ó, hogyha hinni tudnám" fél sor érzelmi fordulatot jelez. A vánszorgó emberben az otthon idilli képei tűnnek fel: a hűs veranda, a szilvalekvár íze, a nyárvégi csönd, álmos gyümölcsöskertek, Fanni szőke haja — csak a kettétépett és zökkentett sorok emlékeztetnek a valóságra. Az *Erőltetett menet* halálos ritmusa a lebírhatatlan emberi reménykedés szavait dobogja:

„de hisz lehet talán még!
Ne menj tovább, barátom,
a hold ma oly kerek!
kiálts rám! s fölkelek!"

A négy *Razglednica* (levelezőlap) már-már szenvtelen szembenézés az elkerülhetetlen halállal és hűvös híradás a barbár embertelenségről. A költő tarkón lőtt hulla mellé zuhan. „Így végzed hát te is" — súgja magának — „csak feküdj nyugodtan.
Halált virágzik most a türelem.—"

Radnóti Miklós költészete halhatatlan költői formába zárt emlékeztető a fasizmus borzalmaira és intő példa a jelen számára.

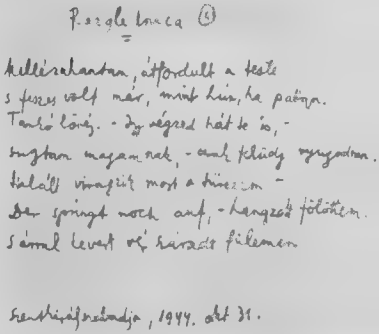
Razglednica (1)

Mellézuhantan, átfordult a teste
s fesze volt már, mint hús, ha pálya.
Tarkó lőrés. - Így végzed hát te is, -
súgtam magamnak, - csak feküdj nyugodtan.
Halált virágzik most a türelem -
Der springt noch auf, - hangzott fölöttem.
Sárral levert vér kárade fülemen

Szentkirályszabadja, 1944. okt 31.

Radnóti Miklós utolsó kéziratainak egyike

Összefoglaló kérdések és feladatok

1 Önkéntes vállalkozás alapján számoljunk be Móricz: *A boldog ember* és *Rózsa Sándor* című regényeiről!

2. Önkéntes vállalkozás alapján olvassuk el Krúdy: *A kékszalag hőse* című regényét, és keressünk párhuzamokat a *Rokonok*kal.

3. Az alábbi három szöveg Móricz, Krúdy és Móra egy-egy művéből való. Állapítsuk meg stíluselemzés segítségével az egyes szövegek szerzőjét:

a) „A fehér kályhában, mint egy Andersen mese, pittegett-pattogott a tűz, a lámpaernyőn korcsolyázó ladyk szálltak, az órának hangja, mint a harangütés éjszaka egy ónémet városka felett . . ."

b) „Most aztán egészen olyan volt az arca, mint a vedlett kurucé. Apró, fekete szemei, mint a fénylő bogarak gyúltak ki, fehér homlokára csapzott haja szilajon mozdult meg. Nézésének derült és mélységes nyugalma s a szája sarkában lappangó humor erre felragyogott."

c) „Tisztelet — becsület a mai világbéli pénzügyminiszteréknek, de azért a kényszerkölcsönt mégse ők találták ki. Ismerte ezt már Mátyás király is, akiről írva vagyon, hogy amikor tovább nyújtózott, mint ameddig a takarója ért (szép magyarán: „mikor a költségvetési hitel kimerült") a következő levelet intézte a budai polgárokhoz . . ."

4. Jellemezzük Kosztolányi, Babits, Tóth Árpád és Juhász Gyula magatartását a Tanácsköztársaság bukása után! Mutassuk meg, hogy eltérő magatartásuk személyiségükből, jellemükből következik!

5. Vitassuk meg, hogy Babitsnak, „az erkölcs emberének" vagy Kosztolányinak, „az esztétika emberének" van-e igaza!

6. Látunk-e a *versépítés* tekintetében rokonságot *Az új Isten* és a *Munkások* között?

7. Edgar Allan Poe (1809—1849) amerikai költő világhírű versét, *A hollót* Kosztolányi, Babits és Tóth Árpád egyaránt lefordította. Olvassuk el mindhárom fordítás első versszakát, és stíluselemzés segítségével állapítsuk meg, melyiket melyik költő írta:

a) Egyszer egy bús éjféltájon, míg borongtam
zsongva, fájón,
s furcsa könyvek altatgattak, holt mesékből vén
bazár,
lankadt főm már le-ledobbant, mikor ím valami
koppant,
künn az ajtón, mintha roppant halkan roppanna
a zár.
„Vendég lesz az", így tünődtem, „azért roppan
künn a zár,
az lesz, más ki lenne már?"

b) Egyszer elmúlt régen éjfél,
ültem álmos lámpafénynél,
Régi, bűvös fóliánson
tétovázott a kezem,

S hogy nehéz fejem lehajtom,
észrevétlen koppan ajtóm.
Roppan félve és sóhajtón,
zaj motoz a reteszen;
„Éji vándor", így susogtam,
„az babrál a reteszen;
Az lehet, más senki sem."

c) Egyszer — únt éjfél közelgett —
bóbiskoltam elfelejtett
tudományok furcsa könyvén,
ellankadva, terhesen,
fejem csügge . . . egyre jobban . . .
s ím egyszerre ajtóm roppan,
mintha egy kéz félve koppan —
dobban ajtóm csöndesen.
S szóltam: „Éji vendég toppan
küszöbömre csöndesen:
— az lehet, más semmisem."

8. Az impresszionizmus jellemző vonásai Babits: *Messze . . . messze . . .* és Tóth Árpád: *Körúti hajnal* című verse alapján. Miféle *többletet* tartalmaz Juhász Gyula: *Milyen volt . . .* című verse?

9. Hol látunk érintkező pontokat Majakovszkij és József Attila, illetve Brecht és József Attila művészete között?

10. József Attila és Radnóti Miklós hazafisága a *Hazám* és a *Nem tudhatom* összehasonlítása alapján. Vegyük figyelembe, hogy a két vers milyen történelmi körülmények között keletkezett!

11. József Attila és Radnóti Miklós antifasizmusa a *Thomas Mann üdvözlése* és a *Töredék* alapján. Vegyük figyelembe, hogy a két vers milyen történelmi körülmények között keletkezett!

12. Keressük ki a *Munkások*ból és *A város pereméné*ből azokat a sorokat, amelyek *közvetlenül* szólaltatják meg a marxizmus—leninizmus egy-egy alapvető igazságát.

13. Gyűjtsünk példákat József Attila szürrealista képalkotására!

Mai irodalom

(Áttekintés)

A) A világirodalom a második világháború után

1. Korunk fő tendenciái

„Ember vigyázz, figyeld meg jól világod,
ez volt a múlt, emez a vad jelen, — ...
és mindig tudd, hogy mit kell tenned érte,
hogy más legyen."
(Radnóti Miklós: Nem bírta hát...)

Szembe kell néznünk korunkkal

Irodalomtörténeti tanulmányaink során megfigyelhettük, hogy még a legkiválóbb és legbecsületesebb emberek is gyakran utat tévesztettek koruk zűrzavarában. Gondoljunk például a kritikai realizmus tragédiájára, vagy a mi irodalmunk kiválóságait annyit gyötrő ellentmondásra, amelyet a polgári forradalmi eszmék iránti rajongás és a megvalósulás miatt érzett kiábrándulás okozott bennük. A ma gondolkodó embere sem mondhat le arról, hogy megértse azt a kort, amelyben él, de ezek a példák arra is figyelmeztetik, hogy a „ma" megértése soha nem könnyű feladat.

Mi jellemzi korunkat, a második világháború utáni időszakot, melyek fő tendenciái? Amikor ezeket keressük, tudnunk kell, hogy a fő tendenciák *korrelatív* viszonyban vannak egymással, vagyis *együttesen hatnak*, bármelyikük lebecsülése vagy túlértékelése eltorzítaná szemléletünket. Szétválasztásuk is csupán azért történik, hogy tartalmukat egyértelműbben határozhassuk meg.

A két világrendszer harca és versenye

Korunk első számú fő vonása a kapitalizmus és a szocializmus világméretű küzdelme, *a nemzetközi osztályharc*. Az osztályharc kiterjed a gazdaság, a társadalom, a politika, a kultúra — általában életünk minden területére. A nemzetközi osztályharc nem ölt feltétlenül fegyveres formát, jelentheti a két világrendszer együttélését és békés versenyét ugyanazon a bolygón. A helyzetet bonyolítja a „a harmadik világ", a felszabadult, volt gyarmati népek jelentkezése a történelem színpadán. A harc és verseny ténye *mindenkit* (a legkiválóbb tudósokat és az egyszerű embereket egyaránt) a *választás* kötelezettsége elé állít. Korunk alapvető kérdése így szól: szocializmus vagy kapitalizmus, marxizmus vagy nem marxizmus. Ennek az alapproblémának a tényét még a szocializmus legádázabb ellenfelei is elismerik, amikor a szocializmus és marxizmus elleni támadásaikat állítják munkásságuk középpontjába.

A második ipari-technikai forradalom

Korunk második fő vonása az új ipari-technikai forradalom kibontakozása, amely mind a szocialista, mind a kapitalista országokban a termelőerők roppant fejlődésével jár együtt, gyökeresen átalakítva földünk arculatát.

Az első ipari forradalom motorja a gőzgép és az elektromosság volt, a másodiké az *atomenergia*. Az atomi folyamatok titkának megfejtésével és gyakorlati felhasználásával olyan erő jutott az emberiség birtokába, amely egyaránt lehet ma még elképzelhetetlen jólét vagy a teljes pusztulás forrása. Korunk legnagyobb fizikusa így nyilatkozott erről: „Hidrogénbombák tömeges felhasználása esetén az emberiség kisebbik részének hirtelen halálával és a többi élőlény kínzó betegségével, végül pedig teljes pusztulásával kell számolnunk." *(Albert Einstein)*

Világos ezek után, hogy korunk második fő tendenciája ismét a választás kötelezettsége elé állít minden gondolkodó embert. Ez a dilemma így fogalmazható meg: háború vagy béke, jólét az egész

emberiség számára vagy az emberiség pusztulása. Épelméjű ember nyilván a békét és jólétet választja. De éppen ebben a vonatkozásban derül ki, hogy korunk fő tendenciái elválaszthatatlanok egymástól, azokra csak *együttes válasz* adható. A következő kérdés ugyanis kérlelhetetlen logikával így hangzik: Melyik áll a két szemben álló világrendszer közül a béke és a jólét, melyik a háború és a pusztulás oldalán? *A tények alapján* nem nehéz a választás.

A termelőerők gyors fejlődése a kapitalista világot — a termelőerők és termelési viszonyok kötelező összhangjának törvénye alapján — még egy dilemma elé állítja, amelyet egy iparszociológus így fogalmaz meg: „A lehetőségei határtalanok, természetesen. De . . . ez a program olyan széles körű gazdasági és szociális reformokat követel, amelyek egyenértékűek lennének egy forradalommal." *(Georges Friedmann)*

A természettudományok forradalma

Korunk harmadik fő vonása, hogy a második ipari forradalommal *szoros kölcsönhatásban* forradalmi módon fejlődnek a természettudományok. Különösen óriási fejlődésen ment át a *fizika* és a *kémia*, a gyakorlati szükségletek pedig olyan új tudományágakat hoztak létre, mint például a *kibernetika* és a *matematikai logika*. A művészetek szempontjából ennek a fejlődésnek egy sajátos vonását kell kiemelni. A múltban a tudomány elsősorban a természet és a társadalom törvényeinek megismerésére tört, kevéssé foglalkozott tudományos igénnyel „az emberrel". Az ember problematikáját mintegy átengedte a művészeteknek. Az utolsó 50—100 évben az emberre vonatkozó különféle tudományok (pszichológia, szociológia, filozófiai és biológiai antropológia stb.) rohamos fejlődésének indultak, és gyorsan haladnak előre ezen az eddig a művészeteknek átengedett területen. Napjainkban gyakran hallani a művészetek válságáról — s ebben nyilván szerepe van az itt jelzett fejlődésnek is.

2. Napjaink művészete

„...bizonnyal elvonulnak
házunk és szívünk környékeiről
a dzsungel-mult szörnyetegjei..."
(Illyés Gyula: Az orsók ürügyén)

Válságérzet és harcos humanizmus

Megállapítottuk, hogy korunk a végletes lehetőségek időszaka: fakadhat belőle szinte korlátlan jólét és bekövetkezhet Einstein komor jóslata értelmében az emberiség teljes pusztulása is. Ha a jövő lehetőségeit ilyen *szélsőséges* és *leegyszerűsített* formában fogalmazzuk meg, egyszerre világossá válik, hogy kétféle állásfoglalás lehetséges: vagy a kétségbeesett pesszimizmusé, amely az élet abszurd voltát, értelmetlenségét és pusztulását hirdeti, vagy a harcos optimizmusé, amely az értelem, a haladás, a humánum győzelméért küzd. A két álláspont úgy szegül szembe egymással, mint a negatív és a pozitív pólus, mint két egymást kizáró, összebékíthetetlen ellentét. Korunk művészetének látszólagos zűrzavarában csak úgy tájékozódhatunk, ha ilyen élesen állítjuk szembe a két lehetőséget, mert minden művészi alkotás törvényszerűen vagy az egyik, vagy a másik pólus vonzási körébe kerül.

A valóságban természetesen a kétfajta szélsőséges magatartás végpontja között a különféle színezetű, nemegyszer ellentmondásos álláspontok végtelen gazdagságú szférája húzódik, de ha a kétféle lehetőséget fogjuk fel *mércének*, ítéletünkben nem csalódhatunk.

A tartalom és forma ellentmondásos fejlődése

A megítélés nehézségét fokozza, hogy napjainkban a művészi formák különös, ellentmondásos fejlődésének is tanúi lehetünk. Ez abban nyilvánul meg, hogy *azonos* formákat használnak fel *ellentétes* tartalmak kifejezésére. Így a francia *Albert Camus* a klasszikus

A Párizsban felépített *UNESCO-palota* a modern építőművészet kiemelkedő példája.

realista regény eszközeivel hirdeti az élet értelmetlenségét, az öngyilkosság és a pusztulás szükségességét, egyes amerikai festők realista-naturalista eszközökkel „dicsőítik" az imperialisták Vietnamban elkövetett kegyetlenségeit; míg Aragon, Eluard, Jevtusenkó, Picasso és mások a realizmus szokásos formáin túlhaladó eszközökkel tesznek hitet a szocializmus igazsága és a jövő mellett.

Ezzel ismét csak a két szélsőséges lehetőséget vázoltuk fel, a valóság szférájában a két szélsőségnek szinte végtelen számú kombinációja jelenik meg.

Ezeket a tényeket kell szem előtt tartani, amikor áttekintjük korunk művészeti ágait.

Napjaink képzőművészetét (festészet, szobrászat, grafika) sajátos válságba sodorta többek között az is, hogy a fényképezés technikájának fejlődése lehetővé tette: *gép* segítségével művészi igénnyel mutassuk meg a valóságot. Ebből az következik, hogy a képzőművészetekben a valóság aprólékosan pontos, realista-naturalista jellegű ábrázolása nem versenyezhet a gép színeivel és formáival. Ezért jutott válságba a dogmatizmus éveinek szocialista realista igényű képzőművészete annak ellenére, hogy olyan kiváló alkotások is születtek, mint *Vera Muhina* (1889—1953) Munkás és kolhozparasztasszony című monumentális szobra.

A dilemmából egyes művészek az *absztrakt* vagy *nonfiguratív* (szuprematista) festészet segítségével keresnek kiutat. — Az absztrakt festészet első megjelenése még az 1910 körüli évekre esik. Az irányzat „atyja" két orosz festő, Vaszilij *Kandinszkij* (1866, meghalt emigrációban, 1944-ben) és Kazimir *Malevics* (1878—1935). Azt vallják, hogy a festészetnek semmi köze nincs a természethez, a képfelület önálló, öntörvényű világ, amely geometriai alakzatok szerves összeszerkesztéséből alakul ki. „A szuprematizmus formái éppen úgy élnek, mint a természet formái. Egy új, tisztán képi realizmusról van itt szó, mert hiányzik a hegyek, az ég és a víz valósága. Minden valóságos forma egy egész világ, és minden tiszta képfelület élőbb, mint egy lerajzolt vagy lefestett arc, amelyből két szem és egy mosoly mered ránk" — írja Malevics.

Az absztrakt festő valóban geometriai alakzatokat szerkeszt a vászonra, de ezeknek már nincs közük valóságos tárgyakhoz vagy személyekhez. Cézanne a geometrikus formákat még arra használta fel, hogy rendet teremtsen a valóság zűrzavarában, a nonfiguratív festészet látóköréből eltűnik a valóság, egyedül a forma, a szerkezet marad meg, amely azonban az irányzat tehetséges képviselőinek alkotásain szigorú rendezettségével vagy mozgalmas lendületességével logikai élményt kelt fel a nézőben. Tanulságos ilyen szempontból a holland Piet *Mondrian* (1872—1944) egy képének (Kompozíció négyzetben) és a svájci Max *Bill* (1908—) egy szobrának (Végtelenség) a megtekintése.

A nonfiguratív festészet különösen a második világháború után Nyugaton nagy divattá lett, s legtöbbször ügyeskedő „mázolók" jó kereseti forrásává vált, mert a nonfiguratív festészetben — és ez az irányzat alapvető gyöngesége — lehetetlen megtalálni azt a kritériumot, amelynek alapján a becsületes alkotás és a szélhámos utánzat egymástól elválasztható.

Világosnak látszik, hogy mind a fényképpel versengő naturalizmus,

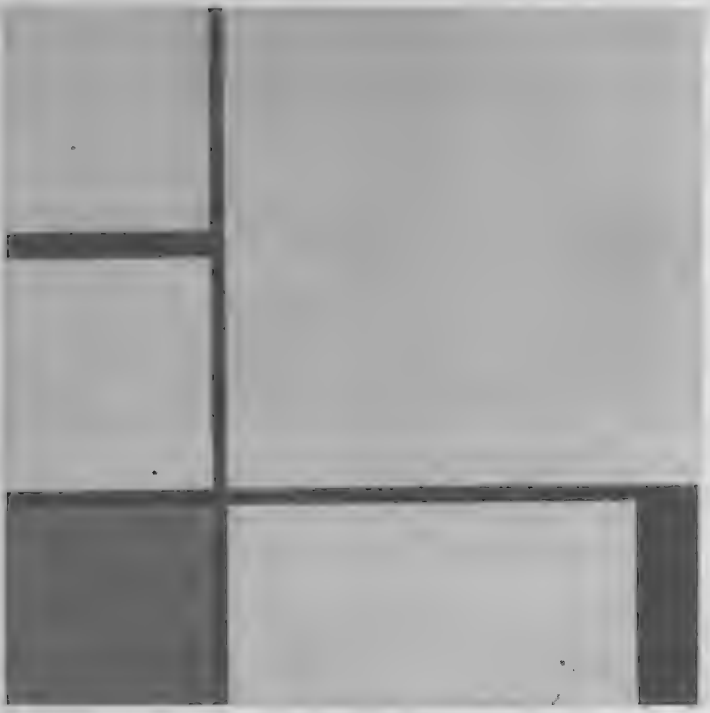

Mondrian: *Kompozíció négyzetben*
A nonfiguratív festészet geometrikus térkitöltésének példája.

mind a nonfiguratív festészet zsákutca. A kibontakozás útja nyilvánvalóan a haladó tartalom és a modern művészi formák szintézisében rejlik. Ezt bizonyítja többek között Pablo *Picasso*nak (pikasszó; 1881—), korunk egyik legkiválóbb szellemének gazdag és sokszínű festészete.

Picasso végigjárta a modern kísérletek minden iskoláját és minden kifejezési formában halhatatlant alkotott. 1907-ben jelentkezett az *Avignoni* (avinyoni) *kisasszonyok* című képével. A műtörténészek innen számítják a modern festészet kialakulását.

Picasso a primitív népek művészetét tanulmányozza, szembeszáll minden szokványossal; így elveti a reneszánsz perspektívát, ugyanis *nem egy nézetből* viszi vászonra alakjait, hanem körüljárja őket, és egyszerre *több nézetből* festi meg, hogy így adhassa vissza lényegüket.

Max Bill: *Végtelenség*

Tartalmi szempontból félelmetes és torz Picasso világa, annak az embernek rémülete és lázadó dühe szólal meg benne, aki átélte két világháború vérzivatarát. Ez szólal meg a művészetének csúcsát jelentő *Guernica* (gernika) című festményén is, amelyet a spanyol polgárháború egyik epizódja, Guernica kisváros bombázása idézett fel benne. Olvassuk el a kiváló marxista kritikus, a francia Roger *Garaudy* (rozsé garodi) elemzésének egy részét a képről:

„Nem történést ábrázoló festmény ez, s az összeroncsolt, alaktalan hústömegekben borzalmas módon keverednek az emberi és az állati formák. Annak a nőnek a jajkiáltása, baloldalt, aki gyermeket tart a

Picasso: *Az avignoni kisasszonyok* című képe a modern képzőművészet első nagy áttörése.

karján, nem sajátosan valamely anyának a sikolya, hanem mintegy az emberi szenvedés egyetemes jelképe. A haldokló harcos ökle, mely a törékeny és szertelen életű virágok közt egy csonka kardot szorongat, nem a vereség mozdulatát idézi, hanem az elfojthatatlan élni- és győzni-akarást. Ugyanez vonatkozik annak a halálküzdelmét vívó lónak a borzalmas nyerítésére, mely — a többszörös perspektíva művészi fogása révén — feltépett két oldalának teljes felületét mutatja; annak az asszonynak a halálsikolyára, aki eleven fáklyaként hull a semmibe; annak a másiknak a lendületére, aki egész testében előrenyúlik, mint élő kérdőjel, s a szemére, mely olyan, mint egy könnycsepp. A fájdalom

Picasso: *Guernica*

„Picasso kétorrú hajadonjai,
hatlábú ménjei
tudták volna csak eljajongani,
vágtatva kinyeríteni,
amit mi elviseltünk, emberek . . ."

(Illyés Gyula: *Bartók)*

és düh minden egyes formája eltorzítja a testet, melyet hatalmába kerít, elembertelenîti, megcsonkítja, mintha a háború nem ideiglenes felfordulás volna, hanem egyenesen a dolgok törvénye elleni merénylet, mert mint mondották, torz és iszonyatos *ellentermészet*et szegez szembe az élettel. A szörnyek korszakának meglepő kivirágzása itt talál utólagos magyarázatra és igazolásra, mintha az embertelenség közeledtének előérzete és hírül adó kiáltása lett volna...

Hazugság azt mondani, hogy az ilyen művek érthetetlenek a tömeg számára. Ez a művészet csak azoknak elérhetetlen, akik minden alakot meg akarnak fejteni, mint valami rejtvényt, s ebből kiindulva silány irodalmat és lapos filozófiát művelnek. Még ha nem elemezzük is részletesen a kép terét és felépítését, sem a tónusok játékát, melyen szürkéinek finoman árnyalt skálája uralkodik, a mű megrázó összbenyomása közvetlenül is megérezhető. A művészetnek nagyon különös s a népnek nagyon megvető felfogására vallana azt állítani, hogy csak a legalacsonyabb színvonal s a leglaposabb realizmus hozzáférhető a népi ízlés számára."

A második világháború után, amelyben az emberiség legyőzte a barbárság erőit, Picasso művészete derűsebbé válik, anélkül, hogy harcos-

sága csökkenne. A lázadó festő kommunistává és békeharcossá lesz. Csodálatos *Galamb*ja — a békemozgalom jelképe — bejárja az egész világot, az emberek millióit mozgósítja. Picasso is azt az utat követi tehát, amely a XX. században már-már tipikusnak tűnik a gondolkodó és alkotó emberek esetében: a társadalom kiáltó igazságtalansága elleni anarchista tiltakozástól *eljutnak a kommunista világnézet vállalásáig*. Ezt az utat járta Gorkij, Majakovszkij, Brecht és József Attila, ezt az utat járja Picasso — éppen úgy, mint nagy költő kortársai és barátai: Aragon és Eluard.

A moszkvai KGST-székház

A XIX. századdal szemben a XX. századnak sikerült kialakítania saját korszerű építészeti stílusát. Ezt elsősorban a vasbeton alkalmazása, majd az üveg és a műanyagok felhasználása tette lehetővé. Az új építészet jellemző vonása a nagy tömegeket befogadó közösségi épületek alkotása, mint a római Termini-pályaudvar, a párizsi UNESCO-palota, a moszkvai Kongresszusi Palota vagy a mi Népstadionunk. A középületeket és a lakóházakat a geometrikus formák, az egyforma elemek szép ritmusa és a *funkcionalizmus*, vagyis az a törekvés jellemzi, hogy a külső és belső kiképzés az épület funkciójából induljon ki. Szép példája ennek korunk legkiválóbb építészének, *Le Corbusier*-nek (lö korbüzié; 1887—1965) marseille-i lakóegysége.

Új művészetek születnek

A technika fejlődése lehetővé tette új művészetek kialakulását. A fényképezés egyes kiváló művelőinek munkásságával elérte a művészet színvonalát. Sajátos formája a mozgó és hangos képeket vetítő *filmművészet*. A plánok és totálok alkalmazása, a különféle kameraállások, a vágás és a montázs, a megvilágítások stb. a valóság ábrázolásának olyan speciális, *öntörvényű* eszközei, amelyek vitathatatlanná teszik, hogy új művészet született a szemünk előtt.

A filmművészettel mintegy versenyre kelt egy kizárólag a hallásra alapított művészeti ág, *a rádiójáték*, és kísérletet tett saját művészi formáinak kialakítására (hangkulisszák stb.). Mind a filmművészetnek, mind a rádiójátéknak konkurrenseként jelentkezik a legújabb forma, a *televíziójáték*, amelynek művészi eszközei most vannak kialakulóban. A nagy képernyő alkalmazása szinte korlátlan lehetőséget kínál.

Figyelemre méltó változáson ment át az *iparművészet* is. Alapvető feladata, hogy a legkülönfélébb *használati tárgyakat* esztétikailag szép formában állítsa elő. A múltban az iparművészeti tárgy mindig *egyedi* darab volt, napjaink ipari fejlődése azonban azt a feladatot szabja, hogy a nagyiparban *sorozatban* gyártott használati tárgyak is szép formákat nyerjenek. Erre vállalkozik az iparművészet legfiatalabb ága, az *ipari formatervezés*, amelyet a megváltozott funkció jelölésére *ipari művészet*nek is szokás nevezni. Az ipari művészetnek kimagasló alkotásai születnek napjainkban (pl. a delta szárnyú repülőgép), s fejlődésének lehetőségei szinte korlátlanok.

3. A szocialista realizmus a szovjet irodalomban

„A művészetnek szikra kell, láng,
nem isten — ember lángja kell."
(Voznyeszenszkij: Este az építkezésen)

A második világháborúig

Láttuk, hogy a szocialista realizmus nem orosz, hanem világirodalmi jelenség. Fejlődése a Szovjetunióban, majd a többi szocialista országban is kevesebb akadályba ütközött, mert a népi hatalom támogatja ezt az ábrázolási módszert.

A forradalom győzelme és az intervenció leverése után, az újjáépítés első éveiben mozgalmas, sokszínű irodalmi élet bontakozik ki a fiatal szovjetországban. Egymással versengő és vitázó irodalmi irányzatok keletkeznek, valamennyi irányzat központi témája a *polgárháború*.

A gazdag termésből kiemelkedik Alekszej *Tolsztoj* (1882—1945) Golgota című trilógiája, Iszaak *Bábel* (1894—1941) Lovashadsereg című elbeszélésgyűjteménye, Alekszandr *Fagyejev* (1901—1956) Tizenkilencen (eredeti címe: Összeomlás), Alekszandr *Szerafimovics* (1863—1949) Vasáradat című regénye és Vszevolod *Visnyevszkij* (1900—1951) Optimista tragédia című drámája.

Később, a 30-as évek táján a *szocialista építés* lendülete és pátosza kerül az ábrázolás középpontjába. Kiemelkedik Fjodor Vasziljevics *Gladkov* (1883—1958) Cement és Valentyin *Katajev* (1897—) Hajrá című regénye.

A harmincas évekre gazdag, új utakat kereső irodalom bontakozott ki a Szovjetunióban, további fejlődését azonban súlyosan akadályozta az irodalomban is elhatalmasodó dogmatizmus és személyi kultusz. A dogmatikus szemlélet a közvetlen, politikai célok szolgálatába kívánta állítani az irodalmat, az alkotó művészek számára pedig „kötelező recepteket" írt elő, s ezzel éppen az alkotó munka

alapvető vonását veszélyeztette: a szokások, a szabályok, a rutin áttörését, az új utak bátor keresését.

A dogmatizmus akadályozta, de nem gátolhatta meg a szocialista realizmus módszerének diadalát. Olyan kiváló művész útja bizonyítja ezt, mint a Solohové.

Mihail Solohov: Feltört ugar

Mihail Solohov (1905—), a szovjet irodalom legkiemelkedőbb élő regényírója, doni kozák családból született, s még jóformán gyermekfejjel harcolt az intervenciósok ellen.

Több mint egy évtizeden át dolgozott élete főművén, a *Csendes Don* című regényeposzon. A mű cselekménye az első világháború és az intervenció idején játszódik le. Olyan szélesen ömlő, sokágú, és sokszínű, mint a Don folyó végtelen sodrása. Az események, jellemek, helyzetek példátlan gazdagságát vonultatja fel, magva mégis egyetlen drámai konfliktusba, Grigorij Meljehov sorsába sűrűsödik össze.

Grigorij Meljehov kozák középparaszt, becsületes, gondolkodó fő. Kivételes egyéniség, a változó kor problémái nagy erővel visszhangzanak lelkében. Vergődése, bizonytalansága a nagy társadalmi harcban középhelyet elfoglaló ember tipikus tulajdonságaira mutat. Földjét félti a forradalomtól, s ezért a fehérek oldalára áll. Majd a vörösökére, mert öntudatlanul érzi, hogy az igazságot, melyet oly fáradhatatlanul keres-kutat, ők képviselik. De végérvényesen dönteni nem tud. S a regény befejezésekor egyedül áll a világban. Hasztalan véli egy ideig, hogy szabadnak, embernek csak akkor maradhat meg, ha felülemelkedik a harcoló feleken. Rendkívüli ember rendkívüli tévedése ez, illúzió, amellyel kirekeszti magát a világból, a társadalomból. Grigorij magányosságba szorítja önmagát, és összeomlik. A magányt, a valóságos magányt ember nem bírja el. A regény zárójelenete, amikor Grigorij hazatérőben a Don vizébe veti fegyvereit, majd a falu határába érve, találkozik rég nem látott gyermekével, nyilvánvalóan utal életének kilátástalanságára. „Ez volt minden, ami az életben számára megmaradt, ami egyelőre összekapcsolta még a földdel és a hideg nap alatt ragyogó egész világgal."

Solohov még a Csendes Don írása közben (1932) jelentette meg a mezőgazdaság szocialista átalakulását ábrázoló regényének, a *Feltört ugar*nak (nálunk először *Új barázdát szánt az eke* címen jelent meg) első részét, második részét pedig 1959-ben adta ki.

A *Feltört ugar* legnagyobb értéke emberábrázoló ereje. A regény főhőse Davidov, pétervári munkás, akit a mezőgazdaság szocialista átszervezésének végrehajtására küldenek Gremjacsij Log kozák faluba. Davidov szilárd világnézetű, meggyőződéses kommunista. Becsületes és őszinte, de nem mentes emberi hibáktól és gyöngeségektől sem. Munkája közben hibákat követ el, a politikai és gazdasági harc lendületében olykor megfontolatlannak mutatkozik. Végső soron ez a meggondolatlanság okozza halálát is.

Davidov mellett a legkülönfélébb emberi típusokat vonultatja fel az író, a lelkes, túlbuzgó, szektásságra hajló és forrófejű kommunistát (Nagulnov); az értelmes, munkaszerető, de a tulajdonhoz görcsösen ragaszkodó középparasztot (Majdannyikov); a gyűlölködő, kártevésre és gyilkosságra is kapható kulákot (Osztrovnov); a bujkáló fehérgárdistát (Polovcev); hangoskodó, de meggyőzhető parasztasszonyokat, óvatoskodó és korlátolt bürokratákat, kedélyes, ravasz öregeket (Scsukarj apó) és így tovább.

A valóságos társadalmi viszonyokat híven tükröző, széles körű emberábrázolás mellett a regény különleges értéke drámaisága. A cselekmény lényegében Davidov és az ellenforradalmár Polovcev élethalálharcát mutatja be, s külön feszültségét az biztosítja, hogy ez a két ember *személyesen* csak az utolsó, halálos összecsapás alkalmával találkozik.

A második világháború témája

A szovjet irodalomnak a polgárháború és az építés témái mellett harmadik nagy tárgyköre *a szovjet nép honvédő hősiessége* a második világháború idején. Irodalmi művek (és filmművészeti alkotások) egész sora szól erről.

Kiemelkednek a hangvétel őszinteségével, mély emberségükkel, *a nép* hősiességének lelkendezés nélküli ábrázolásával Konsztantyin *Szimonov* (1915—) regényei (Élők és holtak) és lírai versei (Várj reám).

Mihail Solohov

Emberi sors

A polgárháború és a szocialista építés témái után Solohov is a szovjet irodalom harmadik nagy témájához, a honvédő háború tárgyköréhez nyúl. *Emberi sors* című kisregényének hangvételén, eszmei tendenciáján már megérezhetjük a XX. kongresszus utáni idők frissebb és szabadabb légkörét. Főhőse Andrej Szokolov, egyszerű szovjet ember, akinek életét a második világháború kitörése dúlja fel. Családját elveszti, megjárja a front és a fasiszta hadifogság poklát, de mindig és mindenkor ember marad. Amikor úgy látjuk, hogy a sors megfosztotta mindentől, amiért élni érdemes, élete új értelmet kap egy apátlan, anyátlan kisfiú nevelésében. Az emberi sors tragikus, mert azzá teszik emberellenes hatalmak, de az emberi sors szép is, mert az igaz embert nem lehet legyőzni. Így lesz Solohovnál a tragédia is optimista kicsengésűvé.

Solohov regénye azt bizonyítja, hogy napjainkban a széles sodrású, nagy terjedelmű regényeposzt felváltja egy sajátos, korunk zaklatottságát, drámaiságát kifejező epikus forma, a *kisregény*, amely sűrített, néha végletekig feszült ábrázolási módjával különösen alkalmasnak látszik *a ma* ábrázolására.

Solohovot életművéért 1965-ben irodalmi Nobel-díjjal tüntették ki.

A XX. kongresszus után — Az „új hullám"

A XX. kongresszus felszabadító hatását figyelhettük már meg Solohov: *Emberi sors* című kisregényének hangvételén. Ez a felszabadító hatás átjárta és megújította az *egész* szovjet irodalmat. A „kötelező" formai előírások megszűnnek, a kommunista pártosság tiszta szenvedélyét pedig *önként,* belső meggyőződésből vállalják idősebb és fiatal írók egyaránt. A megújulást hirdetők szívesen nyúlnak vissza példáért a húszas évek sokrétű irodalmi törekvéseihez, elsősorban Majakovszkij költészetéhez.

Az első áttörés a lírában következik be, egy fiatal költőkből álló csoport, „az új hullám" megjelenésével. Működésükkel a Szovjetunióban valóságos közüggyé tették a lírát. Hírük és hatásuk kisugár-

zik a többi szocialista országra, s erős visszhangot ver a kapitalista országokban is.

Az új hullám költői Majakovszkij agitációs költészetének hagyományain indulnak el, de míg Majakovszkij a *fegyveres* proletárforradalom költője volt, ők a megváltozott történelmi körülmények között mintegy az *erkölcsi* proletárforradalom hirdetői. Ugyancsak Majakovszkijtól tanulják — ismét a megváltozott történelmi körülményeknek megfelelően — a kifejezés művészi bátorságát: költészetüket a modern és merész képalkotás és képkapcsolás jellemzi, fiatalos mohósággal hódítják meg a szocialista realizmus számára a modern törekvéseknek mindazokat a formai újításait, amelyeket a dogmatizmus időszaka „tilalmasnak" minősített.

A csoport vezéregyénisége Jevgenyij *Jevtusenko* (1933—), legbátrabb formai kísérletezője pedig Andrej *Voznyeszenszkij* (1933—). Jevtusenko válogatott versei *Rakéták és szekerek*, Voznyeszenszkijé *Fémszirén* címen jelentek meg magyar fordításban. A fiatal szovjet líra kiemelkedő képviselője Robert *Rozsgyesztvenszkij* (1932—) is. Ő elsősorban az elődök hagyományait teremti újjá. Művei közül magyarul is ismert *Rekviem* című poémája, valamint *Levél a XXX. századba* című hosszabb költeménye.

A tartalmi és formai megújulás átterjed az epikára, a drámára, sőt a többi művészeti ágra is. Fontos témává válik a személyi kultusz hibáinak nyílt feltárása, ez azonban nem a múlt bűneinek és hibáinak öncélú mutogatása, hanem mindig párosul a javítás, az erkölcsi megjobbulás követelményével, s egy emberibb, igazabb jövő kialakításának szenvedélyével.

A gazdag termésből kiemelkedő az idősebb nemzedékhez tartozó Ilja *Ehrenburg* (1891—1967) Olvadás című regénye, a fiatalok közül pedig J. *Nagibin* (Téli tölgy, A visszhang titka) elbeszélései

A megújulást hirdetik a szovjet filmművészet olyan alkotásai is, mint az *Emberi sors* megfilmesítése, a *Szállnak a darvak*, a *Ballada a katonáról*, a *Tiszta égbolt* stb.

A felszabadulás, majd a XX. kongresszus határkő a népi demokráciák művészi életében is.

Kiemelhetjük a modern hangvételű cseh lírát (Vitezslav *Nezval*, Stanislav *Neumann* (najman) stb.), a társadalmi átalakulások folyamatait bátran ábrázoló lengyel regényirodalmat *(Andrzejevszki:* Hamu és gyémánt stb.), a román irodalomból Mihail *Beniuc* (beniuk) költészetét és Mihail *Sadoveanu* epikáját. A jugoszlávok reprezentatív regényírója a Nobel-díjjal kitüntetett Ivo *Andrics* (Híd a Drinán).

4. A szocialista realizmus a kapitalista országokban

„Mert céltalan az út ha nem tudod hogy együtt
Küzdheti csak ki harcát és reményét az ember
Hogy megértse s megváltoztassa a világot."
(Eluard: A költészet célja a gyakorlati igazság)

Világirodalmi jelenség

Láttuk, hogy a szocialista realizmus már keletkezése idején sem sajátosan orosz hanem világirodalmi jelenség. A dogmatizmus évei csökkentették, de nem szüntették meg hatékonyságát. A XX. kongresszus után pedig nemcsak a Szovjetunióban és a népi demokráciákban, hanem a kapitalista országokban is a szocialista realizmus megújulásának és káprázatos térhódításának tanúi lehetünk.

A sokhangú kórusból a francia Paul Eluard és Louis Aragon munkásságát vizsgáljuk meg közelebbről.

Paul Eluard

Paul Eluard (pol élüár; 1895—1952) eredetileg a francia szürrealizmus egyik vezető egyénisége, de egyre inkább a kommunizmus eszméinek vonzásába kerül. Már 1932-ben így vall *A költészet kritikája* című versében:

„Persze hogy gyűlölöm a burzsoák uralmát
Papokét és hekusokét
De még jobban gyűlölöm aki nem gyűlöli őket
Úgy mint én
Tiszta szivéből.
Arcul köpöm azt az ember névre se méltót
Ki nem ezt választja minden versem közül ezt a *Költészet Kritikáját.*"

Picasso: *Eluard* arcképe

Művészete a második világháború idején, Franciaország német megszállásakor érik teljessé. Mint a Francia Kommunista Párt harcosa és költője, az ellenállás egyik szellemi vezetőjévé emelkedik.

Eluard költészetét a tiszta, szinte gyermeki egyszerűség és a modern komplikáltság sajátos harca és egysége jellemzi. Ez a kettősség mutatható ki többek között képalkotásának módszerében. Eluard *egyes képei* végtelenül *egyszerűek*, áttetszően világosak, a képek gazdagon áradó zuhataga azonban, vagyis *az egyes képek összekapcsolásának módja* erősen hangulati jellegű, bonyolultan áttételes, szürrealista.

Különösen szépen szemlélteti ezt a költői eljárást *Szabadság* című költeménye. Az apró képek áradó sorozatát nem racionális meggondolás, hanem érzelmi-hangulati egység fűzi össze. A vers végén mégis úgy érezzük: az egész kozmosz, a kis és nagy dolgok világa és az emberi lélek minden rezdülése összefog, hogy az ellenállás nehéz napjaiban a legnagyobb emberi értékek egyikének, a szabadságnak himnuszát elzenghesse.

Éluard a második világháború után a nemzetközi békemozgalom egyik kiemelkedő vezetője. Járt hazánkban is, és ekkor szép verssel áldozott Petőfi emlékének *(Emlékbeszéd Petőfi Sándor halálának századik évfordulójára)*.

1946-ban tragikus szerencsétlenség éri a költőt, felesége váratlanul meghal. Eluard versek egész sorában siratja el — de kommunista költő módján. Szerelmese halhatatlan, mert örökké él a költő emlékében, és *közös harcukat* folytatja tovább:

„Te husom eleven érző öntudata
te örök szerelmem te aki létrehivtál
te nem tűrhetted el az elnyomást a szégyent
te zengted álmodón a dalt a földi üdvről
álmodtad hogy szabad vagy — s én álmod folytatom"

(Strófák a szerelem erejéről)

Louis Aragon

Louis Aragon (1897—), Eluard legközelebbi barátja, Párizsban született. Mindvégig valóságos imádattal csüng szülővárosán, egyik legszebb versében „Párizs parasztjának" nevezi önmagát. Szinte gyermekfejjel éri az első világháború tömegpusztító őrülete, a háború utáni első évek haláltánca a győzelmes Franciaországban, amelyet vad sovinizmus, féktelen tőkés spekuláció, nekivadult élvezethajhászás jellemez. A szenvedélyes fiatal költő megtagadja ezt a társadalmat, és megtagadja ezt a hazát, éppúgy, mint a fiatal József Attila tette. Lázadó dühe a szürrealizmus táborába viszi.

Már ismert költő, amikor 1930-ban meghívják a szovjet írókongresszusra. Ott olyan világ tárul fel előtte, ahol

„Hatalmas fickók járnak föl-le a föld vállai közt
s kérges tenyerük alatt barátságosat
csattan a jövendő szügye
Hatalmas fickók olvassák a középületek homlokán
a napi öntöttvas- és koksz-termés rejtelmes számadatait
Hatalmas fickók
akiknek este harmonikaszó
fog egybe eget és hegyet." *(Magnyitogorszk)*

Aragon kommunistaként tér vissza a Szovjetunióból. Szakít régi fegyvertársaival, a szürrealistákkal. Verseskötetein ujjongóan optimista hang és harcos támadó kedv szólal meg: a kommunista költőagitátor hangja. Megtartja azonban jellemző költői eszközét: az újszerű, szabad képkapcsoláson alapuló látomásokat.

Lírájával egyenlő művészi értékű epikája. *Való világ* című regényciklusában (*A bázeli harangok*, 1934; *Úri negyed*, 1936; *Az omnibusz utasai*, 1943; *Sziget a Szajnán*, 1945) a francia burzsoázia törvényszerű hanyatlását mutatja be szerteágazó szerkezetű, rengeteg figurát mozgató cselekmény keretében. A ciklus befejező része és megkoronázása a *Kommunisták* (1949—51), amely a francia párt és munkásosztály harcait ábrázolja 1939-től.

Igazi nagysága — akárcsak Eluard-é — a második világháború éveiben, a hivatalos Franciaország veresége után és az „édes" Franciaország német megszállásának idején bontakozik ki. A tőkések és a tábornokok Franciaországát legyőzték a német fasisztáik, de a francia népet nem. Hamarosan az egész országra kiterjed a Francia Kommunista Párt vezette ellenállás, amely sztrájkokkal, szabotázzsal és fegyverrel irtja a betolakodókat. Illegális nyomdákból kerülnek ki ezekben az években azok a gyújtó hatású versek, amelyek szenvedélyes gúnnyal támadják a nácikat és a francia együttműködőket, forró vallomást tesznek a francia föld, a harcoló francia nép és a népet vezető kommunista párt mellett. A versek szerzője *François*

Aragon arcképe
„A tompa szók hegyén szikrázó szablyatűz ég."

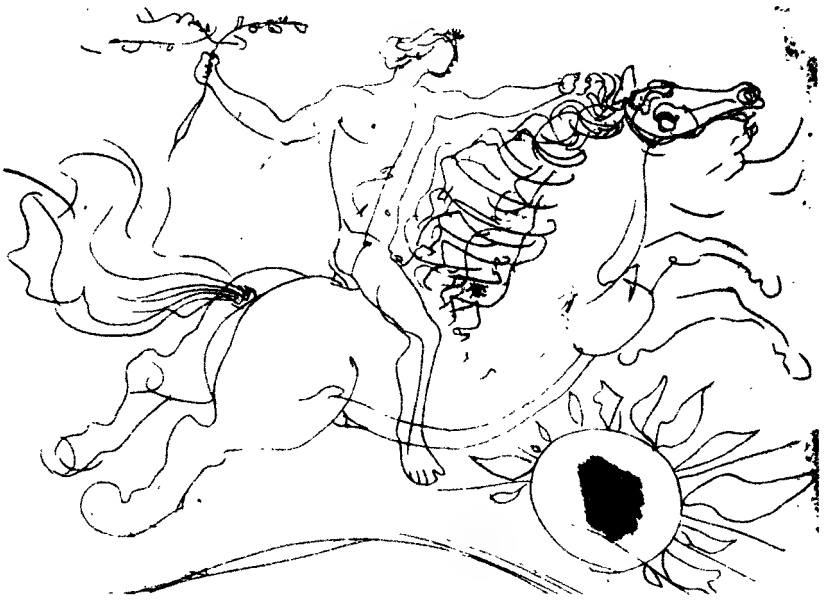

Hincz Gyula illusztrációja Aragon *Befejezetlen regényé*hez

la Colère (Düh Ferenc). A kitűnően megválasztott álnév mögött Aragon rejtőzik. Versei bejárják az egész országot.

A költő hitet tesz a francia Kommunista Párt mellett, mert felélesztette benne a harcos hazaszeretet érzését *(A költő pártjához)*. Csodálatos *Balladá*jában is a kommunista vezetőnek és az ellenállás hősének, Gabriel Périnek állít emléket, aki a francia himnuszt és az Internacionálét énekelve ment a vesztőhelyre. Az ellenállás legnehezebb napjaiban is a teljes emberséget szólaltatja meg: forró és zaklatott szerelmi vallomásokat ír feleségéhez, Elza Triolet-hez *(Elza szeme)*. Éppen úgy, mint Eluard és József Attila költészetében, nála sincs szakadék a magánélet és a közélet témája között: Elza — Majakovszkij rokona — egyúttal férje írótársa és harcostársa is.

A második világháború után a dogmatizmus elkedvetlenítő hatására bizonyos fáradtság és visszahúzódás figyelhető meg Aragon működésében. Annál nagyobb intenzitással bontakozik ki alkotó

kedve a XX. kongresszus hatására. Művészete új virágzásának lírai terméke a Befejezetlen regény, epikai terméke pedig A nagyhét.

A *Befejezetlen regény* (1956) lazán összekötött lírai versek ciklusa, amely a költő belső fejlődését ábrázolja a kommunista világnézet tudatos vállalásáig. Somlyó György, a kötet magyar fordítója, így jellemzi a lírai ciklus művészi gazdagságát:

„Aragon első jelentkezése óta a hang és forma kivételes virtuózának számított, de verse soha nem pompázott olyan változatossággal, mint e költeményben. Megtalálható itt csaknem minden versforma, ami használatos a mai francia költészetben; és egy sereg olyan is, ami sohasem volt használatos. A skála a szándékolt eszköztelenségtől egészen a költői eszközök — rím, mérték, alliteráció, strófaszerkezet — tobzódásáig ível. És a különböző formákon belül mindenütt jelen van az édesen folyó, szinte fülbemászó *bel canto*nak és a súlyos intellektuális tartalomnak, a sima ritmusnak és bonyolult mondatszerkesztésnek, az oldott vers-zenének és sűrűn feszülő asszociációs hálózatnak az az izgatott harmóniája, amelynek nem kevesebb ellenfele van, mint híve, de amely mindenképpen egyedülálló, mással összetéveszthetetlen."

A nagyhét történelmi regény, amely Napóleon Elba szigetéről való visszatérésének napjaiban játszódik. Főhőse Théodore Géricault (zsérikó) festő (*A Meduza tutajá*nak alkotója). Aragon remeklő részletrealizmussal mutatja be, mintegy mikroszkóp alá veszi néhány nap eseményeit, és így mutatja be a látszólag távoli témán a történelmi materializmus igazát; a történelmi események dialektikáját, *az új* törvényszerű győzelmét. — Aragon azonban nem a klasszikus kritikai realizmus eszközeivel dolgozik, hanem a szabadon lebegő, szürrealista jellegű, rendkívül szuggesztív erejű előadást választja.

Géricault képzeletében így jelenik meg Napóleon útja Párizs felé: „Igen, csakhogy ezekben a napokban Gros, Gérard, David Bonaparteja... az országúton közeledett Párizs felé, egy maroknyi katonával, a nép hirtelen támadt lelkesedése közepette. Elképzelem a pihenőket a hegyi fogadókban, a falvakat, melyeken áthaladnak, a városokat, ahova esténkint fáklyafénnyel vonulnak be. Ez a férfi már csaknem ötvenéves, kigombolt, szürke redingote-ban, csizmában, fehér térd-

nadrágban... Az emberek nem emlékeznek egyébre, mint a zászlókra, a sasokra, az austerlitzi napfényre, és úgy fogadják ezt a csaknem egyedül érkező embert, mind mindannak a tagadását, ami 1814 óta a nyakukba szakadt, mint az emigrációból hazatérő társaságnak, a homályból föltámadt, falkavadászatot rendező földesuraknak, az egész óriási arányú parazitizmusnak, az ostoba bosszúnak és a rakásszámra való megaláztatásoknak a tagadását. Megfeledkeznek a Császárság óriási arányú vesztegetéseiről, az ajándékozásról, a javadalmakról, a kegydíjakról. És Théodore kerekre mereszti a szemét, és látja a felvonulást és a hazugságot, az illúziókat, és az ismét rendbeszedett hadseregek távoli lépteinek zaját úgy hallja, mintha új, nyitott, mohó koporsókat szegeznének. De ugyan ki szereti jobban XVIII. Lajost Napóleonnál! Pedig hát nincs más lehetőség: akad-e más trónkövetelő, vagy talán a Köztársaság?"

Sokhangú művészet

Eluard és Aragon költészetének rövid számbavételével csak a legkiválóbbakat emeltük ki, de még csak nem is érzékeltethettük a szocialista realizmus nemzetközi gazdagságát. Ma a kommunista költők és írók százhangú kórusa énekel világszerte. *Ott*, hogy harcra tüzelje az elnyomottakat, *itt*, hogy hirdesse a szocializmus új világot és új embert teremtő erejét.

Ki lehet emelni a chilei Pabló *Neruda* (1904—) és a török Nazim *Hikmet* (1902—1963; Magyar föld) líráját, az amerikai Albert *Maltz* (1908—; Tüzes nyíl, Simon MacKeever utazása) és az olasz Vasco *Pratolini* (1913—; Szegény szerelmesek krónikája) regényeit.

5. Eszmény és formakeresés a világirodalomban

„Lángelme vagy tán, meglehet,
de bármily visszhangjuk is
támadna vallomásaidnak:
mi haszna? Így is úgy is
olyan világról szólnak, melynek napja
letűnt."
(Auden: Dal)

Széles fronton

A dogmatizmus éveiben szokásban volt a nem szocialista realista irodalom sommás elítélése. Minden ilyen művet dekadensnek, a kapitalizmus rothadási termékének bélyegeztek. Ez a megállapítás természetesen hamis is, és a tényeknek is ellentmond, de némi igazságmagva mégis van. A nyugati irodalom *átlagos* termése valóban rendkívül színvonaltalan, s az imperializmus szolgálatában nyíltan hirdeti a legalantasabb emberi ösztönök nyers kiélését. Dicséri a szadista kegyetlenséget, a kéjgyilkosságot, a szexuális eltévelyedéseket stb. Az ilyenféle „szekszik" és „krimik" valósággal elöntik a nyugati országok, főként az Egyesült Államok könyvpiacát. De még ez az ilyen átlagirodalom sem ítélhető meg egyoldalúan. Így az amerikai *Raymond Chandler* megújítja az átlagolvasó kedvenc műfaját, a detektívregényt, és az élet gondjaival küszködő magándetektív hősének kalandjait arra használja fel, hogy kegyetlen élességgel leplezze le a tőkések szolgálatában álló rendőrséget és államapparátust.

Az átlagos, szórakoztató irodalom szintje felett az epikában, lírában és drámában egyaránt találkozunk olyan művészekkel, akik élesen és lázadóan fordulnak szembe a kapitalizmus széthulló világával, új eszményeket, új távlatokat és új művészi formákat keresnek. Ezek a művészek nem lesznek ugyan szocialistává, de akarva-akaratlanul a szocializmus eszméinek vonzásába kerülnek, mert korunkban *egyetlen* olyan eszme van, amely kielégíti az új eszményeket kereső embert — és ez a szocializmus.

Az epika

Napjainkban is tovább él, új, korszerű kifejező eszközökkel gazdagodik a kritikai realizmus. Ennek a megújulásnak példája az amerikai *Ernest Hemingway* (hemingvé, 1899—1961) művészete.

Hemingway: Az öreg halász és a tenger

Hemingway a spanyol polgárháborúban fegyverrel a kezében harcol a köztársaság oldalán, s az *Akiért a harang szól* című regényében örök értékű emléket állít a spanyol partizánoknak és a köztársaságért harcoló egyszerű embereknek. Élete utolsó éveit Kubában tölti, s tüntetően ott marad a szocialista forradalom győzelme után is. Többször találkozik Fidel Castróval, akiben egy kissé talán megelevenedett regényhőseit szereti.

Hemingway regényeinek hőse mindig a *bátor ember*, aki az ügyért, amelyre életét tette, elszánt hősiességgel harcol, s ha kell, ugyanilyen hősiességgel áldozza fel érte életét is. Az ilyenfajta konfliktus és Hemingway varázsos, az élőbeszédre emlékeztető stílusa olyan drámai feszültséget teremt az író regényeiben és novelláiban, mint amilyet Solohovnál is megfigyeltünk. Hemingway ezzel az eljárással gazdagítja a kritikai realizmus klasszikus eszközeit.

Az író reprezentatív műve, amelyért 1954-ben Nobel-díjjal tüntették ki, *Az öreg halász és a tenger*.

Santiago, a kubai halász kissé fáradt, majdnem primitív ember. Ő a XX. század irodalmának igazi hőse: az egyszerű ember. Nyolcvannégy napi sikertelen halászat után újra tengerre száll, s valóban sikerül elfognia „a nagy halat". Époszi szépségű, ahogyan ez az idős ember megküzd ellenfelével, legyőzi már-már emberfeletti kimerültségét. Gondolatban és hangos szóval biztatja önmagát, s még arra is marad ereje, hogy a nagy halért harcoljon a cápák ellen. Küzdelme a természet erőivel látszólag sikertelen, hiszen csak a nagy hal csontvázát vontatja partra, maga pedig halálosan kimerülten tér meg kunyhójába. Veresége azonban látszólagos: a fiú és a többi halász csodálja, ő maga pedig ifjúkori élményéről, az afrikai oroszlánokról álmodik — így ereje töretlen maradt.

Hemingway arcképe. „Az embert el lehet pusztítani, de legyőzni nem lehet!"

A regény az emberi bátorság, helytállás és akaraterő himnusza. „Az embert el lehet pusztítani, de legyőzni nem lehet" — mondja Santiago. Kevés felemelőbb igazságot mondtak még ki az emberről.

Érdekes megfigyelni, hogy milyen sok rokon vonás fedezhető fel Hemingway műve és Solohov Emberi sorsa között. Mindkét mű hőse egyszerű ember, mindkét mű az emberi élet és harc tragikus szépségéről szól. Szokolov azonban az *ellenséges társadalmi*, Santiago az *ellenséges természeti* erők ellen küzd, s ez a különbség magyarázza az eltérő vonásokat. *Szokolov konfliktusa* kibékíthetetlen ellentétből fakad: az osztályellenséget meg kell ölni, mert különben ő öl meg téged. *Santiago konfliktusa* más, ő a természeti erőkkel áll szemben, s ezek nemcsak ellenségesek, hanem egyúttal az ember környezetét alkotják, számtalan szépség és öröm forrásai. Az ember és természet kapcsolatának ezt a dialektikáját érezteti meg zseniálisan Hemingway a tenger életének feledhetetlen ábrázolásával és azzal a hallatlanul finom megfigyeléssel, hogy Santiago nem gyűlöli, hanem egyenesen szereti a nagy halat. „Ide figyelj, te nagy hal — mondta. Szeretlek, tisztellek, becsüllek. De megöllek még ma, mielőtt leszáll a nap."

Az egzisztencialista regény — Sartre

A marxizmus tanításainak vonzó ereje érdekesen nyilvánul meg a kiváló francia filozófus és író, *Jean-Paul Sartre* (zsan pol szártr; 1905—) működésében. Sartre kijelenti: „... mélységesen egyetértünk a marxista filozófiával, de ugyanakkor ideiglenesen ragaszkodunk az egzisztencialista ideológia autonómiájához."

Bár a dialektikus materializmus összeegyeztethetetlen az egzisztencializmus szubjektív idealizmusával, Sartre álláspontja egyszerre bizonyítja a szerző becsületességét és a marxizmus vonzóerejét.

Sartre szépírói munkásságát csak úgy érthetjük meg, ha röviden foglalkozunk filozófiai nézeteivel is.

Tanítása szerint az ember az egyetlen olyan lény, akinél az egzisztencia, a *létezés* megelőzi az esszenciát, a *lényeget*. Ebből következik, hogy az ember saját lényegét, kiteljesedését önmaga valósítja meg, amikor *választ* a különféle lehetőségek között. „Az ember az, amivé önmagát teszi." A választás kötelezettsége *szorongással* jár, mert az

Salvador Dali: *A polgárháború előérzete*
Az önmagát szétmarcangoló test fejezi ki ezen a képen a polgárháború szörnyűségeit.

emberi akarat — Sartre szerint — korlátlanul szabad, semmi nem determinálja, de ebből az is következik, hogy a választás pillanatában tökéletesen egyedül vagyunk. „Egyedül vagyunk könyörtelenül... az ember szabadságra ítéltetett." Ez nyilvánvalóan hamis álláspont, és az író gondolkodó becsületességét nem is elégítheti ki. Ezért különös logikai ugrással azt állítja, hogy amikor az ember választ, nemcsak önmaga, hanem az *egész emberiség* nevében cselekszik:

„Így felelősségünk jóval nagyobb, mint gondolnánk, mert az egész emberiséget elkötelezi. Ha munkás vagyok és választásom inkább

Lehmbruck: *Lázadó ifjú*
Az expresszionista szobrászat egyik jellegzetes alkotása

keresztény szakszervezetre esik, mint a kommunista pártra, ha ezzel a csatlakozással azt akarom kifejezni, hogy alapjában véve a beletörődés az emberhez illő megoldás, hogy az ember országa nem e világból való, akkor nemcsak az én egyéni esetemet kötelezem el: a beletörődést mindenkivel szemben vállalom, tehát lépésem az egész emberiséget elkötelezi."

Sartre szépirodalmi munkáit mintegy filozófiai álláspontjának igazolására használja fel. Figyelemre méltóak regényei, így mindenek előtt önéletrajzi műve, *A szavak*, de világnézete legtisztábban és legteljesebben drámáiban szólal meg *(Temetetlen holtak, Az Ördög és a Jóisten, Altona foglyai)*. Legismertebb színdarabja *A tisztességtudó utcalány*. Ebben leleplezi az amerikai Dél urainak álszent frázisok mögé rejtett fajgyűlöletét, de arra is élesen mutat rá, hogy a társadalmi konvenciók és avult nézetek megtévesztik az egyszerű embereket, hiszen gondolkodás nélkül elfogadják ezeket, ahelyett, hogy maguk mérlegelnének és *választanának*.

Az egzisztencializmussal rokon nézeteket vall *Albert Camus* (kamü; született 1913-ban, 1960-ban autószerencsétlenség áldozata lett), bár önmagát nem vallja egzisztencialistának.

Az emberi élet és harc mítoszi jelképét nem Prométheuszban, az emberiség számára tüzet lobbantó Titánban, hanem egy másik Titánban látja — *Szizüphoszban*, aki az

idők végtelenségéig görgeti a hegytetőről mindig újra leguruló sziklát: „Ha ez a mítosz tragikus, ez azért van, mert hőse tudatos. Valóban, hol volna a szenvedése, ha minden lépésnél éltetné a siker reménye? A mai munkás, élete minden napján, ugyanazon a feladaton fáradozik, és ez a sors nem kevésbé abszurd. De nem tragikus, csak azokban a ritka pillanatokban, amikor tudatossá válik. Sziszüphosz, az istenek proletárja, tehetetlen és lázadó,teljes egészében ismeri a maga nyomorúságos helyzetét: erre gondol a hegyről leszálltában. A tisztánlátás, amelynek kínoznia kellene őt, ugyanakkor beteljesíti hősünk győzelmét. Nincs sors, amelyen a megvetés ne tudna felülemelkedni."

Camus a klasszikus realizmus eszközeivel alkotott kisregényeiben *(Közöny, Pestis, Bukás)* az emberi életnek sziszüphoszi reménytelenségét és hősiességét szólaltatja meg. A *Pestis* főszereplője tudja, hogy képtelen a járványt leküzdeni, s magának is el kell pusztulnia, — mégis, reménytelenül is vállalja a küzdelmet önmaga becsületéért és embertársai érdekében. Camus tehát akarva akaratlanul közelít a marxizmus felfogásához: az embert nem szavai, hanem *tettei* alapján kell megítélni, és az embethez méltó cselekedet mindig közösségi jellegű, mindig az embertársak megsegítésére irányul.

Néhány újabb jelenség

Napjaink sokat vitatott irodalmi jelensége a franciáknál keletkezett *nouveau roman* (nuvó roman), az új regény. Művelői elítélően szólnak a klasszikus regények „hőseiről", mesterségesen konstruált papirosfigurának nevezik őket. Elítélik a klasszikus regények szokásos cselekményét is, mert élettől idegennek, mesterségesen megtervezettnek gondolják. „Új realizmust" hirdetnek, amely a valóságos embert ábrázolja majd, a külső cselekmény helyett ennek az embernek a belső világát, és nagyon gondosan és részletesen leírt külvilági tárgyakhoz való viszonyát elemzik. Az új regény és a nonfiguratív festészet között bizonyos belső rokonság figyelhető meg. A tárgyaknak a hős valóságos konfliktusát helyettesítő leírása jól érzékelteti a kapitalista világ embertelenségét. Sok esetben azonban a polgári író minden emberi értékről lemondó pesszimizmusát rajzolja.

Korunk tudományos-technikai forradalma és az űrkutatás sikerei világszerte divatba hozták a *tudományos-fantasztikus* regényt. Ennek a műfajnak első világirodalmi művelői a francia *Jules Verne* (zsül vern, 1828—1905) és az angol *H. G. Wells* (1866—1946). Az ő nyomdokaikon indulnak el napjaink regényírói. Kiemelkedik közülük a lengyel *Stanislav Lem (A Magellán felhők, Visszatérés)* és az amerikai *Ray Bradbury*

Salvador Dali: *Szétfolyó idő* című képe sajátos művészettel szemlélteti az idő relativitását.

(Marsbéli krónikák). Ennek a sajátos és nagy jövő előtt álló műfajnak a termékei érdekesen világítják meg a két világ, a kétfajta világnézet kibékíthetetlen ellentétét. A szocialista írók úgy mutatják be az emberiséget, hogy az megszabadulva az osztályelnyomás embertelenségétől, a tudomány eredményeit közösen felhasználva indul el a világűr meghódítására, míg a nem szocialista írók sötét pesszimizmussal szemlélik a jövőt: az imperializmus embertelen gyarmatosító törekvéseit vetítik ki a távolabbi jövőbe és a világűrbe.

A líra

A második világháború után több olyan kísérlet történt, hogy az avantgarde-ot „modern művészeti irányzatok" címén továbbfejlesszék. Ez a kísérlet a legtöbb esetben kudarccal végződött, mert nem modern, hanem ötven év előtti törekvéseket melegít fel, és gyakran nem is művészet többé, hiszen nemcsak a rím és ritmus kötöttségét veti el, hanem megtagadja a racionális mondatszerkesz-

tést, sőt az értelmes szavakat is: helyettük önkényesen alkotott, értelmetlen szavakat használ. Egy nyugatnémet irodalomtudós egyenesen azt próbálja bizonyítani, hogy az értelemellenesség, a páni rémület, az elembertelenedés (dehumanizáció) a modern líra és általában a modern művészetek alapvető vonása.

Napjaink költői kiábrándultan utasítják el a kapitalizmus világát, nem egy közülük belekerül a szocializmus vonzásába is. Ezt bizonyítja többek között az angol *Eliot* és *Auden* költői útja.

Az amerikai származású, Angliában élő T. S. *Eliot* (iliot; 1888—1965) rendkívül bonyolult, előtanulmányok nélkül alig-alig érthető, irracionális szimbólumokkal terhes költészetet alkot. A klasszikus múlthoz, az ókori mítoszok világához méri a jelent, amelyet meddőnek, szürkének, kiúttalannak bélyegez.

W. H. *Auden* (odn; 1907—) angol származású amerikai költő. Már fiatalon haladó, sőt szocialista nézeteket vall. Részt vesz a spanyol szabadságharcban a köztársaság oldalán. Villoni erejű és fanyarságú *Dala* széles perspektivájú leszámolás a kapitalizmus világával, „amelynek napja letűnt". Ebből az összeomló világból egyetlen kiút kívánkozik a gondolkodó ember számára, a proletariátussal vallott szolidaritás:

„Gyárban szerzek majd munkát,
prolikkal élek egy koszton,
kocsmákban kuglizom velük,
örömük, bánatuk megosztom,
nem élek oly világban, melynek napja letűnt."

A második világháború utáni korszaknak nincs igazán kiemelkedő, világirodalmi rangú „polgári" lírikusa. A két legnagyobb, Eluard és Aragon, a *másik táborban* hirdeti a szocializmus igazságát és az emberiség jobb jövőjébe vetett hitét.

Napjaink drámairodalma világszerte Brecht újításainak jegyében áll. A modern színpadi szerzők szakítanak a valóságot közvetlenül utánzó naturalista hagyományokkal. A színpadot szószéknek tekintik, ahonnan erősen stilizált, tudatosan konstruált, nemegyszer matematikai feladványra emlékeztető módon szerkesztett *példázatokkal* szólnak a nézőhöz, hogy eszmélkedésre bírják. Nem egy közülük a képtelenségig, *az abszurdumig* feszített szatíra eszközeivel dolgozik, hogy így leplezze le korunk gyötrelmes ellentmondásait. Hol a példázat logikai erejének növelése céljából, hol a világ abszurditásának bizonyítására felforgatják az időrendet, és a *narrátor* szerepeltetésével személyes véleményüknek is hangot adnak.

Az irányzat egyik legmarkánsabb képviselője a svájci-német *Friedrich Dürrenmatt* (1921—). *Fizikusok* című drámája valóságos mintapéldája a modern dráma tendenciáinak. A példázat arról szól, hogy Möbius, a zseniális fizikus, az őrültek házába menekül, mert

Színpadkép a *Fizikusokból*

nem akarja felfedezését illetéktelen kezekbe juttatni, nehogy felhasználják az emberiség elpusztítására. Möbius azt *színleli*, hogy ő Salamon király. Két ellenséges titkosszolgálat embere még az őrültek házába is követi, hogy titkát ellophassák. Az egyik azt *„játssza meg"*, hogy Einsteinnek, a másik, hogy Newtonnak képzeli magát, mert így akarnak Möbius bizalmába férkőzni. A szanatórium vezetője, a nyomorék doktornő azonban mindhármukon átlát és mindhármukat gyilkosságba kergeti, hogy soha többé ne hagyhassák el az intézetet. Mikor a három fizikus leveti az őrültség álarcát, és *megegyeznek*, hogy a titkot az emberiség érdekében megőrzik — a doktornő vad örömmel közli velük, hogy ő is tudja a titkot, és saját tébolyodott hatalmi vágyának kielégítésére fogja felhasználni. A három fizikus előtt pedig mindörökre összecsukódnak azok a rácsok, amelyek elzárják őket a világtól, s tehetetlenségükben újra felveszik a bolondok álarcát.

Dürrenmatt

A képtelenségig vitt cselekmény értelme világos: a zseniális feltalálók, „a normális emberek" az őrültek házába kerülnek, mert nem akarják kiadni az atom gyilkos titkát, de a doktornő, „az igazi őrült" kicsalja titkukat, hogy az emberiség elpusztítására használja fel.

A mai dráma többi nevezetes képviselője is kisebb-nagyobb mértékben a Dürrenmatthéhoz hasonló úton halad. Így a román származású francia író, *Eugène Ionesco* (1912—; A kopasz énekesnő, Az orrszarvú), az angol *Samuel Beckett* (1906—; Godot-ra várva, Az utolsó tekercs), a német *Peter Weiss* (1916—; Jean Paul Marat üldöztetése és meggyilkolása, A vizsgálat), az amerikai *Arthur Miller* (1915—; Az ügynök halála) és *Tennessee Williams* (1914—; A vágy villamosa).

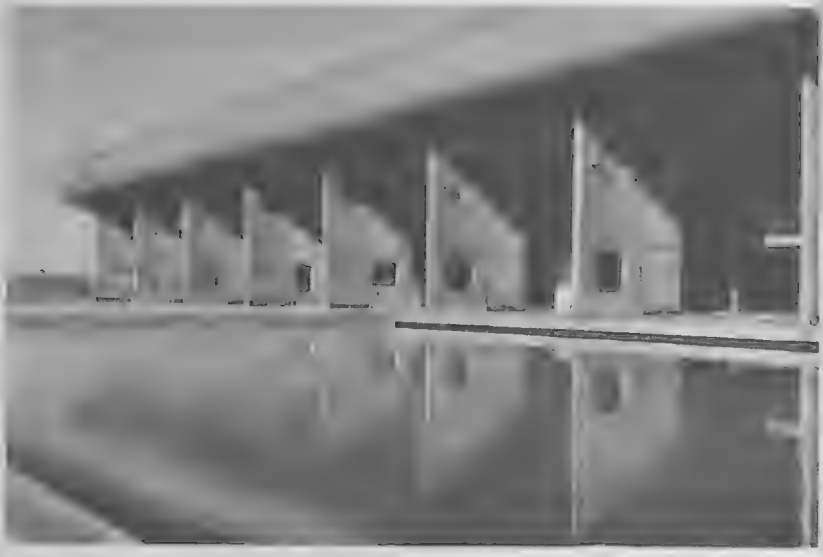

Le Corbusier: *Candigarh*
A modern építészet érdekes példája.

Kitekintés

Áttekintettük a világirodalom fejlődését a második világháború után. Értékelésünk nem lehetett teljes, sem lezárt, hiszen a máról beszéltünk, s a „ma" fogalma tűnékeny jelenség. Egyszerre hordozza magában a tegnap hagyományait és a jövő lehetőségeit. A jövő *valóságát* megjósolni nem lehet, csak annyit mondhatunk, hogy az irodalom iránytűje olyan jövő felé mutat, ahol József Attila szavaival élve

„. . . megvilágosul gyönyörű
képességünk, a rend,
mellyel az elme tudomásul veszi
a véges-végtelent:
a termelési erőket odakint
s az ösztönöket idebent."

Henry Moore: *Kompozíció.* A modern szobrászat nagy mestere ebben a jelképszerű szoborcsoportban fejezi ki a halál és az elmúlás rémületét. A szobor a repülőtámadások emlékét idézi.

Összefoglaló kérdések és feladatok

1. A tankönyv áttekintő képet ad a világirodalom fejlődéséről. Gondoljuk át: melyik részébe illeszthetjük bele azokat az olvasmányélményeinket, amelyeket a tankönyv szövege nem említ, vagy csak futólag érint. Így egészítsük ki *személyes* áttekintéssel a ma világirodalmát!

2. A személyes olvasmányélmények beillesztése után készítsük el önállóan azt a gondolatmenetet, amelynek alapján az egyes, önállóan olvasott művekről beszélni fogunk.

Kerényi Jenő: *Felvonulók*

B) Irodalmunk a felszabadulás után

1. Történeti áttekintés

„Ez az ország a mi országunk,
Itt most már a mi kezünk épít."
(Ady Endre: A Hadak Útja)

A felszabadulás

1945. április 4-e a magyar történelem legnevezetesebb *fordulópontja*. Olyan sokat olvastuk és hallottuk már ezt a mondatot, hogy néha frázisnak érezzük. Pedig a tények — többek között az irodalom tényei is — ezzel az egyszerű kijelentéssel az igazságot közlik velünk.

Tragikus történelmi sorsunk következtében irodalmunk nagyjainak munkásságát, művészetét *kezdettől fogva* a nemzet és a nép ügye iránt érzett *felelősség* hatja át. Balassi és Zrínyi a török és német szorítójába került nép hősiességét és jajszavát szólaltatják meg. A felvilágosodás tragikus nemzedéke olyan korról álmodik és olyan korért megy a vesztőhelyre, amelyben „ész, érdem, igazság, törvény, s egyenlőség és az áldott szabadság" uralkodik majd. A reformkor hősei Petőfivel az élen a toll és a kard fegyverével küzdenek. Eötvös, Arany, Madách, Jókai és Mikszáth gyötrődve néznek szembe a polgári eszmények és a kapitalista valóság ellentmondásával. Ady zsenialitása feloldja az ellentmondásokat, mert *hisz* az eljövendő szocializmusban, József Attila pedig már *tudja*, hogy *törvényszerű* annak a világnak az eljövetele, „hol a munkásság majd a sötét gyárra szegzi az Ember vörös csillagát!"

Népünk történelmi harcai a szabadságért és a függetlenségért sorra kudarcot vallanak: Dózsa sorsa az izzó vastrónus, a jakobinusok szervezkedését csírájában fojtják el, a 48-as szabadságharc el-

bukik, a Tanácsköztársaságot legyőzik a külső és belső reakció erői. A Vörös Hadsereg győzelme történelmünk folyamán először teszi lehetővé, hogy valóra is válthassuk a magyar irodalom legjobbjainak álmát és népünk évszázados törekvéseit.

1945. április 4-én kezdődik hazánkban az az új élet, amelynek eredményeként éles osztályharc közepette fokozatosan kiszorulnak pozícióikból a régi rend képviselői, s a hatalom a parasztsággal szövetséges munkásosztály kezébe kerül. A felszabadult nép — munkások, parasztok, értelmiségiek, dolgozó kisemberek — néhány év alatt újjáépítik a romokban heverő országot, s a romok helyén új világot alkotnak — a szocializmus világát.

Ez a folyamat nem „diadalmenet", hanem kemény harc és nehéz munka eredménye. A külső és belső ellenség támadásai, a múltból itt maradt előítéletek, egyes vezetők hibái, sőt bűnei akadályozzák, néha visszavetik a fejlődést. A feszültség az 1956-os ellenforradalomban robban, de mindez múló, esetleges jelenség. *A törvényszerű* az a tény, hogy a nép birtokába vette az országot és „a hétköznapok hőstetteivel" a maga számára építi.

A földrengésszerű társadalmi átalakulás megváltoztatta irodalmunk arculatát. Mai irodalmunk azonban nemcsak törés, hanem folytatás is, hiszen örökölte és továbbfejleszti a múlt legjobb eszmei és művészi hagyományait. Ennek az átalakulási folyamatnak megvannak a maga határkövei.

A fejlődés „lépcsői"

1945 óta irodalmunk három lépcsőben fejlődött Az első 1948-cal, a második 1956-tal zárul, a harmadik napjainkig tart.

1945 és 1948 között a felszabadult népnek és az illegalitásból előlépő kommunista pártnak minden erejét az újjáépítés roppant feladatára kellett összpontosítania. Ez a tény és az a körülmény, hogy a társadalmi átalakulás nem belső harcban, hanem a Vörös Hadsereg győzelmei nyomán született meg, magyarázza, hogy ezekben az években lényegében tovább élnek a felszabadulás előtti irodalom különféle irányzatai.

A nyílt fasiszta uszítók Nyugatra menekülnek, vagy a nép bírósága előtt felelnek tetteikért. Jórészt hazatérnek a szocialista irodalom képviselői, így műveik eljutnak a magyar olvasóközönséghez. Új, friss hangon szólalnak meg a népi írók. A szocialista világirodalom — közöttük a szovjet irodalom — magyarul megjelenő alkotásai is éreztetik jótékony hatásukat. A felsorolt változások ellenére továbbélnek a különféle színezetű polgári irányzatok. Szóhoz jutnak a konzervatív irodalom egyes képviselői is, nem egy közülük nyíltan szocializmus ellenes hangot üt meg.

Az 1948-as fordulat éve érezteti hatását az irodalomban is. A lap- és könyvkiadó vállalatok államosítása szilárd gazdasági alapot teremt az irodalom további szocialista irányú fejlődéséhez. A párt túljutott az újjáépítés nehézségein, ezért figyelmét az ideológiai kérdésekre irányíthatja. Szervezetten bontakozik ki a *kulturális forradalom*, amelynek következtében új, szélesebb olvasóközönség alakul ki.

A gazdasági építésben és a politikában elkövetett hibák azonban kisugároznak az irodalmi életre is. A nem szocialista irányzatokat nem nyílt vitában győzik le, hanem képviselőiket egyrészt adminisztratív eszközökkel elhallgattatják, másrészt elvtelen udvarlással próbálják a szocializmus oldalára vonni. A marxista világnézet propagálása nem eléggé színvonalas, nem eléggé harcos, és torzított formában jelenik meg, ezért hatásfoka kisebb a kelleténél. Így amikor 1951-ben a Magyar Írók Szövetségének első kongresszusa kinyilatkoztatja a magyar irodalom eszmei egységét a szocialista realizmus jegyében — ez inkább egyes vezetők elképzeléseit tükrözi, mint a való tényeket.

Az 1951-es írókongresszus harcot hirdet az új irodalom alapvető eszmei-esztétikai betegsége, a *sematizmus* ellen is. A sematikus ábrázolás nem a valóságot tükrözi, hanem dogmatikus vágyálmokat kényszerít rá a valóságra. Szereplői nem saját belső törvényeik szerint mozgó, élő emberek, hanem papirosfigurák.

A sematizmus elleni harc sikertelennek bizonyul, mert előidézője egyrészt az a hibás politikai és irodalompolitikai elképzelés, amely a művészi alkotásokat közvetlenül a napi politika szolgálatába akarja

állítani, másrészt az írók felületesen és dogmatikusan elsajátított marxista világnézete, amely kevés a valóság gazdagságának feldolgozására. Az ilyesféle hibákat nem határozatokkal, hanem egyedül a hibák okainak megszüntetésével lehet kiküszöbölni.

1953-tól, a személyi kultusz és a dogmatizmus légkörének oldódása idején bizonyos pozitív irányú fejlődés tanúi lehetünk. A sematizmus megszűnőben van, de helyét egyre inkább valamiféle „ellensematizmus" foglalja el. A gazdaságban és politikában elkövetett és feltárt hibák láttán az írók tekintélyes része arra a téves következtetésre jut, hogy a hibák a szocializmus lényegéből fakadnak, vagyis kételkedni kezdenek magának a szocializmusnak, a nép hatalmának igazában. Éppen a lényeget nem veszik tehát észre: azt, hogy a hibák mellett, olykor a hibák ellenére a névtelen milliók, maga a dolgozó nép ezekben az években is a maga világát, a szocializmust építette. Az írók többsége eltántorodik régi eszményeitől, újra nyilvánosságot kapnak a revizionista, sőt reakciós elemek — mindez végső soron az 1956-os ellenforradalomba torkollik.

A XX. kongresszus felszabadító hatása és az ellenforradalom leverése után gyorsan bekövetkező belső konszolidáció biztosítja a szocialista irodalom további kibontakozását.

A kibontakozás az ellenséges eszmeáramlatokkal folytatott éles harcban következik be és napjainkig is tart. Az írók közelebb kerülnek az élet valóságához, és mélyebben értik a marxizmus világnézetét. Művészetpolitikánk tiszteletben tartja az alkotói szabadságot, nem kényszeríti az írókat a napi politika közvetlen kiszolgálására, nem ír elő „kötelező recepteket". Tartalmában szocialista, művészi eszközeiben friss, korszerű irodalom van kibontakozóban. Mind a három műfajcsoportban jelentős művek születtek és születnek. Örvendetes jelenség, hogy nagy számban tűnnek fel fiatal, tehetséges írók, költők, és az irodalom tömegbázisa, az olvasóközönség is egyre szélesedik.

Domanovszky Endre: *Kohászok*
A fény és árnyék ellentétével hangsúlyozza az alakok monumentalitását és erejét.

Államunk bőkezűen gondoskodik az irodalmi élet anyagi lehetőségeiről. A magyar irodalmi művek megjelenését két nagy állami könyvkiadó vállalat, a *Szépirodalmi Könyvkiadó* és a *Magvető* biztosítja, a világirodalmi művek kiadását az *Európa* gondozza. Kitűnnek szép kiállításukkal a *Magyar Helikon* könyvei.

Irodalmunk legújabb termése a *Kortárs* és *Új Írás* című havi folyóiratban jelenik meg, a *Nagyvilág* a világirodalomról tájékoztat. Jelentős vidéki folyóirataink munkássága is, ilyen a debreceni *Alföld*, a pécsi *Jelenkor*, a szegedi *Tiszatáj* és a miskolci *Napjaink*. Az *Élet és Irodalom* című hetilap részben szépirodalmi műveket közöl, részben kritikai és irodalompolitikai írásoknak és vitacikkeknek ad helyet. A *Kritika* című folyóirat elvi, irodalomelméleti tanulmányokat jelentet meg, és kritikailag kíséri figyelemmel a hazai és a világirodalmi új jelenségeket.

Megemlíthető még az *Élet és Tudomány*, amely népszerű, közérthető formában foglalkozik mind a természettudományok, mind a társadalomtudományok és művészetek jelenségeivel, és a *Valóság*, amely sokoldalú tájékoztatást nyújt a gazdaság, a politika, a tudomány és a művészetek legkülönfélébb területeiről.

Népköztársaságunk kormánya évente április 4-én Kossuth-díjjal és József Attila-díjjal tünteti ki a kiemelkedő szépirodalmi alkotásokat.

A magyar írók társadalmi és érdekvédelmi szervezete a *Magyar Írók Szövetsége*, amely az egységes, szocialista irodalom kialakításán fáradozik.

KRITIKA

ÉLET ÉS IRODALOM 46

PINTÉR TAMÁS:

ÖREGKOR

Sohn nem fogom elfelejteni Fullmoova illetve reitoven, hogyrőlen olvastunk. amelyben a fő a hősön vissi ási idős asszyát e távoli hegyre, hogy o hevne szikláit hántit a szerére hagyja. A történet mondanivalója valami bornírtságon mondon társadalmi mítik, mint egy megmosolyt és szerencsétlen. Természetesnemen de régi történetesen. ho en egészben a vel en egyik volt osztálytársam vagy ot évvel később érettségi szerzésére hívott. Ahhanyomor összeszedtünk O. leírtan mindig újra hívó, hogy „az öregből az istennek nem akar sipolkoni, a vén ámrost találnámai nem lehetne agyamverni".

Ez gondolatban Vészi Endre darabjának szervezetlen szeretnie öregnehere jön elő. Az öregember, akit ki akarnak rakni a kórházból, mert úgyis meghalna,

MAGYAR VILÁG

KORTARS

IRODALMI ÉS KRITIKAI FOLYÓIRAT

11

üj irás

5 IRODALMI, MŰVÉSZETI ÉS KRITIKAI FOLYÓIRAT
HETEDIK ÉVFOLYAM • 1967 • MÁJUS

Folyóirataink fakszimiléje

2. Az epika

„. . . merőben új országot kell építeni! Mást, erőset, amilyet csak álmodtak eddig írók és gondolkodók."
(Szabó Pál: Isten malmai)

Témák és formák

A felszabadulás utáni első években íróink a fasizmus utolsó hónapjainak kegyetlen tébolyát és a felszabadulás élményét szólaltatják meg. Hiányzik még a kellő történelmi távlat, de a felhalmozódott élményanyag hatalmas feszítő erő, és megszólalásra csábít a szabadság friss levegője is. Ezért válik kedvelt műfajjá a szépirodalmi és publicisztikai elemeket egyesítő, a szokásosnál terjedelmesebb riportszerű beszámoló. Különösen kedvelt téma Budapest ostroma. Kiemelkedik fanyar őszinteségével *Nagy Lajos Pincenaplója*.

Epikánknak a 40-es évek végén és az 50-es évek elején továbbra is központi témája marad a felszabadulás, de kiegészül a felszabadulás „előjátékának", a Tanácsköztársaság napjainak ábrázolásával. Íróink úgy érzik, hogy e két nagy fordulópont és a Tanácsköztársaságot megelőző évek, valamint a 25 éves ellenforradalmi korszak társadalmi mozgásának sokoldalú, nagy lélegzetű bemutatásával értelmezhetik igazán a ma, a szocializmus építésének problematikáját is. Úgy gondolják: ilyen nagyarányú vállalkozás művészi formája csak a széles sodrású *regényfolyam* lehet. Ebbe az irányba mutatnak a XX. század nagy kritikai és szocialista realistáinak olyan alkotásai, mint pl. Thomas Mann, Martin du Gard családregényei, vagy Gorkij Artamonovokja, Klim Számginja és Solohov Csendes Donja.

Az 50-es évek nagyregényei a magyar társadalom széles körű rajzán belül elsősorban a szegényparasztság és a munkásosztály sorsának fordulatait követik nyomon.

Kiemelkedik a népi író, *Veres Péter A Balogh-család története* (eredeti címe *Három nemzedék*, megjelent 1950 és 57 között) című

trilógiája. Cselekménye a századfordulón kezdődik és a felszabadulásig tart. Főhőse, Balogh Jani a szegényparasztság tipikus vonásait egyesíti magában: a szívósságot az élet nehézségeivel szemben, a munka szeretetét, a becsületességet és egyfajta passzivitást saját sorsával, osztálya sorsával, általában a politikai kérdésekkel szemben. Balogh Jani mintegy „a statisztikai átlagot" testesíti meg, de mögötte felmagaslik a szegényparasztság egy másik, ritkább típusa, Kis Gábor, aki vöröskatonából lesz öntudatos és harcos kommunistává.

A cselekmény epikus részletességgel kanyarog, a paraszti szokásokat és környezetet aprólékos részletrealizmussal, néha egyenesen szociográfiai igénnyel jeleníti meg. A regény a múlt szegényparaszti életformájának nagyértékű dokumentuma, de mintegy megtorpan a felszabadulás küszöbén: inkább a múlt összefoglalása, mint a jövő iránymutatója. Veres Péter ezt a múlttá lett paraszti életformát tömörebben, drámaibb erővel, tehát bizonyos értelemben meggyőzőbben mutatja be *Pályamunkások* című kisregényében.

A munkásosztály sorsának fordulatait választja témául *Déry Tibor Felelet* című, trilógiának tervezett regényében. A cselekmény a 20-as években kezdődik és az író terve szerint 1948-ban fejeződött volna be, amikor munkáshősét egy államosított vállalat vezetésével bízzák meg. A proletárgyerek Köpe Bálint fejlődését: jellemének acélosodását és világnézetének alakulását a társadalmi tényezők széles körű rajzának és a korszerű lélekábrázolás módszereinek egyesítésével meggyőzően mutatja be Déry Tibor. A cselekmény vonalvezetése Thomas Mannra emlékeztető módon széles sodrású és gondosan szerkesztett.

A második kötet megjelenése után a regény éles, részben igazságtalan támadások pergőtüzébe kerül, a harmadik, befejező kötet nem készült el.

Veres Péter és Déry Tibor regényeinek rövid ismertetéséből fontos tanulságot vonnatunk le az 50-es évek elején divatba jött nagyregényről. A regényfolyam a XX. század elejének tipikus műfaja volt, s esztétikailag kiválóan alkalmasnak bizonyult a polgári-kapitalista társadalom leleplezésére. Ez a nagy múltú és nagyigényű

művészi forma azonban nem bizonyult kielégítőnek a szocializmus felé haladó társadalom, általában a második világháború utáni időszak konfliktusainak ábrázolására.

Ennek a ténynek és a dogmatizmus évei merevségének tulajdonítható, hogy az 50-es évek elején kezdett, trilógiának, sőt tetralógiának tervezett művek jórészt torzók maradtak. Az újfajta konfliktusok ábrázolására ki kellett küzdeni az új művészi formákat!

Az idősebb prózaíró nemzedékből elsőként Illés Béla és Szabó Pál művészetét emeljük ki.

Illés Béla: Kárpáti rapszódia

Illés Béla 1895-ben született Kassán. Gyermekéveit a Kárpátalján töltötte. Családja később Pestre költözik. Illés Béla itt végzi középiskolai és jogi egyetemi tanulmányait. Első írásai a Nyugatban jelennek meg. Fiatalon vesz részt az első világháborúban. A Tanácsköztársaság alatt fontos beosztásokban dolgozik, munkája, tapasztalatai kommunistává érlelik. A bukás után emigrációba kényszerül. Ausztriában és Csehszlovákiában él, majd a Szovjetunióba költözik, ahol hosszú időn át a Proletárírók Világszervezetének titkára. A német fasiszták támadásakor önként jelentkezik a Vörös Hadseregbe, és a szovjet csapatokkal együtt őrnagyi rangban érkezik haza. Azóta tekintélyes munkása irodalmunknak.

Illés Béla első jelentős regénye, az *Ég a Tisza*, a Tanácsköztársaság 10. évfordulójára készült és Kun Béla előszavával jelent meg. Az expresszionizmushoz közel álló eszközökkel széles képet rajzol a Tanácsköztársaság harcairól és építőmunkájáról, de nem idealizál egyoldalúan, hanem rámutat az elkövetett hibákra is.

Illés Béla reprezentatív műve a *Kárpáti rapszódia* című trilógia. A regény 1939-re készült el, több nyelvre lefordították, de hazai irodalmunk szerves részévé csak 1945 után válhatott. A cselekmény körülbelül negyedszázad történetét öleli fel: a múlt század végén indul és a lengyel intervenciósok Szovjet-Oroszország elleni támadásával fejeződik be.

Illés Béla a Mikszáth-féle elbeszélő hagyományt folytatja, s ezzel szervesen kapcsolódik irodalmunk történeti áramába, de egyéniségének is az ilyen típusú ábrázolás felel meg leginkább. Stílusa az élő-

beszéd közvetlenségére emlékeztet, szereti a különös helyzeteket és a különc alakokat, gyakori fogása a csattanóra épített anekdota.

Illés Béla

Az élőbeszéd közvetlenségét úgy emeli a mű szerves részévé, hogy a történetet Bálint Géza egyes szám első személyben mondja el. Ez minden sornak meleg tónust és személyes jelleget ad, annál is inkább, mert Bálint Géza alakját, életsorsát, kommunistává fejlődését önmagáról mintázta.

A különösség varázsát az biztosítja, hogy az író a cselekmény színhelyét Kárpátaljára, erre a vadregényes, világtól elzárt vidékre helyezi, ahol évszázadok óta furcsa keveredésben élnek együtt magyar, ukrán és zsidó „erdei emberek". Meleg együttérzéssel formálja meg ennek a különös vidéknek különc alakjait, mint például a néma Gugut, a kancsal szemű és kancsal beszédű Hozelicz Ábrahámot, a „kétfejű" Vihorlátot, vagy a roppant erejű, medveölő Mihalkó kovácsot. Derűs hangját az irónia váltja fel, amikor a felül levők olyan képviselőit vonultatja fel, mint Grünemeier Ulrik, Dudics Elek, Párizs tábornok vagy Gordon atya, de ezeknél is megtartja a különös, az anekdotikus iránti vonzódását.

A cselekmény bonyolításában olyan központi szerepe van az anekdotának, mint Jókai regényeiben a fordulatnak. Az anekdota nélkülözhetetlen eleme a csattanó. Illés Béla kifogyhatatlan az ilyen helyzetek teremtésében. Bizonyára ezért kedveli a bírósági tárgyalásokat. Ilyen a néma Gugu „csattanós" tanúvallomása a Markovics-féle tűzvész tárgyalásakor, vagy gróf Bobrinszky cári ügynök és Dudics Elek osztrák kém összecsapása a ruszinper tárgyalásán.

A cselekmény szerkezeti összefogását szolgálja, hogy egy-egy tör-

ténet *igazi* csattanója csak jóval később következik be. Így Bobrinszky és Dudics bíróság előtti párbajának igazi befejezése jóval később, már az első világháború *után* hangzik el Zsatkovics Gergely párizsi szalonjában:

„Bobrinszky és Dudics véletlenül találkoztak Zsatkovics szalonjában. Kárpátalja Russ kormányzójának az első pillanatban az az érzése volt, hogy a két ukrán már régebbről ismeri egymást — de nem állnak jó viszonyban. Dudics, mikor Bobrinszkyt meglátta, olyan mozdulatot tett, mint a bokszoló, aki ellenfele veszélyes ütései elől hátrálással akar kitérni. De a gróf szívélyesen kezet nyújtott Dudicsnak — és bemutatkozott.

— Gróf Bobrinszky.

— Dudics.

És a szőke szakállas óriás úgy megszorította a felé nyújtott keskeny, ápolt kezet, hogy a gróf felszisszent."

A regény laza szövésű, egymásba fonódó anekdotákkal összetartott szerkezete alkalmas mindenféle reakciós mesterkedés leleplezésére, s meggyőző módon mutatja be Kárpátalja népének első, még jórészt ösztönös osztályharcos megmozdulásait.

A tudatosan és végső hősiességgel vívott osztályösszecsapások bemutatására azonban már nem alkalmasak sem a különc alakok, sem az anekdoták. Ezt a nehézséget úgy hidalja át Illés Béla, hogy Bálint Géza mögé odarajzolja tejtestvérének, a Vörös Petrusevics Mikolának az alakját. Bár a gyermek Mikola figurája is az anekdoták talajából sarjad, de ahogyan növekszik, egyre inkább túllép az anekdotán, feszült, drámai, balladás légkör sűrűsödik köréje.

A fegyveres osztályösszeütközések vezetője mindig a Vörös Petrusevics, s ezzel együtt Bálint Géza (illetve Illés Béla) ráérős, derűsen mesélő hangja is átvált a kemény és feszült hangra, amely a népballadák tömör egyszerűségére és drámai komorságára emlékeztet. Ilyen „csomópontok" mindenekelőtt a naményi csata a Tanácsköztársaság idején, a lavocsnei vállalkozás és Petrusevics hadbírósági tárgyalása. Ezekben a jelenetekben a főhős a munkásosztály és a kommunista ember jelképévé nő, anélkül, hogy elvont alakká válna, hiszen mindvégig megtartja sajátos, *csak* a Kárpátalja társadalmi

viszonyaiból magyarázható vonásait. A hadbíróság előtt például így beszél az utolsó szó jogán:

„— Tudom, hogy megölnek — válaszolta Mikola. — Ez módjukban áll. És mégis nekem van igazam. Halálom után is harcolni fogok. Önök azt hiszik, hogy ez üres frázis. Tévednek. Nemcsak harcolni fogok halálom után, de győzni is fogok. Majd meglátják, urak: nem lehet kitépni gyökerestől a Kárpátok tölgyeit."

Illés Béla a Vörös Petrusevics alakjának megformálásával nemcsak nagy erejű, jelképes alakot teremtett, hanem hőstetteinek drámai ábrázolásával ösztönösen az új, korszerű művészi formák irányába haladt előre.

Szabó Pál: Isten malmai

Szabó Pál 1893-ban született Biharugrán zsellércsaládból, és 1970-ben hunyt el. Fiatalon mint kőművessegéd járja Bihar megyét. Az első világháborúban az olasz és az orosz fronton harcol. Az összeomlás után hazatér falujába. A Tanácsköztársaság alatt szerepet vállal, ezért az ellenforradalom két évre lakóhelyén internálja. A félig paraszt, félig mesterember Szabó Pálban gazdag élményanyag halmozódik fel, és egészül ki az önművelés szenvedélyes igényével. Ez a kettős forrás táplálja írásművészetét, amely szinte robbanásszerűen tör felszínre az 1931-ben megjelent *Emberek* című regényében. Móricz Zsigmond „Új nagy írót küldött a falu" című írásában mutatja be a *Nyugat*ban.

Szabó Pál 1930-tól valósággal ontja műveit. Pestre költözik, folyóiratokat szerkeszt, haladó politikai tevékenységet fejt ki a népi írók csoportjában. Első érett műve a *Talpalatnyi föld* (1942—43) című regénytrilógia. (A felszabadulás után megfilmesítették.)

Szabó Pál reprezentatív alkotása az 1948—49-ben keletkezett *Isten malmai* című regény. A cím az „Isten malmai lassan, de biztosan őrölnek" népi szólásra utal. Jelentése: az igazság előbb-utóbb diadalmaskodik.

A regény a felszabadulás történelmi sorsfordulatát egy Berettyó folyó melletti község, Nyésta társadalmi változásainak ábrázolásával mutatja be. Szabó Pál előadása epikusan ráérős, nemegyszer részletező, művét mégis sajátos, az epikán átütő drámaiság hatja át.

Ennek oka egyrészt az, hogy az eseménysor viszonylag rövid idő történetét foglalja magában: 1944. júniusában kezdődik és 1945 kora tavaszán végződik, másrészt az, hogy az eseménysor *önmagában, jellegénél fogva* drámai; a felszabadulás ténye egyik napról a másikra gyökeresen változtatja meg Nyésta (és az egész ország) társadalmi-emberi arculatát.

Az író úgy tükrözteti ezt a változást, hogy a faluban és a falu környékén dúló felszabadító harcok leírásakor, tehát a cselekmény szerkezeti középpontjában, az epikus előadást drámaian felgyorsítja. Ez még mondatainak lerövidülésében és a mondatszerkesztés ritmusának váltásában is megnyilvánul. Az urasági kastély építését még így írja le:

„Húszholdas parkot hasítottak ki a régi erdőből, halastavat ásattak, artézikutat fúrattak, a hegyekből követ hordattak, hogy felépítsék a parkban a várromot. Mert mire futhatna másként a repkény? A tóban hattyúk uszkáltak, apró kis várban baglyok gubbasztottak, fenyőfákat hozattak le a hegyekből és ligeteket formáltak, amelyeket aztán egymás nevére kereszteltek. Virágházak épültek, szőlőt, gyümölcsöst teremtettek, de persze, mindez sok pénzbe került."

A harcoktól megrémült állatok páni rémületét pedig így rajzolja:

„Lovak szaggatták el az ólban a kötőféket, aztán aló. Kifelé. Melyik hova tudott. A tehenek bőgtek, a disznók ijedtükben a falra másztak, a kutyák vonítva nyargaltak kifelé a faluból, beleszaladtak a halastóba, s álltak a vízben, nyakig. Megnyugodva. A csirkék jajgattak, a tyúkok repültek egyik szomszédból a másikba, a rucák leültek csomóba a kerítések tövén, s idegesen mozgatták farktollaikat."

A drámai csúcspont után visszatér a részletező, epikus előadás. Ez az eljárás megfelel az író művészi szándékának, mert a regény igazi hőse *maga a falu*. Ezért a cselekmény mintegy végigkanyarog a főtéren és a furcsa nevű utcákon (Tökmata), befordul a házakba, bejárja a környéket: a pusztuló urasági kastélyt és parkot, a virágzó halastó világát. Szabó Pál gyengéd szeretettel festi a természet válto-

zásait: a forró nyárból fokozatosan a kora tavaszba érkezünk, és az évszakok változása egybeesik a történelmi idők változásával.

A falunak és környékének *külső arculatát* nem változtatja meg lényegesen a felszabadulás, de földrengésszerű társadalmi változások okozója. Ezt az átalakulást úgy érzékelteti a regény, hogy az első részben az urak és kiszolgálóik állanak a cselekmény középpontjában, így a kastély úrnője, „a nagyságos asszony", örököse, Kökényesdy Sándor, Kretz Elemér, a tógazdaság tulajdonosa és nyilas szeretője, Pallovics János, az intéző, Pikó Bálint, a csendőrtiszthelyettes és segítőtársa, „Csomós úr". Markánsan, kemény vonásokkal, s egyúttal ironikusan rajzolt alakok ezek, élő, saját belső törvényeik szerint mozgó emberek. Egy közös vonás mégis összeköti őket — és ez a félelem. Az urak még urak, kiszolgálóik még híven teljesítik „rendfenntartó" feladatukat, nagy és ostoba szavakat mondanak a német „csodafegyverről"; de belül valamennyien páni rémülettel tekintenek a Vörös Hadsereg közelgő tankjai elé és kétségbeesetten veszik tudomásul a *paraszti* falu egyre növekvő ellenállását.

Mert az *egész* falu ellenáll, vívja a maga keserű osztályharcát az urak ellen. Megtudjuk, hogy a Kökényesdy birtokot már alaposan kikezdte a falu földéhsége, de a tógazdasággal nem bírnak, egyedül a terjedését tudják megakadályozni. Ebben a harcban csak néha villan fel *egyes* parasztemberek arcéle, mint Mezei Lászlóé és Birtalan Aladáré, igazi arcuk, jellemük egésze azonban még nem tárul fel. Névtelen hősök ők a falu kollektív osztályharcában. Ezt a névtelenséget nem egy epizód is hangsúlyozza. Így két parasztember rettenetesen megveri Kökényesdy Sándort, de a földesúr semmiféle ravaszkodással nem képes kinyomozni, kik voltak a „tettesek", pedig *a falu* ismeri őket.

A vihar elsöpri az urakat és kiszolgálóikat. A falu irányítását a parasztok veszik kezükbe, és jól is oldják meg. Az újfajta munka közben egyre határozottabban bontakozik ki az eddig névtelen parasztok személyes arculata. Az események mozgatója Mezei László robbanékony kezdeményező készségével. *Csak most* tudjuk meg róla, hogy a múltban a *Szabad Szó*ba cikkeket írt, s a földosztás előkészítésekor derül ki, hogy a számtan és a mértan tudományában is jára-

tos. Birtalan Aladárról előbb inkább csak sejtettük, hogy kommunista, most már tudjuk róla, hogy ismeri a marxizmus elméletét is. Igaz, nem mentes bizonyos szektás vonásoktól, hiszen a nagybirtok azonnali kollektivizálását forgatja a fejében, de a paraszti élet ismerete visszatartja ettől a hibás lépéstől. Harmadikként feltűnik mellettük az eddig valóban névtelen Pap Sándor, az új bíró, aki paraszti bölcsességgel, életrevalósággal, ha kell, ravaszsággal védi a falu érdekeit. Ezek az emberek hibákat követnek el a vezetésben és a múlt itt maradt, egyre halványuló, de makacsan ellenálló embereivel vívott harcukban. Nem cselekszenek hibátlanul, de fokozatosan tökéletesülnek. Mezei László „érzi, tudja, hogy a felszabadulással minden embernek odaát kell hagynia minden olyan tulajdonságát, ami megfakítja, elhomályosítja az emberben az embert. Valahogy olyanformán, mint mikor az ember szennyesen, mocskosan belémegyen a vízbe, folyóba, ezen a parton, s a túlsó parton kijön tisztán, vidáman, frissen és derűsen."

Velük együtt öntudatosodik a falu egésze is. A visszatérő orvost gyűlölettel fogadják, mert megérzik benne az ellenséget, de a papot, aki a nehéz napokban velük maradt, nem engedik bántani, a hazatérő tanítónőt a parasztasszonyok kézen fogva vezetik az iskolához.

Ezek a vezetők és ez a falu értelmesen fenntartja a tógazdaságot, és felosztja a jogosultak között Kökényesdy földjét. Végül a maguk hasznára kivágják a park fáit, s ezzel a nagybirtok *jelképét* semmisítik meg. Éppen favágás közben találnak rá az egykori nagyságos asszony megfeketedett, összeaszott koponyájára. A harc eldőlt — meghalt a múlt; „cseng, ujjong, muzsikál a fűrész"; a felszabadult falu elindul a jövő útjain.

Az Isten malmai című regény arról győz meg, hogy Szabó Pál — Illés Bélához hasonlóan — drámai elemekkel frissíti az epikát.

Az író legutóbbi nagylélegzetű vállalkozása a *Nyugtalan élet* című több kötetes önéletrajz.

A drámai kisregény

A nagy terjedelmű regényfolyam nem bizonyult mindig alkalmasnak a szocialista építés belső konfliktusainak ábrázolására, s nem alkalmas a második világháború utáni korszak zaklatottságának, feszültségeinek ábrázolására sem. Úgy tűnik, hogy helyét fokozatosan elfoglalja egy újfajta epikai forma: a drámai elemekkel átszőtt, tömör, feszült előadású kisregény vagy nagy terjedelmű novella.

Ezt a formaváltást figyelhettük meg a világirodalom olyan kiválóságainál, mint Solohov *(Emberi sors)* és Hemingway *(Az öreg halász és a tenger)*, s ennek lehetünk tanúi napjaink hazai irodalmában is. Az időpontot az 1955-ös évre tehetjük. Ebben az évben kapcsolódik be irodalmunk vérkeringésébe az idősebb nemzedék kiemelkedő írója, *Lengyel József*, s ebben az évben szólalnak meg az *Emberavatás* című kötetben az új utakat kereső fiatalabbak.

Lengyel József

Lengyel József élete tragikus és váratlan fordulataival a szó szoros értelmében regényszerű. 1896-ban született Marcaliban. Egyetemi tanulmányait Pesten és Bécsben végezte. Első, avantgardista versei 1915-ben Kassák lapjában, a *Tett*ben láttak napvilágot. A fiatalembert olvasmányai és élettapasztalatai korán kommunistává érlelik, és ettől a meggyőződésétől kalandos élete során soha többé nem tántorodik el. Egyike a Kommunisták Magyarországi Pártja alapítóinak. A Tanácsköztársaság bukása után ő is emigrációba kényszerül. 1930-ban külföldön jelenik meg első jelentős műve, a *Visegrádi utca*. „Riportázsregénynek" nevezi, s valóban a riporter hűségével és az író szuverén alkotó erejével számol be a kommunista párt alapításáról, harcairól és a Tanácsköztársaság idejéről.

1930-tól Moszkvában él. 1938-ban koholt vádak alapján börtönbüntetésre ítélik, a második világháború idején pedig Szibériába internálják. Több mint egy évtizeden át hányódik-vetődik isten háta mögötti falvakban. 1955-ben rehabilitálják. Még ebben az évben hazatér.

Amikor 1958-ban megjelenik *Prenn Ferenc hányatott élete* című, még bebörtönzése előtt kezdett, s itthon befejezett regénye, a kritika és az olvasóközönség egyaránt felfigyel a különös hangvételű, „szabálytalan" műre. Valóban szabálytalan ez a regény, mert a szokásos kommunistává fejlődő munkás, paraszt, esetleg értelmiségi pozitív hős

Lengyel József

helyett egy hamisítatlan pesti „vagány" forradalmárrá érését mutatja be. Úgy látszik azonban, hogy Prenn Ferenc története egy különös írói pálya befejezése és nem valamiféle új kezdete, hiszen a szerző a regény megjelenésének évében 62 éves, és többek között 17 évi börtön és internálás van mögötte.

Hamarosan napvilágot lát, s azóta is egyre bővül Lengyel József kisregényeinek és novelláinak sorozata. Ezek az alkotások egyszerre irodalmunk élvonalába emelik. Művei két témakör köré csoportosunak: egyrészt felidézik a személyi kultusz éveinek fojtó légkörét *(Igéző)* másrészt napjaink társadalmi-erkölcsi problémáival néznek szembe *(Oldás és kötés)*.

Igéző

Az *Igéző* (1961) terjedelménél fogva valahol az elbeszélés és a kisregény határmezsgyéjén foglal helyet. A cselekmény színhelye egy kis szibériai falu. Az író olyan komor és félelmekkel teljes légkört teremt, amely Kafka és Camus „elidegenedett" világára emlékeztet, de a művészet síkján vitába is száll velük: ebben a komor világban nem a kétségbeesés vagy az értelmetlenség, hanem az ember és az emberség diadalmaskodik.

Az írót mindenekelőtt az ember érdekli — az ember a maga lemeztelenített valóságában; hiszen éppen ennek a megmutatására választja a viszonylag zárt és egyszerű társadalmi környezetet. Egyetlen szót sem ejt szereplőinek belső világáról. Egymással folytatott párbeszédeikből, beszédstílusukból, tetteikből vagy egy-egy mellékesnek látszó utalásból mégis bámulatos plaszticitással bontakozik ki emberi mivoltuk. Milyen erővel szólal meg Jevszej embertelensége örökös kötözködésében s főként abban az egyetlen mondatban, amit a Nadja kutyájáról mond:

„— No, iszen a telet úgyse éri meg — ítélkezett Jevszej. — Nemsokára megkölykezik. Aztán megvárom, hogy fölnevelje a kutyust, és a bundája vastag legyen, téli. Mikor már nem ereszt szőrt. Kesztyű lesz belőled vagy gallér a subán — mondta a kutyának."

Az idegenről, Andrásról sem tudjuk meg, miért száműzték ebbe a faluba, mi volt a bűne és volt-e bűne egyáltalán. Szótlan tartózkodása, hogy önmagáról, életéről beszéljen, ironikus visszavágásai, saját sorsával szemben érzett közönye azt a felismerést sugározzák, hogy igazságtalanul hurcolták meg a szenvedések poklában. Ennek ellenére megőrizte emberi méltóságát és tisztaságát. Ez szólal meg azokban az egyszerű szavakban, amelyekkel a kutya védelmére kel: „... azt tudja, hogy az imént mit mondott, és arra kéri, hogy ne ölje meg."

Az emberség és embertelenség két pólusa között középső helyet foglal el Miska — káromkodós beszédével, babonás félelmeivel, bőbeszédű nyíltságával és jóindulatú segíteniakarásával. A kutya körüli vitában először közömbös, később azonban az idegen oldalára áll.

Lengyel József az emberség „próbájává", értékmérőjévé, különös módon, de roppant meggyőző erővel Nadját, a kutyát teszi. Éppen az *állati ösztön* érzi meg a három szereplőben az emberséget és az embertelenséget. A kutya Jevszej magántulajdona ugyan, mégis elhagyja gazdáját és az idegenhez pártol, Miskával szemben pedig valamiféle jóindulatú közönyt tanúsít.

A kutya „ítélete" társadalmi szempontból is igaznak bizonyul. Az idegen és Miska becsületesen dolgozik, hogy a kovácsoknak elegendő szenük legyen, Jevszej az erdőkerülés ürügyén a maga hasznát nézi: nyírfaedényeket készít eladásra, a tyúkfarm vezetője azért lesz, hogy a felesége dolgozzék helyette, s még erről a tisztségről is le kell váltani, mert lopja a tojásokat.

Jevszej és az idegen konfliktusa az embertelenség látszólagos győzelmével végződik: Jevszej ellopja és megöli a kutyát. A falu társadalma, az egyszerű emberek azonban *kivetik* maguk közül a volt erdőkerülőt.

„Elég Jevszej, hallod, elég már! Hallgass és eredj! — szólt egy

fiatal kocsis. — Mert ha nem sietsz, tőlem kapod meg, amit ez az ember itt, a hétszentség tudja, miért, csak tartogat. — És Jevszej orra alá dugta keményre szorított öklét."

Ugyanezek az egyszerű emberek *befogadják* maguk közé az idegent, akit eddig közönnyel vagy ellenségesen szemléltek, és aki az igazságtalanul rámért szenvedések miatt maga is embergyűlölővé vált. Az idegen visszanyeri az emberekbe és az igazságba vetett hitét. Az erdőben sűrűn felkeresi Miska. „Favágók is jártak hozzá melegedni, és ha a fergeteges idő, hófuvatag úgy parancsolta, gyakran ott is éjjeleztek."

Nem könnyű megfejteni Lengyel József stílusát. Az elbeszélő és leíró részek kopáran egyszerűek, az író kerüli az érzelmi hatású jelzőket, áttetsző felépítésű, szikár mondatait az igék mozgalmassága élteti. Ezzel a látszólagosan száraz, tényközlő módszerrel azonban végletes feszültségeket, komor tragédiákat tud érzékeltetni. Amikor az idegen felfedezi, hogy Jevszej megölte Nadját, „... visszaengedte a deszkát, lement, fellépett a kocsira. A gyeplőt a lőcshöz kötötte; a ló magától elindult. Mire megrakta a három kocsit, s visszatért a faluba, már reggel lett. Fáradtan, összetörve ballagott szállására." Csupa egyszerű, külső tényeket közlő mondat, mélyükön mégis a tragikus emberi vívódás feszültségét érezzük.

Az elbeszélő és leíró részekkel egyébként takarékoskodik, az *Igéző* terjedelmének nagyobb felét a párbeszédek foglalják el, s ez ad sajátos drámaiságot az eseménysornak.

Oldás és kötés

Hasonló vonások jellemzik Lengyel József *Oldás és kötés* (1961) című mai témájú novelláját, illetve „példázatát". A mű keletkezésének idején az újságokban és folyóiratokban vita folyt arról, hogy a szocialista társadalomban van-e harc, és miféle harc folyik az idősebb és fiatalabb nemzedék között. Az elbeszélés erre a kérdésre keresi a feleletet, ezért kikapcsol minden mellékkörülményt. A matematikai képlet intellektuális tisztaságával fogalmazza meg a tételt és a tétel bizonyítását.

Filmkép az *Oldás és kötés*ből

Járom Ambrus, a tehetséges fiatal orvos munkatársaival együtt „öreg múmiának, ereklyetárgynak" tekinti Ádámfit, míg a professzor sikeres operációja meg nem győzi az ellenkezőjéről, és lelke mélyéig fel nem kavarja az öreg összeomlása a műtét után. Ez a bizonyítás első része.

A második rész hibátlan lélektani indoklással kapcsolódik az elsőhöz. Járom Ambrusnak a 73 éves professzorról eszébe jut saját 73 éves apja, s elhatározza, hogy meglátogatja. Most már paraszti környezetben ismétlődik meg a bizonyítás: az öreg Járom nyugdíjas, gondtalanul és megbecsülten élhetne családja körében, — ő mégis kimegy vetni, mert itt a vetés ideje. Munkáját ugyanolyan pontosan végzi, mint Ádámfi az operációt. „Már visszafelé jön az öreg, új vonalat lép ki a földben, pontosan ott, ameddig a szórás elért. A bevetett részen egyenletesen feküdtek a kendermagok kis szürke pöttyei, s a vonalon túlra szinte egy se repült."

A professzor összeomlott a rendkívüli erőfeszítésben, Jámbor Ambrus apja az öregkor és a parasztember bölcsességével mondja: „Az aratást még megérem, de csak talán. A vetést aligha." Amikor a fiatal orvos kezet csókol az apjának, ez a gesztus a fiatalság tiszteletadása a hivatástudat szenvedélyével végzett emberi munka iránt, és tiszteletadás az öregkor bátorsága iránt, amely szembenéz az emberi élet legtragikusabb tényével: az elkerülhetetlen halállal. *Éppen ezért* lesz világossá a példázatból: Járom Ambrus nem méltatlan arra, hogy az öregektől „átvegye a stafétabotot" munkában és helytállásban egyaránt — neki is „erőteljes, kemény-finom sebészkezei" vannak.

Ebben a novellában is megfigyelhetjük Lengyel József stílusának tényközlő fegyelmezettségét, amelyen átüt egy alig kitapintható drámai erő. Mintaszerűen szép ilyen tekintetben az operáció leírása.

Fiatal írók

Az *Emberavatás* című antológiában jelentkezett fiatal írók későbbi művei közül nagy sikert aratott és heves vitákat váltott ki *Fejes Endre: Rozsdatemető* (1962) és *Sánta Ferenc: Húsz óra* (1964) című műve. Mindkettő a kisregény műfajába sorolható, mindkettő társadalmunk lényeges kérdéseivel néz szembe, mindkettő mesterműve a cselekmény drámai tömörítésének, és mindegyik sajátos, öntörvényű művészi alkotás.

Fejes Endre: Rozsdatemető

A kisregény cselekménye az első világháború végétől 1962 tavaszáig kíséri végig a Hábetler-család történetét. Arra keresi a választ: miért gyilkolta meg ifjú Hábetler János a sógorát. Fejes Endre társadalmunk számos kérdését érinti, ezek között legfontosabb egy olyan jelenség, amelyet a regény megjelenése óta a köznyelvi szóhasználatban is a „hábetlerizmus" szóval szoktunk jelölni.

A Hábetler-család igazi „feje" Pék Mária, ez a kemény és durva asszony, aki roppant energiával tartja össze a családot. Csúnya,

horgas kezeivel éjt nappallá téve dolgozik, hogy felemelkedésüket szolgálhassa. Nem hiányzik jelleméből bizonyos természetes emberség, hiszen Reich Katót a fasizmus idején, Sereș Sándort pedig az ellenforradalom napjaiban veszi védelmébe. Látóköre azonban leszűkül a családra és a közvetlen környezetre. Ezt a szemléletet veszi át valamennyi Hábetler. Földrengésszerű társadalmi változások történnek körülöttük, háborúk, forradalmak és ellenforradalmak forgatják fel és rendezik újjá életüket. Ők vegetálnak tovább a család szűk, olykor fojtó légkörében, s a változásokat lényegében tudomásul sem veszik. Az ellenforradalmi rendszer 25 évéből egyetlen „külső esemény" érdekli őket igazán: Léderer Gusztáv csendőrfőhadnagy gyilkossága és kivégzése. Rózsás alezredes idősebb Hábetler Jánosnak szegzi a kérdést: „Ha a bolsevista áradat elmossa a szent Hazát, mit fogsz csinálni?" „Hábetler őszinte hangon azt felelte, hogy fogalma sincsen, *ez eddig nem jutott az eszébe.*"

Hábetlerék a felszabadulás előtt a társadalom mélyén, valahol a proletariátus és a kispolgárság határmezsgyéjén éltek, ezért anyagi és társadalmi felemelkedésük a szocializmusban törvényszerű. Ezt a felemelkedést számos ténnyel ábrázolja Fejes Endre, ezek közül leginkább megragadó erejű a refrénszerűen visszatérő Hábetler-lakomák étrendjének leírása. S ez nem véletlen. Hábetlerék felemelkedésük idején is megmaradtak egy ősi, primitív, vegetatív életforma keretei között, egyedül a ruházkodás, a lakás, az evés, a szerelem testi oldala érdekli őket, természetes életelemük a család langyos, kispolgári légköre. Ezt vágja ifjú Hábetler Jánosnak a szemébe a sógora:

„Csak zabáltok, tömitek magatokat túrós csuszával, rántott hallal, böfögtök, és ágyba bújtok, kedves Hábetler elvtárs! . . . . Te hogyan élsz? Keresel több mint kétezer forintot, lakásfestést vállalsz, mosol, főzöl, takarítasz, csókolgatod a fiadat. Láttál már színházat belülről? Elolvastál egyetlen könyvet is?"

Ezt a rettenetes szűklátókörűséget, tudatbeli elmaradottságot, ezt a tökéletes közönyt — azzal a társadalommal szemben, amely a Hábetler-család felemelkedését lehetővé tette — nevezzük hábetlerizmusnak. Valóságos, élő és veszélyessé válható problémát feszе-

get Fejes Endre. Nyilván nem véletlenül választja mottóul *Pascal*[1] francia filozófus szavait: „Így minden méltóságunk a gondolatban rejlik. Ezáltal kell feltámadnunk és nem térben és időben. Legyünk hát azon, hogy jól gondolkodjunk: ez az erkölcsi kiindulás."

A hábetlerizmus középpontba állítása teszi lehetővé az író számára, hogy közel félévszázad történetét sűrítetten mutassa be. Ez a művészi eljárás hitelesen vetíti elénk a tartalmi mondanivalót: a Hábetlerek története *belefér* ilyen jelzésszerűen lerövidített cselekménybe, hiszen a nagy történelmi változások *kívül maradnak* a szemhatárukon.

A Hábetler-család tudatbeli elmaradását szigorúan elítéli az író, de nem egyedül őket teszi felelőssé érte. Ugyanilyen szigorú kritikával illeti a dogmatizmus éveinek politikai felvilágosító munkáját is. Ezt mutatja meg az egyetlen olyan fontosabb szereplővel, aki nem kerül rokoni kapcsolatba Hábetlerékkel. Ez Seres Sándor. Megható ennek az egyszerű és műveletlen embernek a ragaszkodása a népi demokráciához, hite a szocializmus jobb világában, de nevetségesek és hatástalanok primitív szónoklatai, amelyekkel a Hábetler-családot próbálja „felvilágosítani". Seres Sándor alakjában sok a túlzás, a karikatúraszerű vonás, s nyilván az a beállítás is hamis, hogy a marxista világnézet csak ilyen színvonalon juthatott el a Hábetlerekhez. Lényeges igazságmagva ez: nem elégedhetünk meg a tömegek anyagi-társadalmi felemelkedésével, színvonalasan és hajlékonyan kell gondoskodnunk tudatuk formálásáról is.

Sánta Ferenc: Húsz óra

Sánta Ferenc *Húsz óra*ja mintegy Szabó Pál Isten malmai című regényének időbeli folytatása. Szabó Pál parasztjai felosztották a földet, kivágták a kastély parkját, s ezzel jelképes módon egyszer és mindenkorra leszámoltak a múlttal; Sánta Ferencet az érdekli: mi történt

[1] Blaise Pascal (blez pászkál; 1623—1662) francia matematikus, fizikus és filozófus

Filmkép a *Húsz óra*ból

azóta a faluban, miféle új konfliktusok rázták meg *azóta* a falu társadalmát.

Sánta tudatosan alkalmazza a drámai szerkesztést. A cselekmény 20 óra alatt pereg le, de ebbe a 20 órába robbanó erővel sűríti bele egy egész korszak összeütközéseit (a felszabadulástól napjainkig). A drámaiságot fokozza, hogy az egyes szereplők — a riporter kérdései nyomán — szubjektív módon, *drámai monológ*okban adják elő a történteket. A szerző a háttérben marad, látszólag nem foglal állást, hanem szereplőit beszélteti, s minden szereplőjének igaza van *a saját szempontjából*. A sokrétű és sokszínű monológok a regény végére mégis „kiadják" az objektív igazságot, s egyben — Shakespeare-re emlékeztető módon — az író állásfoglalását is.

Shakespeare-re emlékeztetnek még a kiélezett konfliktusok. Az urak és a parasztok osztályharca eldőlt: a gróf idejétmúlt, komikus figurája kívül marad az összeütközésen, valahol a cselekmény legszélén helyezkedik el. A kulák Kiskovácsnak és fiának a konfliktusa

igazgató Jóskával — remekbe készült ábrázolása ellenére is — epizód jellegű a cselekmény egészében.

Az összeütközések a falu volt szegényparasztí társadalmán *belül* történnek, és háttérül a személyi kultusz nehéz évei és az ellenforradalom robbanó napjai szolgálnak. Igazgató Jóska, Varga Sándor, Balogh Anti és Kocsis Béni „egy vályúból való" cselédemberek, akik azonban egyrészt személyes tulajdonságaik, másrészt a szocializmus építésében elkövetett hibák torzító hatására más-más irányban fejlődnek. Van mégis egy közös vonásuk: a lefojtott, de a drámai fordulópontoknál korlát nélkül kirobbanó indulat.

A sajátos történelmi körülmények és a négy ember jelleme *nem egyetlen* összeütközést, hanem konfliktusok egymásba fonódó „láncreakcióját" hozza létre. Igazgató Jóska nemcsak Varga Sándor szemellenzős, szűklátókörű dogmatizmusával kerül szembe, hanem Balogh Anti jogos, de helytelen irányba kitörő sértődöttségével is, Kocsis Béni pedig áldozatul esik Varga Sándor esztelen és igazságtalan bosszúvágyának.

A nagy összecsapások ábrázolásában remekel igazán Sánta Ferenc. Igazgató Jóska így elmélkedik arról az éjszakáról, amikor Balogh Anti rálőtt: „S azt mondom én most, aki a maga fajtájával nem állott még szemben — mégpediglen úgy, hogy puska kint és puska bent —, annak én nemigen tudom elmondani hogy miképpen van az!" — Irodalmunk legszebb lapjaihoz tartozik igazgató Jóska és Varga Sándor összecsapása Kocsis Béni megölése után. Varga kezében géppisztoly van, igazgató Jóska puszta kézzel, de igazának tudatában és már-már emberfeletti indulat dühével száll szembe vele. Az összecsapást mégis *kívülről* szemléljük, mert az öreg Csókos Cuha mondja el paraszti tárgyilagossággal, és éppen ez adja a jelenet páratlan feszültségét. Az egyszerű mondatok mögött a shakespearei sorstragédiák vihara kísért:

„Aztán már nem sok volt hátra! Úgy ütötte le a Vargát, mint a kutyát! S amikor lent volt az már a földön, a csizmája orrával belerúgott a fejibe, s akkor aztán megbolondult. Szűkölt, mint a kutya! Mintha maga az lenne! Felemelte a Vargát — felemelte, s az Isten tudja, hogyan bírta el —, egészen a feje fölé tartotta, és úgy dobta le

a földre, hogy aztán rúgja megint, és emelje megint! Alig bírta megfogni őt a Juhász Andris. Amikor már ott volt a kezünkben, akkor is alig bírtuk tartani: Állj, Jóska, állj! — csak mondtuk neki. Szűkölt — mondom —, mint a kutya! Nem volt az akkor az eszénél! Nem! Mert amikor elengedtük, akkor úgy esett össze, mintha rongyból lenne. Leesett a térdire, és előrebukott a földre — éppen mint a kutya, ha vizet iszik a patakból. És ott szűkölt a földön, úgy a térdein, a fejét meg szinte fúrta volna bele a földbe, mintha alája akarna kerülni, úgy szűkölt! A Varga fejéből meg ott folyt a vér a földre, mint a patak . . .

Ez meg csak szűkölt ott a földön, csak szűkölt egyre . . ."

Sánta Ferenc szemlélete nem pesszimista. Igazgató Jóska mély demokratizmusa, helytállása, önzetlensége, szűklátókörűségtől mentes kommunista embersége diadalmasan kerül ki a súlyos konfliktusokból, s így lesz a jövő felé haladó falu mindenki által *tisztelt és szeretett vezetőjévé.*

A monológok tudatos alkalmazásából következik, hogy Sánta Ferenc a falusi-paraszti beszédet emeli a művészi alkotás színvonalára, akárcsak Móricz Zsigmond *A boldog ember*ben. Joó György beszéde azonban egy végtelenül tiszta és dolgos, de sorsába belenyugvó ember arcképét rajzolja elénk, ezért stílusa epikusan részletező, míg Sánta hőseinek beszéde csupa belső feszültség; anélkül, hogy a paraszti egyszerűség rovására menne. A paraszti sors egész történelmi tragikuma és a földosztás egész történelmi sorsfordulata belefér Csókos Cuha András néhány mondatába:

„Én, Csókos Cuha András, a méltóságos uraság szegődött cselédje, semmitlen semmivel, csak a maga szegénységével meg hat gyermekével rendelkező, nincstelen földönfutó, az uraság földjéből magamnak s mind a gyermekeimnek örök időkre, a magamnak Isten és ember előtt járó földet, azaz nyolc holdat kiszakítottam. Tettem ezt a magam akaratából, gyermekségemtől való nyomorúságom és szegénységem jogából, s én azt a földet senkinek vissza nem adom, s ami hitvány életem van, csak annak az árán veheti el éntőlem még maga az Isten is!"

Ennek a néhány mondatnak minden szava művészi és paraszti.

Hitelét nem rontja, hanem nyomatékossá teszi a következő két mondat tragikomikus fordulata: „— Írta a tanító szépen, ahogy mondtam, még ismételte is utánam, ahogy írta. Én meg odaszóltam ennek a szerencsétlen Vencelnek: Hallod, te ütődött, Isten borja?"

A legfiatalabbak

Fejes Endre és Sánta Ferenc regénye ízelítőt adott 1957 utáni irodalmunk eszmei gazdagságából és korszerű művészi törekvéseiből.

A lapok és folyóiratok hasábjain már jelentkeznek a legfiatalabbak, akik saját nemzedékük problematikáját tárják fel. Hangjukat a nyers, de tiszta őszinteség, az erkölcsi problémák vizsgálata és a korszerű formák nyugtalan keresése jellemzi (Galambos Lajos, Szakonyi Károly, Moldova György).

Példaként említhetjük *Galambos Lajos* működését. Regényeiben és elbeszéléseiben bátran mutatja meg, hogy társadalmunk perifériáin hogyan él tovább még napjainkban is a múlt rettenetes elmaradottsága: a régihez való makacs ragaszkodás, a butaság és a babona. Hősei hús-vér emberek, emberi gyengeségekkel és hibákkal, de már egy új világ nevelte őket, nem kötik őket a múlt előítéletei. Ezek a fiatalok bátran, töretlen harci kedvvel szállnak szembe a régivel is és a születő új hibáival is, mert életelemük a közösség érdekében végzett cselekedet. Katalin, a *Mostohagyerekek* című kisregény hőse mintegy az egész nemzedék nevében így vall erről:

„Arra vágytam, hogy tanító legyek, ez papír szerint sikerült. De a papír még nem dönti el, hogy tanító leszek-e valóban? Eddig nem tettem sokat. Tanítottam persze a gyerekeket, de ez nem elég, annyit láttam itt, hogy néha összeborzadok. Valami rettenetesen nagy munkát kellene végezni, hogy ezt a népet felemelhessük az értelem színvonalára. Itt évezredek múltak el nyomtalanul. A sámánhit helyébe az istenhit lépett, de ez nem jelentett semmit. Ha azt mondanák nekik, hogy ezentúl kövön kell áldozni, hát ott áldoznának. Az emberhitre még nem tanította meg őket senki. *Megindítani bennük az emberhitet, ezt kellene művelni, s nemcsak a gyerekekkel, mindenkivel . . . Ha eddig nem volt itt az ideje, most itt van.*"

3. A líra

„Legyen a költő hasznos akarat,
...egyszerű szava
munka lesz és beszéde kard."
(Szabó Lőrinc: A költő és a földiek)

A líra vezető szerepe

Irodalmunk története során mindvégig a líra volt a vezető műfaj. Vezető szerepét egyfajta értelemben megtartotta a felszabadulás után is, mert az eseményekre gyorsan felelő mivolta következtében leghamarabb szólaltatta meg a szocializmus érzelmi gondjait, de ugyanebből az okból leginkább megszenvedte mind a személyi kultusz éveinek, mind az ellenforradalmat előkészítő időszaknak a torzításait.

A felszabadulás utáni két-három év lírai termése mind az érzelmi tartalom, mind a kifejező eszközök tekintetében sokszínű, de zűrzavaros is. A múlthoz képest új vonása, hogy szabadon szólalhatnak meg olyan költők, akik rokonszenveztek a szocializmus eszméivel, és akiknek ezért a felszabadulás előtt mellőzés, nemegyszer üldöztetés jutott osztályrészül, s akiket „a középnemzedék" vagy „a derékhad" elnevezés alatt szoktunk összefoglalni (Benjámin László, Zelk Zoltán).

Sematizmus és ellensematizmus

Az 1948-as fordulat éve a líra fejlődésében is fordulatot jelent, kétféle, egyszerre pozitív és negatív értelemben. Líránk a munkásosztály és a nép építő hősiességének pátoszát szólaltatja meg. A témaváltással szinte egyidőben jelentkezik azonban a személyi kultusz és az irodalompolitikában elkövetett hibák hatására a sematizmus is. A lírai vers a közvetlen, napi politikai célok és jelszavak szolgálatába áll, a szorosan vett közéleti témák elsorvasztják az egyéb mondanivalót, a líra gazdagsága leszűkül. József Attila költői

nagyságát szavakban mindenki elismeri ugyan, költőink mégsem a József Attila-i hagyományt — a szocializmus eszméinek korszerű művészi formában való megszólaltatását folytatják —, hanem a rosszul értelmezett „közérthetőség" kedvéért Petőfi költészetéhez nyúlnak vissza.

Ez tág teret enged dilettáns törekvéseknek, de ártalmára van a derékhad újabb, tehetséges költők (Devecseri Gábor, Kónya Lajos) műveivel gyarapodó lírájának is.

1953 körül a sokasodó gazdasági és politikai hibák láttán, főként a derékhad költészetében, sajátos hangulatváltás tanúi lehetünk: a líra láthatára elkomorul, önemésztő, keserűen kételkedő, sötéten pesszimista hang lesz uralkodóvá, amely felnagyítja a hibákat, sőt a hibák és a szocializmus közé egyenlőségjelet tesz, s így akarva-akaratlanul az ellenforradalom egyik előkészítőjévé válik.

Más utat jár be a századforduló körül született idősebb nemzedékünk két olyan képviselője, akik már a felszabadulás előtti években is irodalmunk élvonalába tartoztak. Ez a két költő Szabó Lőrinc és Illyés Gyula.

Szabó Lőrinc

Szabó Lőrinc (1900—1957) Miskolcon született munkáscsaládból: édesapja mozdonyvezető. Első kötete 22 éves korában jelenik meg. Tehetségére felfigyel Babits Mihály, s párttogásába veszi, bár később elhidegülnek egymástól. A költő az Est-lapok szolgálatába kerül, és ez a hajszás és hajszolt újságírói robot egyik fontos indítéka lírája keserű lázadozásának.

Szabó Lőrinc költészetének alapproblémája a legjobb polgári hagyományok és az ellenforradalmi rendszer világának szembesítése. A költő mindennél fontosabbnak tekinti a valóság tényeinek pontos számbavételét és racionális-intellektuális magyarázatát. A tények és az értelem világánál roppant erővel leplezi le a rendszer egész avultságát és embertelenségét. A társadalom és az ember konfliktusa lírai módon történik: a költő *személy szerint*, individuumként áll szemben az ellenséges erőkkel és lázad fel ellenük. Ebből a

Bernáth Aurél portréja *Szabó Lőrincről*

személyes szembeállásból fakad költészetének lírai ereje és anarchikus, olykor egyenesen romboló dühe. Mivel mindig *saját kínjait* szólaltatja meg a rendszer béklyói között, költészete önmagát boncoló és önmagát gyötrő lírai önéletrajzzá kerekedik. „Szabó Lőrinc, vagy: boncoljuk-e önmagunkat elevenen?" — mondja költészetéről rendkívül találóan Illyés Gyula.

A személyes szembenállás egy-egy villanásra eljuttatja azokhoz, akik *sorstársai* a kiszolgáltatottságban. *A Bazilikában zúg a harang* című versében a materializmus igazát védi barátja idealizmusával szemben. Vitájukba beleszól egy láthatatlan harmadik, „munkás lehetett vagy munkanélküli", aki azt követeli, hogy a terméketlen és elvont viták helyett inkább az ő számára küzdenének emberi életért, hiszen joga van rá. *A költő és a földiek* című versében pedig így vall:

„Legyen a költő hasznos akarat.
Tisztelegjen a kéz előtt,
mely az élet ős igényeit
elégíti ki termékeivel
s mint a hétköznapok istene
mindennap újra megteremti
a lét föltételeit:
ez a kéz, a munka millió
keze, szent, szent, szent,
tisztelegjen előtte
a költő, s célja legyen a maga
munkáját testvérként e millió
kéz munkája mellé állítani."

Szabó Lőrinc, a legnemesebb polgári eszmék megszállottja, világnézetében következetesen materialista. Sajátos nézeteit és költészetének művészi vonásait egyaránt tükrözi *Materializmus* című verse. Az anyag és szellem, a test és lélek drámai vitájában az anyag oldalára áll. A két fogalom szembeállítása kissé elvont, filozofikus, „társadalmon kívüli", de az ellenforradalmi rendszer légkörében nem

kevés erkölcsi bátorság kellett az ilyen nyílt és egyértelmű, a rendszer hivatalos ideológiájával élesen szembenálló állásfoglaláshoz.

A vers — Szabó Lőrinc-i módon — az anyag konkrét megjelenési formáinak rendkívül pontos, *tényszerű és képszerű* felsorolásával, racionális-logikus szerkezetben bizonyítja állítása igazát. Először az aszfalt vall az anyag titkairól, majd sorra megjelenik: a szén, a fa, a kő, a vas, a gumi, a benzin, a használati tárgyak, a művészet szerszámai, hogy „a jóságos és nemes" anyag „szemétté, ronggyá, undorrá" legyen a szellem szolgálatában.

A tények felsorolásából egyértelműen folyik a következtetés: az anyag, „akit a pap csak gyalázni szokott", önfeláldozó munkájával lehetővé teszi a szellem működését. A költő tehát világosan foglal állást a lét egyik legnagyobb kérdésében, de az elvont kérdésfeltevés miatt az anyag-szellem probléma *kiváltó oka* rejtve marad előtte, megfoghatatlan talány továbbra is az alapvető kérdés: „Mért dolgozik a test a lélekért?"

Szabó Lőrinc a magyar versmondattan, rímelés és ritmika zseniális megújítója. Felsorolásokban gazdag, bonyolult felépítésű és hibátlan lendületű mondatai nyers átlépésekkel (enjambement) kígyóznak a verssorokon át, magukkal ragadják, háttérbe szorítják a rímeket és a ritmust. Így a rímek zenéje, a verssorok lüktető ritmusa mintegy ellentmondásba kerül a racionálisan szerkesztett mondatok lendületével, de mindvégig *jelen van*. Éppen ez biztosítja a Szabó Lőrinc-i vers belső feszültségét. Mindezek a vonások pontosan megfigyelhetők a Materializmus második szerkezeti részén átívelő csodálatos mondatában.

1933 és 36 között fordulat következik be Szabó Lőrinc költészetében. Az anarchista lázadó „különbékét" köt a gyűlölt, de megváltoztathatatlannak érzett társadalommal, végzi mindennapi munkáját és a magánélet idilljébe menekül:

„Régen, mint az álmok tékozló
más fiai,
azt hittem, lehet a világon
segíteni,

azt hittem, szép szó vagy erőszak
ér valamit
s az élet, ha sokan akarjuk,
megváltozik.

Minden szörnyűbb, mint hittem akkor,
fiatalon,
de, hálistennek, egyre csökken
az undorom.
— — — — — — — — — — — —
. . .különbékét ezért kötöttem
a semmivel,
ezért van, hogy csinálom, amit
csinálni kell,

ezért becsülök úgy egy-egy jó
pillanatot,
ezért van, hogy a háborúban
verset irok

s a leprások közt fütyörészek
és nevetek
s egyre jobban kezdem szeretni
a gyerekeket.

Az idillt saját gyermekei jelentik számára. Ezekben az években jelentkezik a Klári- és Lóci-versek gazdag sora. *Lóci óriás lesz* című verse is tényszerű pontossággal sorolja fel a gyermek rendetlenkedését, az apai fölény és felnőttes nézőpont azonban megváltozik, mihelyt a padlóra kuporodik a gyermek mellé.

Odalent egyszerre rabszolgának érzi magát és fellobban lázadó dühe:

„Negyedóra — és már gyülöltem
mindenkit, aki elnyomott.
Gyülöltem, óh hogy meggyülöltem! . . ."

A nyomatékosító szóismétlés és a felkiáltójel az érzés intenzitását, a három pont a felnőtt megtorpanását jelzi. A vers — keserűen és kiábrándultan — visszakanyarodik az idillhez. Lóci lerántja az asztalterítőt, de nem kap büntetést:

„No, ne félj, — mondtam csendesen.
S magasra emeltem szegénykét,
hogy nagy, hogy óriás legyen."

Tóth Árpád *Az ősök ritmusá*ban gyermekének álmodott jobb jövőt, Szabó Lőrinc racionális pesszimizmusa az ilyenfajta befejezést sem engedi meg: a verset záró gesztus az idillbe menekülő önvigasztalást és a keserű reménytelenséget egyszerre szólaltatja meg.

Szabó Lőrinc a második világháború idején a jobboldali eszmék vonzókörébe kerül, ezért a felszabadulás után támadások érik, hosszabb időre el is hallgat. A nép államának gondoskodása megszabadítja a hétköznapok robotjától és gondjaitól, ezért késői költészetében meg-megcsillan a derű, de össze is fonódik a közelgő halál leverő előérzetével:

„. . . Hej,
de nyafogtam sorsomon, de sokat,
hogy nincs értelme, s hogy tönkremegyek!
Most meg, vénülő szemmel, amely
annak is örül, ha kisüt a nap,
áldom az értelmetlen életet."

A felszabadulás után megjelent két jelentős kötete — a *Tücsökzene* és *A huszonhatodik év* — az ifjúkorában kezdett lírai önéletrajz folytatása és záró akkordja. A Tücsökzenében több száz azonos formájú költeményben — tizennyolc soros, páros rímű ötös jambusokban — impresszionisztikus képekben eleveníti meg élete élményeit és fordulatait: egy lélek külső és belső történetét. Az azonos versforma az emlékeket felidéző tücsökzene álmosító-andalító dallamát idézi fel, ugyanakkor az élményi tartalom sokszínűsége, kaleidoszkópszerű villanásai megakadályozzák, hogy egyhangúnak érezzük a

mindvégig azonos versformát. A költői élet tanulságát a 347. számú *Mi még?* című foglalja össze:

„Nem, nem, így a leltár is töredék:
Szép volt a vágy, hogy Semmi Sem Elég!"

A huszonhatodik év versciklusa annak az asszonynak állít emléket, akihez 25 éven át a szerelem érzése fűzte, és aki a 26. évben meghalt. A materialista költő nem hisz a túlvilágban: ezer emlékből, mozdulatból rakja össze a halott kedves alakját, valósággal új életre kelti, hogy aztán újra és újra szétrombolja a varázslatot — a szeretett asszony nincs többé, csak a költő emlékeiben és fájdalmában él. A ciklusban mégsem a kétségbeesés, hanem a mély humánum: a szerelmi kapcsolat tiszta embersége és az elkerülhetetlen halállal való szembenézés bátorsága szólal meg. Ezt a fegyelmezett kétségbeesést tükrözi a ciklus verseinek egységes formája is szigorú művészi fegyelmével. Ez a forma az angol shakespeare-i szonett, rímképlete ebben a ciklusban: abba abba ccc ddd.

Illyés Gyula

Illyés Gyula 1902-ben született Rácegrespusztán földtelen zsellérek ivadékaként: származása egy életre elkötelezi a szegényparasztság ügye mellé. Tizenhat évesen vöröskatona, a bukás után bujdosni kényszerül, majd emigrál. Párizsban él. Dolgozik a munkásmozgalomban, és baráti kapcsolatba kerül a francia szürrealisták csoportjával, így Eluard-ral is.

1926-ban hazatér. Babits Mihály felfigyel tehetségére, verseit közli a *Nyugat*ban. Mindvégig szoros barátság fűzi össze kettőjüket. Illyés első kötete 1928-ban jelenik meg. 1932-ben József Attilával együtt részt vesz a Sallai Imre és Fürst Sándor statáriális tárgyalásakor a halálbüntetés eltörléséért indított mozgalom röpiratának szövegezésében. Emiatt elítélik. Politikai tevékenységéért többször vád alá helyezik, egy ízben be is börtönzik. A népi írók mozgalmának szervezésekor hozzájuk csatlakozik, ő a csoportnak legjelentősebb költője. A munkásosztállyal való kapcsolatai meglazulnak. 1934-ben Nagy Lajossal együtt részt vesz a moszkvai írókongresszuson.

Később a *Nyugat* társszerkesztője lesz. 1941-től — Babits halála

után – *Magyar Csillag* címmel szerkeszti tovább a lapot az írók antifasiszta összefogásának szellemében. 1944-ben vidéken bujdosik, a felszabadulás után a Nemzeti Parasztpártban fejt ki politikai tevékenységet. A későbbi években a közéleti szerepléstől egyre inkább visszavonul, csak az irodalomnak él.

Illyés Gyula első verseinek szabad verses ritmusa és képalkotásának módja a szürrealizmus hatására vall, de tartalmában a magyar zsellérnép vérlázító nyomorát és lázadó keserűségét szólaltatja meg. Hazatérése után — nyilván a magyar valóság közvetlen megismerésének hatására — költészete átalakul. Megtartja, de a klasszikus magyar irodalom legnemesebb hagyományaival olvasztja össze a modern költői formákat. Petőfitől az egyszerűséget és forradalmi lendületet, Arany Jánostól a kifejezés fegyelmét és a népköltészeti elemek felhasználását tanulja. Modernség és klasszikus hagyomány, széles európai kultúra és mélyen átélt, haladó hazaszeretet szerves ötvözete marad mindvégig lírájának alapvonása. Erre utal egyik legutóbbi nyilatkozata, amely szerint még ma is avantgardistának tekinti önmagát.

Illyés Gyula

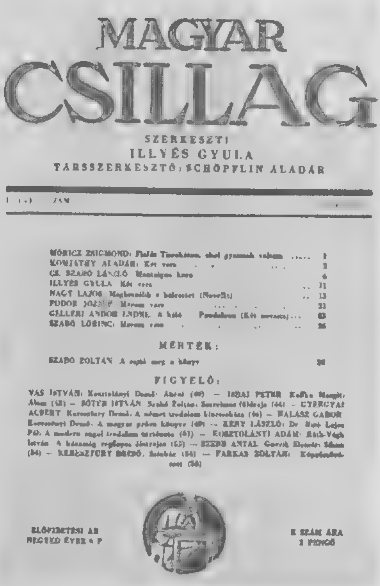

MAGYAR CSILLAG

SZERKESZTI
ILLYÉS GYULA
TÁRSSZERKESZTŐ: SCHÖPFLIN ALADÁR

MÓRICZ ZSIGMOND: [illegible] 1
KOMJÁTHY ALADÁR: Két vers 3
CS. SZABÓ LÁSZLÓ [illegible] 6
ILLYÉS GYULA Két vers 11
NAGY LAJOS [illegible] (Novella) 13
FODOR JÓZSEF Három vers 21
GELLÉRI ANDOR ENDRE [illegible]
SZABÓ LŐRINC: Három vers 26

MÉRTÉK:

SZABÓ ZOLTÁN [illegible]

FIGYELŐ:

VAS ISTVÁN: [illegible]

ELŐFIZETÉSI ÁR [illegible]

E SZÁM ÁRA [illegible]

A *Magyar Csillag* címlapja azonos a Nyugatéval

Illyés lírája közéleti fogantatású. Tollát, Petőfi módjára, az alul levők, főként a szegényparasztság felszabadításáért vívott harc fegyverének tekinti. Az ellenforradalmi rendszer és az előretörő fasizmus éveiben nem könnyű ez a harc és ez a helytállás. *Hősökről beszélek* című lírai elemekkel átszőtt, a szegényparasztság földhözjuttatását követelő elbeszélő költeménye például csak a kolozsvári *Korunk*ban jelenhetett meg — ott is névtelenül:

„Egy ország volt a föld, s egy ország
lesz, azé, aki műveli,
hamis a jog, az ige, törvény,
mely másként s másnak rendeli."

A fasizmus előretörésének idején úgy érzi, hogy ő maga és barátai egyre elszigeteltebben és egyre reménytelenebbül vívják harcukat.

„. . . be védtelen, jajt zümmögő alattunk
az édes ország, melyért harcolunk;"

jajdul fel az „ozorai példát", az Ozoránál harcoló 48-as huszárok emlékét idézve.

A helytállás egyre nehezebbé válik, a társadalom mélyéről jött költő mégsem lehet hűtlen az alullevőkkel való szolidaritás erkölcsi parancsához. Erről szól felszabadulás előtti lírájának egyik legszebb darabja, a *Nem menekülhetsz* gyötrelmes drámai vallomása.

A vers — Petőfire emlékeztető módon — a fogantató élmény leírásával kezdődik. A költő hajón utazik, s a fedélzetről útitársaival együtt lepillant a gépházba, ahol „a fűtők futkostak pucéran, s vörösen, mint az ördögök." „Megszokták már" — mondja valaki könnyedén. A fedélzeten nyugszék, könyv, kék hegyek és kék ég megnyugtató és „költői" látványa várja, de az idillbe belejátszik az alsó dohogás.

Egymással vitázó felkiáltó és kérdő mondatok drámaisága közvetíti a belső vívódást. Hiába van „felül" a költő: származása, múltja az alullevőkhöz köti. Apja emléke üldözi, aki nem az ilyen munkát,

hanem a halált „szokta meg", minden ősének jajszavát és átkait dohogja fülébe a hajógépek rázkódása: „Áruló! Hazug! Nyomorult vagy. Lapuló bérenc!" A hajó a fedélzet idilljének és a gépház poklának ellentétével a történelmi osztályharc jelképévé válik, s dohogása közvetíti a kemény tanulságot és erkölcsi parancsot:

„... nem feledhetsz,
nem menekülhetsz, — bárhová kerülj!"

Illyés elsősorban lírikus, de már felszabadulás előtti prózai munkássága is jelentős, nemegyszer lírájával egyenlő értékű. Ki kell emelni *Oroszország* című útleírását, amely az ellenforradalom idején bátran adott hírt a Szovjetunióban születő új világról; *Petőfi*ről szóló könyvét, amelyben zseniális beleérzéssel mutatja meg a forradalmár és a költői lángész igazi arculatát, *Puszták népe* című szociográfiai művét, ezt a lélekbemarkoló és vádiratnak beillő híradást a dunántúli nagybirtokok zselléreinek sorsáról.

Meg kell említeni Illyés Gyulát, a művelt, kitűnő szemű antológiaszerkesztőt is. A *Nyugat* kiadásában megjelent *Mai orosz dekameron* című válogatása az első, s mindmáig a legjobb összeállítás az orosz szocialista realizmus prózájáról. *A francia irodalom kincsesháza* a francia irodalom legkimagaslóbb értékeinek magyar nyelvű bemutatása.

Illyés Gyula a felszabadulás után közvetlenül, keserű megvetéssel szól a múltról, és a haladó erők nem kielégítő helytállásáról *(Nem volt elég)*, de a gyorsan sarjadó új élet hamarosan derűvel, optimizmussal tölti el: friss hangvételű versekkel köszönti a romokból hazát építő parasztságot és munkásságot *(Megy az eke, Cserepező, Az építőkhöz)*, számos versben ábrázolja, hogyan lett az ország a dolgozó nép hazájává *(Szekszárd felé)*.

Testi szenvedései, fel-feltörő halálfélelme, főként azonban a közéletben bekövetkezett torzulások az 50-es évek elején újra elsötétítik lírai horizontját *(Doleo, ergo sum)*[1]. Az 1956 utáni gyors konszolidáció

[1] Doleo, ergo sum: Fájok, tehát vagyok (latin)

visszaadja hitét és alkotókedvét. Most jut el igazán a líra olyan csúcsaira, ahol a legnagyobbakkal találkozik. Újabb terméséből *Bartók* és *Az orsók ürügyén* című verseket lehet kiemelni.

Bartók Bélát (1881—1945), a világhírű modern magyar zeneszerzőt ünneplő ódáját nemcsak Bartók zenéjének jellemzésére írta, hanem azt a korszerű irodalom és általában napjaink művészetének ars poeticájaként is felfoghatjuk.

A vers felfokozott lírai izgalmát a váltakozó sorszámú strófák, a lihegő lélegzetvételre emlékeztető hosszúra nyúló, majd hirtelen lerövidülő verssorok, meg a kihagyó, majd újra felcsendülő rímek érzékeltetik. Bartók népzenéből nőtt atonális[2] zenéjét ünnepli, amely keserű igazságával „a földre hullt pohár fölcsattanó szitokszavát, fűrész foga közé szorult reszelő sikongató jaját . . . egymásra csikorított vasnak s kőnek szitokváltozatait" idézi.

Az a nemzedék — a költő és a zeneszerző nemzedéke —, amely megélte két világháború iszonyát, az ellenforradalom és a fasizmus tombolását, a személyi kultusz nehéz éveit, *s most* feje felett ott lebeg a harmadik, pusztító atomháború veszélye, nem kendőzheti el kuplédallal és „verklifutamokkal" azokat a veszélyeket és retteneteket, amelyek az emberiséget fenyegetik. Ki kell mondani a veszélyeket, le kell leplezni az embertelenséget, mert „olyanokat éltünk meg, mire ma sincs ige." — Ezért ikertestvére Bartók zenéjének Picasso festészete: kétorrú hajadonjai, hatlábú lovai, „szörnyeinek" egész világa ugyanazt a rémületet és embertelenséget leplezi le, amit Bartók. Nem andalító zene kell, amely elfödi a bajokat, hanem életünk veszélyességét megmutató hangzavar, diszharmónia, mert csak így lehet kiharcolni a

„. . . harmóniát,
rendet, igazit vagy belevész a világ."

A vers lázas sodra, csapongó gondolatmenete, újra és újra visszatérő motívumai zenei fogantatásúak, akárcsak József Attila *Ódá*ja.

[2] hangnem nélküli (latin)

Az Ódában azonban több tételes, klasszikus szimfóniát hallunk, amely a szerelem testi-lelki változatait idézi fel, a Bartók-versben napjaink sikoltó, dörömbölő zenei kompozíciója szólal meg, hogy kimondja és le is győzze korunk veszélyeit.

Illyés Gyula legutóbbi kötetének záró verse, *Az orsók ürügyén*, mintegy lírájának összegezése, sűrítetten tartalmazza költői személyiségének minden lényeges vonását, világnézetének egész problematikáját. Illyés Gyula költészete mindvégig közéleti jellegű, „osztályharcok kemény, konok üzenetét" hordozza. A francia irodalom racionalizmusán nevelkedett költő minden érzelmi gazdagsága mellett intellektuálisan szemléli a világ dolgait és szenvedélyesen érdeklik az erkölcsi kérdések. Ebből következik, hogy költészetének fontos eleme az értelmes állásfoglalás és a tudatos morális helytállás feltétele: a gyakran önemésztővé váló kételkedés. Mindezek a vonások fellelhetők „az orsók ürügyén" keletkezett versben.

Az első részben ifjúkori emlékét idézi, amikor az asszonyok még kézi orsóval fontak, és soha le nem tették kezükből a villogó kötőtűt. Azért dolgozott az asszonyok hada, „hogy visszaverje a fagy ostromzárlatát". Azóta a gépek vették át ezt a lélekölő munkát — két milliárd embert „tett a gép szabaddá",

azaz tett volna, hogyha, hogyha, hogyha —"

támad fel a kételkedés szava. Nem új rabszolganép, hanem a gépek végzik a robotot,

„Ha minden úgy megy, mint mehetne
s ahogyan annyiszor megindult!"

A második részben egymásba fonódó képek sora idézi a mezőgazdaság, az értelem és a gépek egymásba fonódó diadalát, a megszületett új világot, a szocializmus világát. A mezőgazdaságot a logikából, az értelmet a bányászatból, az ipart a mezőgazdaságból vett képekkel szólaltatja meg. A végső tanulság:

„Mindez valóság.
Mióta nemcsak számok már a számok.
Az átváltozás megesett."

A morális kérdésekkel vívódó költő kételyei újra feltámadnak. Úgy érzi, a technikai haladással, az emberek anyagi felszabadulásával nem tartott lépést erkölcsi felszabadulásuk.

„Mikor lesz vajjon lecsapolható
a legmiazmásabb mocsár, a lélek
szittyósainak holtvize?" —

kérdezi a harmadik rész első mondata. Mikor szűnnek meg az emberi lélek mélyén megbúvó hamis mítoszok és állati ösztönök: a kafkai és dürrenmatti szorongás, a közömbösülés (a költő nyilván az „elidegenedésre" gondol), „a gőzével is ölő *Melankólia*", „a dzsungelmúlt szörnyetegjei". Mikor teremt az értelem a munkát emberivé tevő gépek mellé emberi erkölcsöt is mindenki számára?

A belső kételyt legyőzi az *értelmes* optimizmus. Ha sikerült az egyik út: a technikai haladásé, sikerülnie *kell* a másiknak is: az erkölcsinek.

„Ám úgy kell lennie: a végtelen felé halad
az út, amely a végtelenből érkezik.

Átvág tehát a lápokon is, bizonyos,
át, előbb tán árnyéktalanul, csupaszon,
de aztán egyre otthonibban, — kétfelől
végül is beültetve úgy,
ahogy beültetődik minden út,
mely embert emberhez vezet."

A vers hit és kétely között hullámzó, értelmi-érvelő hangvétele most érzelmi, majdnem himnikus hangra vált át: hétszer ismétlődő „igen" szólaltatja meg a költő hitét. A robotmunka alól való fel-

Jelenet *Illyés Gyula: Föltámadott a tenger* című filmjéből

szabadulás meghozza az erkölcsit is. A szabaddá lett asszonykezek igazi, emberhez méltó munkájukat végzik majd:

„Óh fölszabaduló női kezek . . .
simogatásra homoruló tenyerek,
rángó szájsarkat, szemhéj-ideget,
csecsemő ajkat
csitító újjbögyek,
kezek, szemnyitók, szem-lezárók,
mennyi vár tennivaló még reátok."

Illyés Gyula a felszabadulás után is elsősorban lírai költő, de nagy lírájához nem méltatlanok az egyéb műfajokban létrehozott alkotásai sem. Különösen kiemelkednek történelmi drámái, *Az ozorai példa*, *Fáklyaláng*, *Dózsa*, s a magyar és világirodalom íróiról-költőiről szóló ragyogó tanulmánykötete, az *Ingyen lakoma*.

A személyi kultusz és a dogmatizmus felszámolása következtében az ellenforradalom után követett irodalompolitikánk hatására líránk mind tartalmában, mind formájában megújult, látóhatára kiszélesült. Egymásra torlódó nemzedékek szólalnak meg a maguk egyéni, öntörvényű hangján és eszközeivel, a sokszínű és sokhangú kórus csak egyetlen gondolatban találkozik: épülő új világunk igenlésében. Így nő fel napjaink *szépségéhez és veszélyeihez* a mai líra, s egyúttal így lesz méltóvá a magyar líra legszebb hagyományaihoz.

Az idősebbek még a Nyugat „harmadik nemzedékében" kezdték pályájukat (Vas István 1910—), nyomukban következtek a „középnemzedék" költői (Benjámin László 1915—). A derékhad után tűnik fel a fiatalabbak olyan csoportja, melynek tagjai a Petőfi—Arany—Illyés hagyományokon indultak el (Nagy László 1925—, Simon István 1926—, Juhász Ferenc 1928—). 1958-ban a *Tűztánc* című antológiában szólal meg először a magyar „új hullám" nemzedéke (Garai Gábor 1929—, Váci Mihály 1924—).

Mai líránk gazdagságát néhány vers bemutatásával érzékeltetjük.

Vas István: Zászlók

Vas István — Radnóti Miklós barátja — már a felszabadulás előtt is neves költő. Líráját elmélyült intellektualizmus és mély humanizmus hatja át. Legutóbbi kötetének egyik reprezentatív verse a *Zászlók*.

A történelem során használt zászlók alakjainak, színeinek, „mintás jelbeszédének" áradó felsorolásával kezdődik a vers. A szabályos páros rímű ötös jambusok fokozatosan olyan szabad verses ritmusba csapnak át, amely már csak *utánozza* a jambusok lebegését, s ezzel érzékelteti a mondanivaló lényegét: nem a zászlók cifra ábráiról és harsogó színeiről esik itt szó, hanem jelképes értelmükről, azokról az eszmékről, amelyeket képviseltek, s amelyekért az emberek harcba mentek a történelem során. A múlt minden zászlójának értelme — Rákóczi lobogóin, Petőfi piros zászlain át — mintegy összesűrűsödik a *miénkben*, a nemzetközi munkásosztály vörös zászlajában, „melyben a vér, a láng, s a rózsa *egy*." Így növekszik a vers ritmusával is érzékeltetett zászlók időtlen lobogása világos jelképpé: a szocializmus eszméje magában foglalja és továbbfejleszti a múlt minden nagy hagyományát. Ilyen zászló alatt érdemes újra rohamra menni.

„Lobogjatok bennem, ne szűnjetek,
Ne szűnjek még lobogni veletek.
Összesen, mind kell, nem hullhat ki egy sem,
Csattogjatok az ég felé helyettem,
Repüljetek, ha nem repülhetek!"

Benjámin László: Mi van a Hold túlsó felén?

Benjámin László, a derékhad képviselője, szinte gyermekes örömmel köszönti a felszabadulást és a szocializmus építését. Tiszta lelkesedése a hibák hatására kétségbeesett pesszimizmusba csap át. A kritika be is sorolta költészetét a pesszimizmus címszó alá. Ez ellen maga a költő tiltakozik: „Egy, a történelemben s a lelkekben máig tisztázatlan korszak izgat s benne nemzedékem sorsa... Választ, magyarázatot keresve írom a kor s a nemzedék költői krónikáját."

Mi van a Hold túlsó felén? című költeményében is azt az örök emberi kíváncsiságot és vállalkozó kedvet ünnepli, amely fel akarja deríteni: *mi van a dolgok mélyén* — nemcsak az új felfedezésének értelmében, hanem a szó erkölcsi értelmében is. Ez az örök emberi vágy vezette a hegy túlsó felét kikémlelő ősembert, a földrajzi felfedezőket, a babonás tilalmak ellenére holttesteket boncoló orvosokat. De ez vezette azokat a „megszállottakat" is, akik az elnyomottak igazáért, a szavak és tettek egységéért, az emberi sors reménytelensége ellen emelték fel szavukat. Ez az örök igény tette az embert emberré:

„A minden dolgok felszínén
keresztülnézők: Hű szemekkel,
okos szívvel, jó műszerekkel
ők végezték el, hogy az ember:
Ember, lények-fölötti lény."

Ez az Ember tör ki az anyag és szellem szárnyain a föld vonzásköréből, „s széjjelnéz csillagrendszerén".

A szerkezet hibátlan íve, a logikus felépítés mögött felparázsló lírai hevület, a sorjázó képek tisztasága és tömör kifejező ereje jellemzi ezt a költeményt, s általában Benjámin költészetének egészét is.

Juhász Ferenc Petőfi népiességének bűvöletében kezdi költői pályáját, de látomásos, gazdagon burjánzó, Vörösmartyra emlékeztető képalkotó fantáziája már első verseiben is valósággal szétfeszíti a népies formák és a hangsúlyos verselés kereteit. Hamarosan meg is találja a személyisége alapvető vonásának megfelelő, modernebb formákat: költészete a biológiai lét, a technika, az automatagépek, az atomrombolás képsoraival telítődik, versei szinte korlátlanul áradó szabad verses ritmust kapnak, mert csak így szólaltathatja meg félelmetes erejű látomásait.

Reprezentatív alkotása *Az éjszaka képei*, ez a dramatizált lírai látomás életünk veszélyeiről és az emberbe vetett hitről. Nyilván nem véletlenül használja mottóul Vörösmarty látomásokban és rettenetekben leggazdagabb versének, az *Előszó*nak két sorát.

Az éjszaka képei a költő elé idézik az atomháborúban elpusztult föld és emberiség vízióját. Az őrülten tenyésző rémállatok Picasso szörnyeire emlékeztetnek, vakogó-üvöltő hangjaik sokszólamúságukkal Bartók zenéjét idézik. Mellettük öncélú tébolyodottsággal dolgoznak tovább a gépek. Csak néhány ember marad életben, ezeket egy másik bolygóról érkező „kocsonya-csáp, gép-borda" lények elszállítják az egyetemes pusztulás színhelyéről. Csak a költő és asszonya maradnak az összezúzott földön:

„Itt maradunk! Az embernek élni kell tovább, és élni kell tovább a dalnak, mert a Világegyetem szíve szakad meg, ha a dal abbamarad."

A közelgő hajnal előzi a rettenetes víziókat. De éppen ennek a *reális* hajnalnak leírása mutatja meg, hogy Juhász Ferenc költészetének alapvető vonása a korlátlan, szinte már a mítoszokra emlékeztető képgazdagság, hiszen ilyen sorok idézik a *valóságos* hajnalt.

„. . . Aranylapok tetőzik a sötétet.
Rubint-hasábok dőlnek virrasztó ablakomra,
Szobám lila falára, mint óriástüdőről nagyított
röntgen-képet

a fény a függöny sejtbokrait eresen rákopírozza.
Lámpám megfakul, mint az öreg katonatemetők."

„A Nap legyőzhetetlen tűzlobogója" szétkergeti az éjszaka rémeit, s diadalmas akkordként zárja a verset a költő vallomása:

„Én hiszek tebenned Emberiség.
Nem győznek le képzelt halottaid!"

Nagy László: Mennyegző

Nagy László költészete mítoszteremtő erejével, újszerű képeinek gazdagságával, sajátos ritmikájával rokon barátja, Juhász Ferenc költészetével, de különbözik is attól. Juhász Ferenc lírája ösztönös, érzelmi fogantatású, Nagy Lászlóé tudatosabb és fegyelmezettebb; Juhász képei szürrealista jellegűek, Nagy Lászlóé plasztikusabbak és racionálisabbak; Juhász szabad verses ritmusa korláttalanul árad, Nagy László az ősi, népköltészeti ritmika elemeivel zabolázza sorai áradását.

Mennyegző című verse „modern mítoszt" teremt. Mesebeli sziklafokon a jövő végtelen tengerével szemben áll az ifjú pár. Tudatosan vállalt feladatuk, hogy szerelmükből új világ szülessék:

„. . . félre ijedtség,
mi vagyunk a fenség, koronánk örökös láng,
csillagsor-pályák, babonátlan lámpái az észnek,
a fölismerések spirál-tornyai a végtelenségig,
o, nem a doktrinák drágakövéből áll koronánk."

Mögöttük ropja lakodalmas haláltáncát minden, ami régi és pusztulásra ítélt: az embertelenség, az előítéletek, a babonák, az önzés, az egész „ember embernek farkasa" világ. Ennyiben foglalható össze a vers gondolatmenete. A költő azonban nem tud és nem is akar elvont igazságokat mondani; az egymásra torlódó képek százaival, mintegy azokba rejtve hirdeti mondanivalóját. Képei egyszerre tapinthatóan plasztikusak és hullámzóan mozgalmasak, ennyiben rokonok József Attila képeivel. A tenger „szüntelen ostrom",

az öregek keze „lignit-barna, gótbetűs göcsörtös, heroin-fehér, halálfejgyűrűs", a táncolók lábai „rengetik az anyaföld tűzeres agyvelejét".

Külön tanulmányozást igényel és érdemel a vers ritmusa. Líránkban az elmúlt száz év alatt szinte egyeduralkodóvá vált a szabadon kezelt, időmértékes jambus; úgy tűnt, hogy az ősi hangsúlyos verselés nem alkalmas az egyre bonyolultabb érzések kifejezésére.

A rokonnépek költészetével való összehasonlítás bizonyítja, hogy a magyar hangsúlyos verselés „ősképletét" a kanásztánc ritmusa tartotta fenn: a verssor két ütemre oszlik, az ütemek elején egy-egy erős hangsúllyal és meghatározatlan mennyiségű gyengébb hangsúllyal:

„megismerni a kanászt/hetyke járásáról".

Ez az ősképlet kísért Zrínyi mindmáig megfejtetlen verselésében, Csokonai, Arany és Ady egyes verseiben. Nagy László ezt az ősi ritmust újítja meg s teszi áradó képeinek keretévé:

„örvendjen a tenger,/itt állunk párban virulva
a kova-fokon/itt, a világ kirakatában
krétafehér szakállak/rendeletére,"

Néhány jel (pl. Zrínyi és Arany ritmusában) arra mutat, hogy a kettős ütem olykor hármasra bővül. Nagy László gazdagon alkalmazza ezt a variánst is:

„fejek vérdíjasok/fejek árvák és/örökké rezgő fejek,
fejek a/migrén szentségtartói,/sugarasak,"

Simon István: Leánynézőben öcsémmel

Simon István Petőfi költészetének azt a vonását fejleszti tovább és teszi korszerűvé, amelyet az *Egy estém otthon* vagy *A négyökrös szekér* típusú versekben figyelhettünk meg. Ezekben a költeményekben az élet valamely jelenségének idilli, minden látványos költői eszközt kerülő leírása válik líraivá.

Simon: Leánynézőben öcsémmel című versének is ez a varázsa. A költő kerüli a jelzőt, a hasonlatot, a metaforát. A leánynézőbe vivő út egyszerű időrendi leírása ragadja meg az olvasót meleg tónusával: valósággal érezzük a táj téli hidegét, s a forró tégla melegét a pokróc alatt. Így az ellentét erejével hat a 6. versszak jelzőinek gazdagságával, szép metaforáival és hasonlataival. A költői eszközök „feldúsítása" indokolt, hiszen az eseménysor hősével, a menyasszonnyal ismerkedünk meg:

„Szalad végül leendő ángyom,
szemérmes, szép, kinyílt virág.
Két karjával boldog anyánkon
pirulva, gyengén hajlik át.
Öcsémre néz, eláll a szó is,
két szeme mint a tűz ragyog,
dolgos kezén mosogatóvíz
csöppjei égő csillagok."

Ebből a természetes és örök emberi tisztaságból hitelesen következik a lezáró, lírai csattanó.

Garai Gábor: Tiszta szigorúság

Garai Gábor költészetének alapvonása a mérlegelő intellektualizmus, s ezért Juhász Ferenc burjánzó képsoraival szemben a gondolat elvont tisztasága, a szerkezet zárt egyszerűsége jellemzi.

Tiszta szigorúság című költeménye négy egymásból következő, logikailag kapcsolódó tételre épül.

1. Felidézi István király kemény törvényeit, amelyeket a magántulajdon védelmében hozott.

2. A mi társadalmunknak a *Miénket* kell védenie a hazudozó, lelkiismeretlen, ügyeskedő tolvajokkal szemben, akik megtanulták, miképpen kell „kiváltságtalan időkben kiváltságokat csenni."

3. A törvények önmagukban erőtlenek ezzel a „fekete ragállyal" szemben, ha a tisztességesek tűrik, sőt kiszolgálják üzelmeiket. Egyedül a közösségi összefogás szigetelheti el ezeket a farkas indulatú embereket:

„míg megértik, hogy embernek valóbb
szabad rablásnál a társas szabadság."

4. A befejező rész a gondolatsor jövőbe mutató lezárása. Ha a közösségi összefogás ellenére lesz olyan bolond, aki megszegi a törvényeket, ki kell tömni és múzeumba tenni, hogy bölcsebb unokáink

„megbámulják mint körünkből kivált
egzotikus hazai kannibált."

Váci Mihály: Kelet felől

Garai Gábor intellektualizmusával szemben az 1970-ben, korán elhunyt Váci Mihály költészetét szabadon áradó, szinte ösztönös líraiság jellemzi.

Ezt figyelhetjük meg *Kelet felől* című költeményében. Megértéséhez tudnunk kell, hogy Váci Mihály, szegényparasztok tanítóvá felvergődött fia, Nyíregyházáról, tehát „Kelet felől" került Budapestre. Útja jelképes értelmet nyer a versben: a magyar nép is Keletről jött hazájába, s Kelet felől jött a Szabadság. Tömör jellemző erővel szorítja egyetlen versszakaszba irodalmunknak azokat a nagyjait, akik ugyancsak Kelet felől érkeztek:

„Itt dobta el a követ Toldi,
mely kilenc százada nehéz,
itt mert Matyi urat porolni,
sárkányt ölni János vitéz;
az Ér innen fut az Óceánig,
itt dobbant meg a Tiszta Szív,
itt egy krajcár mindig hiányzik,
mely örök gyaloglásra hív."

Ezen a tájon nagyobb volt a nép testi-lelki nyomorúsága, de nagyobb volt a forradalmi gyújtó anyag is: „Baloldala ez a Hazának." Aki innen jön, eleve elkötelezi magát a nép szolgálatára,

„s hall kétezer éve rögződött
vágyakat: — vezényszavukat!"

Mai líránk nemcsak az emberi haladás ügyének szolgálatában és kifejezőeszközeinek korszerűségében és sokszínűségében méltó utóda múltunk nagy lírájának, hanem abban is, hogy (főként 1957 óta) közvetlen szellemi kapcsolatban áll a világirodalom lírai termésével.

Ez nyilvánul meg többek között műfordítás-irodalmunk gazdagságában. Alig van jelentős költőnk, aki ne fordítana rendszeresen a legkülönbözőbb nyelvekből. Különösen kiemelkedő *Szabó Lőrinc* munkássága. Műfordítás-kötete, az *Örök barátaink* valóságos kincsesháza a világirodalom régi és új lírájának.

Igen jelentős *Illyés Gyula (Nyitott ajtó)* és *Vas István (Hét tenger éneke)* műfordítói tevékenysége is.

4. A dráma

Én helyettük is kérdezek . . . Egy egész nemzedékről, amely hitt, harcolt, győzött . . . Majd úgy érezte : győzelmében megcsalatott."

(Darvas József: Részeg eső)

A dráma hagyományai és jelene

A felszabadulás sorsfordulata és az azt követő társadalmi változások a mindennapi életben a drámai konfliktusok egész sorozatát hozták létre, de a dogmatizmus és az irodalomban elhatalmasodott sematizmus nem tette lehetővé, hogy ezek a konfliktusok a maguk gazdagságában szólaljanak meg a színpadon is. Kötelezővé vált a valóság „lakkozása", leegyszerűsítése, egyoldalúan optimista szemlélete, s ez arra vezetett, hogy a színpadon az élet valóságos konfliktusai helyett mesterséges „ál-összeütközések" jelentek meg. Darvas József: *Részeg eső* című színdarabjának egyik szereplője így jellemzi ezt a korszakot: „Van nálunk egy új tsz-elnök. Csinálsz róla egy jó

kis sematikus filmet. Tsz-elnök ... vasmunkás. Minden stimmel. Csak valami konfliktus kell. Ami igazi, de azért nem nagyon. Hogy a végén meg lehessen csinálni a happy-endet. Akarom mondani: a szocialista perspektívát."

Súlyosbította a helyzetet, hogy irodalmunkban a dráma hagyományai a legkevésbé fejlettek. A líra számára *követhető* példakép volt Petőfi, a drámában legfeljebb Csiky Gergelyre lehetett hivatkozni. A Brecht-féle modern dramaturgia eredményeit száműzte a szűklátókörű irodalompolitika.

Az 1956-os ellenforradalom és leverése újra gyötrelmes, drámai összeütközések „láncreakcióját" hozta létre. A gyors konszolidáció, a tisztult közéleti és irodalmi légkör lehetővé tette, hogy ezek a konfliktusok most már a maguk összetettségében kapjanak hangot a színpadon is.

Az „áttörést", az új megjelenését *Dobozy Imre: Szélvihar* (1957) és *Mesterházi Lajos: Pesti emberek* (1958) című drámái jelzik. Dobozy színdarabja tartalmában még kissé leegyszerűsítetten és a brechti dramaturgia óvatos felhasználásával mutatja meg 1956 viharát, Mesterházi drámája már merészen új megoldásokkal, széles történelmi keretbe ágyazva, differenciáltan szól ugyanerről a témáról.

Napjainkban már mind a történelmi, mind a társadalmi drámának érettebb alkotásai kerülnek a színpadra. Példaként emeljük ki a népi írók csoportjához tartozott Németh László és Darvas József munkásságát.

Németh László

Németh László 1901-ben született Nagybányán. A pesti egyetemen orvosi diplomát szerzett, s hosszú időn át orvosi gyakorlatot folytatott. Az irodalomban 1925-ben tűnik fel, amikor első díjat nyer a *Nyugat* novellapályázatán.

A 20-as évek második felében esszéírói és kritikusi munkásságával tűnik ki. Széles körű — nemcsak a társadalomtudományokat és a művészetet, hanem a modern természettudományokat is átfogó — műveltsége folytán hamarosan nagy tekintélyre tesz szert. Prófétai

hivatástudata nem elégszik meg az irodalom kérdéseinek boncolgatásával, a magyar társadalom megújulásának programját dolgozza ki, s ebben központi szerepet szán az irodalomnak.

Németh László

Világosan látja a kapitalizmus orvosolhatatlan hibáit, ezért kimondja, hogy ez az út járhatatlan egy népi megújulást kereső nemzet számára. A jövő társadalma egyedül az osztály nélküli társadalom lehet. Az ehhez vezető *utat* azonban helytelenül jelöli meg. Nem a tömegek osztályharcát hirdeti, hanem „a minőség forradalmát": az erkölcsileg és szellemileg kiemelkedő emberek összefogása, „szigetei" lehetnek az új társadalom első sejtjei. A fasizmus megerősödésekor, majd a második világháború idején sokban módosította utópista gondolatait. „Az elmúlt 20 évben sok kiváló elme, sok nemes törekvés lázította minálunk is egy nagy reformra a világot. Nagyjában mindnyájunknak ugyanaz volt a célja: a magyar értelmiség önkritikában megtisztult részéből, s az öntudatosodó munkásságból és parasztságból egy új politikai nemzetet csinálni, igazságosabb szerződéssel" — mondja 1941-ben.

Hibás elméleteinek cáfolatát drámáiban *(Villámfénynél, Cseresnyés, Mathiász-panzió)* és regényeiben *(Emberi színjáték, Bűn, Gyász)* is megtaláljuk. Valamennyinek központi problémája az erkölcsileg és szellemileg kiemelkedő hős elszigetelődése és tragikus bukása a sokszínű és ellentmondásos társadalom reális közegében. A valóságba ültetett erkölcsi utópia — megvalósíthatatlan.

1945-ben figyelemre méltó tanulmánnyal jelentkezik „a tanügy rendezéséről", 1947-ben jelenik meg legkiválóbb regénye, az *Iszony*.

„Az Iszony tökéletes regény, az új magyar prózairodalom hibátlan remekműve. Fordulatot hozó jelentősége révén értékét csak a legnagyobb művekhez való hasonlítás fejezheti ki. A Móricz utáni irodalomnak ez a regény a legnagyobb teljesítménye" — állapítja meg *A magyar irodalom története* című kiadvány.

A regény főszereplője Kárász Nelli, a pusztán nevelkedett leány, aki családi okok miatt feleségül megy a kisvárosi „úri középosztály" gazdagparaszti származású képviselőjéhez, Takaró Sanyihoz. A házasság szerencsétlen, mert Nelli minden külső látszat ellenére „iszonyodik" férjétől — és végül megöli. Németh László művészi teljesítménye abban rejlik, hogy Nelli jellemének és sorsának formálásakor hibátlan egyensúlyban tartja a társadalmi, erkölcsi, élettani és „örök emberi" motívumokat.

A szerencsétlen házasság *társadalmi* oka az az ellentét, amely a természetben nevelkedett leány és a kisváros hazug és avult előítéletei szerint élő férje között feszül. A társadalmi ellentét *erkölcsi* is: Nelli természetesen tiszta, minden látszatot és hazugságot megvető erkölcse összebékíthetetlen Takaró Sanyi felületes, könnyelmű, a kisvárosi társaság elismerését hajszoló felfogásával. A társadalmi és erkölcsi okok mögött ott érezzük az *élettani* okot is: Kárász Nelli „hidegségét", amely a görög mítosz férfiakat megvető, a természet ölén élő istennőjére, Artemiszre emlékeztet. „...Maga pogány, magának nincsenek bűnei, csak természete. Mint ennek az erdőnek..." — mondja róla a regény egyik szereplője.

Kárász Nelli sorsa tragikus. Tragédiájának oka, hogy hideg tisztasága soha nem tud kapcsolatot teremteni a társadalommal. „A lelkem nem tudott elegyedni a világgal" — állapítja meg önmagáról. Ez a makacs különállás végső soron szörnyeteggé teszi, gyilkosságba hajszolja. Németh László mégis felmenti őt: gyilkossága nem derül ki, még csak lelkiismeretfurdalás sem gyötri, mert tette artemiszi természetének logikus következménye.

Kárász Nelli jelleme és sorsa szélsőséges eset. Németh László 1948-ban keletkezett *Égető Eszter* című regényének női főszereplőjében mintegy Kárász Nelli ellenpárját rajzolja meg. Égető Eszter gyengéd és önfeláldozó szeretettel munkálkodik környezete érdekében.

Az írót 1948 után hosszú esztendőkre hallgatásra kényszerítették. Ezekben az években fordításokkal — főként a szellemi rokonának és példaképének érzett Lev Tolsztoj műveinek átültetésével

— foglalkozik. Az ellenforradalom emberi és írói becsületességének nagy próbája. Ezekben a nehéz napokban erkölcsi bátorsága, elkötelezett felelősségtudata kimondatja vele az igazságot: a magyar nép eljegyezte magát a szocializmussal, a jövő útja csak a szocializmus lehet.

1957 óta érdeklődése elsősorban a drámára irányul. Történelmi drámái közül kiemelkedik *A két Bolyai*, a társadalmiak közül *Az utazás*.

A két Bolyai

A két Bolyai drámai feszültségét a társadalmi, erkölcsi és ősi, örök emberi kérdések ellentéte és egysége biztosítja. Németh Lászlót a Bolyaiak sorsában először az apa és a fiú viszonya ragadja meg, s ezen belül is az a különleges eset, hogy mind a ketten ugyanannak a tudományágnak a lángelméi. „Arra, hogy *egy* szakmában dolgozó két embert ilyen drámaivá váló pedagógiai szenvedély ékelt volna egymásba, példát én nem tudok, s ez az, ami a Bolyaiak ügyét általános emberi érdekűvé teszi" — mondja drámájáról készült „műhelytanulmányában".

Bolyai Farkas erős fizikumú, széles érdeklődésű, természete szerint vidám és társaságot kedvelő ember. Látszólag derűs életszemlélete mögött sorsa mégis tragikus, mert belesüllyedt a hazai elmaradottságba és nem tudja megvalósítani életének álmát: az euklidészi geometria párhuzamosságról szóló tételének bizonyítását. Elrontott élete példáján okulva mániákus gondossággal neveli fiát, hogy helyette János fejezze be és vigye diadalra azt, amit ő elkezdett.

Bolyai János — apjával ellentétben — gyenge fizikumú, emberkerülő, hideg, összeférhetetlen természetű különc, egyedül a geometria és a zene érdekli. Ez a leszűkített érdeklődés a lángész erejével párosul, és lehetővé teszi számára, hogy felfedezze a nem-euklidészi geometriát, s ezzel „a semmiből egy új világot teremtsen."

Felfedezésének lényegét így magyarázza meg Orbán Rózának: „*János:*... Képzeljen el, kedves tanítványom egy különös népet,

amely valami sókockákban vagy hol él, s nem ismert más alakot, csak kockát.

Róza: S akkor jött a mesebeli királyfi . . .

János: S megmutatta nekik, hogy van másféle téralakzat: gömb, kúp, henger, cikloid . . . Így én, hogy nemcsak az a tér van, amit Euklidész mutatott a mi lapos földön ért szemünknek."

Két ilyen ellentétes jellemű ember viszonya, együttélése csak feszültségekkel és tragikus összeütközésekkel terhes lehet. Apa és fia leglényegesebb vonásukban megegyeznek: mindkettő a matematika lángelméje. Ez a hasonlóság tovább mélyíti konfliktusukat, de össze is köti őket. Ezt mondja ki a darab színpadi változatának befejező párbeszéde:

„*Lőrinc:* Hogy az a nagy ész, az is csak ennyit ér! Fölverik, mint a patkót, hogy jobban rúghassanak véle.

Bolyai (feláll): Nem mint a patkót. Mint a béklyót a lovakra. Kettőre egyet, hogy holtig rúgják s harapják egymást. S el ne szabaduljanak."

Farkas és János gyötrelmes konfliktusát és egymásra utaltságát ellentétes jellemük ellenére is elvontnak éreznénk, ha Németh László nem a társadalmi valóság hiteles rajzába ágyazná be sorsukat. „A világ végén" élnek, ahol herkulesi munka volt a Tentámenre 130 előfizetőt összegyűjteni, s ahol a könyvet „tízen sem tudják megérteni". Ez az elmaradottság motiválja egymásrautaltságukat. Ugyanakkor mindkettejük tragédiájának végső oka, hogy nem értik meg a társadalmat. Farkas visszautasítja Dosa Elek kérését, hogy vegyen részt a reformkor politikai mozgalmaiban, János „magányos farkas" természete pedig eleve lehetetlenné tesz mindenfajta társadalmi tevékenységet. Ez az *elkülönülés* siklatja ki mindkettejük életét, ez teszi műveiket torzóvá. Ezért olyan szívenütő apa és fiú utolsó párbeszédének néhány sora.

„*János* (lassan, de szilárdan): Hogy a Gondviselés engem szemelt ki az üdvre vezető tant az emberiségnek megjelenteni.

Csönd.

Bolyai (halkan, magának): Ó, az az édesanya! Az győzött le engem!"

Színpadkép *A két Bolymi*ból

Az Üdvtan, amely elvont módon, matematikai módszerekkel akarja a társadalmi problémákat megoldani — János őrültségének kezdete. Ezt ismeri fel azonnal Farkas, de felkiáltásával önmagáról is ítéletet mond, hiszen őrültségnek tekint *mindenféle* társadalmi reformra való törekvést. A színdarab végső tanulsága: az értelmiségi embernek nem a társadalom ellenére, hanem a társadalommal együtt, a társadalom javára kell alkotó munkáját kifejtenie.

Az utazás vígjáték. Karádi tanár úr, aki sem reakciós, sem kommunista, Szovjetunió-beli útjáról őszintén és tárgyilagosan számol be. Jószándéka folytán a „jobb" és a „bal" oldal szorítójába kerül. Beszámolóját rosszindulatúan félremagyarázzák a reakciósok és a formalista gondolkodású, szűklátókörű funkcionáriusok is. Az igazi kommunista, a volt tanítvány igazságot szolgáltat Karádi tanár úrnak, de a tanítványi tisztelet meg is akadályozza abban, hogy rámutasson hibájára: elvont, életidegen objektivizmusára.

Darvas József: Részeg eső

Darvas József 1912-ben született Orosházán szegényparaszti családból. Tanítói oklevelet szerez, de a marxizmust tanulmányozó fiatalember tanítói állást nem kaphat. Pestre megy azzal a szándékkal, hogy író lesz. Részt vesz egy kommunista diákszervezkedésben. 1933 legelején lebukik, két hónapot tölt fogházban, majd 5 évre rendőri felügyelet alá helyezik. Előbb munkásként dolgozik, később hivatásos íróvá és újságíróvá küzdi fel magát. Csatlakozik a népi írók mozgalmához, a csoporton belül mindvégig a marxista eszméket képviseli.

Első jelentős műve *A legnagyobb magyar falu* című szociográfia (1937). Személyes élményei és gazdagon összeválogatott adatok alapján írja meg Orosháza múltját és jelenét, a múlt elemzése révén jut el a jelen bajainak gyökeréhez. *A törökverő* (1938) című történelmi regényének hőse Hunyadi János, aki a társadalom mélyéről került az ország élére, s ezért képes a nemzeti és népi erők összefogásával megállítani a török áradatot. A regény időszerű tanulsága világos: a történelmi példán mutatja meg minden haladó erő összefogásának szükségességét a fasizmussal szemben. 1942-ben kerül színre első drámája, a *Szakadék*. A népből jött falusi tanító sorsa azt példázza, hogy a falusi szegények és a falusi gazdagok között tátongó társadalmi ellentétet, „szakadékot" nem hidalhatja át még a szerelem érzése sem.

Már a felszabadulás első hónapjaiban jelentkezik *Város az ingoványon* című művével. A könyv nem egyszerű „élménybeszámoló" Budapest ostromáról, hanem vádirat. Kimutatja, hogy a tévútra jutott és romokban heverő országért a volt uralkodó osztályok felelősek. Keserű kritikával illeti a haladó mozgalmak szétszórtságát, akcióképtelenségét is. A felszabadulás után 1956-ig aktív politikai tevékenységet fejt ki, különféle tárcák minisztere.

Darvas József

1956-tól ismét az irodalomnak él. Főként a drámaírás vonzza. Elsősorban azzal a kérdéssel néz szembe: miféle okok idézték elő, hogy a népnek, amely 1945-ben birtokába vette az országot, az 1956-os ellenforradalom idején újra kemény és tragikus harcot kellett vívnia a hatalom visszaszerzéséért. Ez az alapproblémája *Kormos ég* című színdarabjának. *Hajnali tűz* című drámája az új, szövetkezeti életformára áttérő parasztság konfliktusát mutatja be.

A választ a Kormos ég felvetette problémára a legelmélyültebb igazsággal és művészi bátorsággal a *Részeg eső*ben (1964) adja meg. A függöny szétnyílásakor a völgyesi temetőben vagyunk, az öngyilkossá lett Balla Géza festőművész temetésén. Szóláth Béla, a filmrendező elhatározza, hogy megkeresi barátja öngyilkosságának, s ezzel az egész nemzedék sorsának okát. „Én helyettük is kérdezek. De nem csak őróla. Egy egész nemzedékről, amely hitt, harcolt, győzött . . . Majd úgy érezte: győzelmében megcsalatott. Mi történt velünk? Mi legyen velünk? Az életünkkel? . . . Miért halt meg Balla Géza? Miért kellett meghalnia? Erre kell megkeresnem a választ."

Az expozíció hibátlanul indokolja a darab felépítését. Ez nem a szokásos időrendet követi, hanem Szóláth Béla gondolatsorát, amint végigkutatja az elmúlt időt. Szóláth filmrendező, tehát hivatásából

következően *filmszerűen:* áttűnésekben, montázsokban, drámai párbeszédekben éli át a múltat. A darab „formabontása" tehát nem külsőség vagy divat, hanem a kérdésre adandó válasz művészi megoldása.

Darvas nem az 1944 és 1957 közötti osztályösszeütközéseket ábrázolja, mert számára vitára sem bocsátható igazság a népnek az a joga, hogy kezébe vegye a hatalmat és magának való világot építsen. A darab valamennyi szereplője a nép ügyét szolgálta, ezért *belülről, morálisan* élik át a nehéz éveket.

A történelem szinte emberfeletti feladatot rótt erre a nemzedékre. Az első „bűnt" akkor követték el, amikor *saját erejükből* nem tudták az országot felszabadítani, a szabadsághoz a Vörös Hadsereg fegyverei nyitottak utat. „1944. októbere nélkül nem lett volna 1956. októbere"— mondja Szóláth. A második hibát akkor vétették, amikor nem mérték fel egy új társadalom építésének minden veszélyét és kockázatát. „... 1945-ben olyan bankot nyitottunk, amelyik csak osztalékot ígért. Föl se vetettük a veszteség kockázatát. Tudtad te akkor, hogy milyen iszonyúan nehéz feladatra vállalkozunk?" — szegezi a kérdést András Szóláth Bélának. A személyi kultusz torzításai morálisan roppantják össze ezeket az embereket: italba (Balla Géza), felszínes szerelmekbe (Szóláth Béla) vagy morbid[1] és sértődött magányosságba (Csontos Gyula) menekülnek. Ezért nem képesek helytállni 56 viharában, s ezért olyan megdöbbentőek András rettenetes szavai.

„*Ridovics:* Fegyvert adj, az úristenit! Vagy fegyverünk sincsen?

András: Az van. Csak határozat nincs!

Ridovics: Mi kéne ahhoz a határozathoz?!

András hosszú hallgatás után, halkan: A morális alap ... Az hiányzik ... Azt porlasztottuk szét. *Döbbent csend.*"

Mindnyájan érzik, hogy a személyi kultusz sem valamiféle elháríthatatlan istencsapása volt, hanem maguk is felelősek érte. András így fogalmazza meg ezt: „Balla Géza semmiért nem felelős. Az életéért se. Csak a történelem. Szóláth Béla semmiért se felelős. Csak a

[1]beteges (latin)

Színpadkép a *Részeg eső*ből

hibák . . . De ezek miből lettek? Az égből szálltak le, mint az éji harmat . . ."

Szóláth Bélának és nemzedékének ebből az erkölcsi útvesztőből kell kiutat találnia, annál is inkább, mert rájuk szegeződik a körülöttük felnőtt fiatalok (Kismárta, Fodor Jancsi) kérdő és vádoló tekintete. A megnyugtató és jövőbe mutató választ a zenei kompozíciókra emlékeztetően három szólamban Fodor Jancsi, András és Szóláth Béla szavaiban kapjuk meg:

„Fodor Jancsi: Te, ezek az öreg harcosok annyi mindenen mentek keresztül. Úgy látszik, vannak korok, amikor csak megrokkanni, besározódni lehet. *Hogy a később jövők tiszták és egészségesek maradhassanak.*

András: Ismered te ezt a Goethe-idézetet? Lehet, hogy nem szó szerint mondom: „A szabadságot csak az érdemli meg, aki mindennap meghódít belőle valamennyit!" Most ezt csináljuk! *Munkával és nem örökös önváddal!*

Szóláth: Amit elmondhatsz a halottakról, már csak az élőknek szólhat, *ha felismersz valamit, legyen erőd kimondani* s kitartani mellette. Különben megbuksz, önmagad előtt is. És ez a bukás a legkegyetlenebb."

Az utolsó évtized termése

Az 1957 óta eltelt évek alatt drámairodalmunk sokszínűvé és gazdaggá lett. Szaporodnak azok a jelek, amelyek azt mutatják, hogy drámaírásunk viszonylagos elmaradottságát éppen napjainkban „hozza be" irodalmunk.

Az utóbbi évek termésből Sarkadi Imre és Dobozy Imre tevékenységét emeljük ki.

Sarkadi Imre: Elveszett paradicsom

Sarkadi Imre (1921—1961) életét és művészetét egyaránt a nyugtalan keresés jellemzi. Ennek az emberi és művészi keresésnek korai, nem eléggé tisztázott körülmények között bekövetkezett halála

vetett véget. Első írásai Móricz Zsigmond hatása alatt állnak, de már ezekben is felfedezhető Sarkadi művészetének alapvető vonása: tehetsége és zseniális érzéke a drámaiság iránt. Kiemelkedő, sokat vitatott műve az *Elveszett paradicsom* (1961).

Ez a darab sem nemzedéki problémát dolgoz fel, mint Lengyel József *Oldás és kötése*, hanem kétféle társadalmi és erkölcsi magatartást szembesít. Az öreg Sebők Imre 75 éves, nyugdíjas latintanár, aki még mindig könnyebben talál rá a Horatius-idézetekre, mint a kémiai képletekre. Nyugdíjaztatása után mégis az agrokémiára vetette magát, mert életének értelme a társadalmilag is hasznos kutatómunka. Még a sakkjátékban aratott győzelmét is arra használja fel, hogy Jóskára rákényszerítse a pöszméte termelését. A kutatás és a társadalom szolgálata teljessé teszi az életét és olyan bölcsességet nevel benne, hogy még a fia összeomlását is sztoikus nyugalommal fogadja. „Te nem úgy vagy vele, hogy nagyon örülsz az öregemberek kiegyensúlyozott, nagyszerű életének? . . . A saját életét véli benne felfedezni az ember . . . majd . . . egy félszázad múlva . . .” — mondja róla Mira.

Sebők Zoltán legalább olyan tehetséges, mint az apja. Kiváló agysebész. De a társadalomtól *könnyen kapott* erkölcsi és anyagi megbecsülés könnyelművé és felületessé teszi. Felelőtlen élete törvényszerűen kerül lejtőre: a szeretőjén tiltott műtétet hajt végre, s az belehal az operációba. Zoltán teljes mértékben felelős elrontott életéért, s ezzel tisztában is van. Önmagának mondott szavai nem egyebek köntörfalazó önvigasztalásnál: „Jaj . . . jaj . . . Egy őrült ül az agyamban, és keveri a kártyákat, s én, a szép értelmes ember, a normális . . . adott pillanatban azt csinálom, amit ez az őrült kikevert . . .”

Zoltán azért utazik apjához, hogy a felelősségrevonás előtti órákat az ő közelében élje le. Itt találkozik Mirával: ezzel a 19 éves üde és tiszta lánnyal. Szerelmük egyszerűen és magától értetődően virul ki, akárcsak a természeti folyamatok. Zoltán ennek az érzésnek a magasáról látja meg iszonyú felelőtlenségét önmagával szemben, az egész „elveszett paradicsomot”. Apja tapasztalt bölcsessége és Mira fiatal hite adja vissza erejét. Tetteinkért vállalni kell a felelősséget

és a bűnhődést, de a legsötétebb erkölcsi szakadékból is vezet út felfelé, az emberség magaslatára. Sarkadi sokat vitatott, problematikus darabja a humánum mindent lebíró győzelmét hirdeti.

Dobozy Imre: Holnap folytatjuk

Dobozy Imre (1917—) a parasztságról készített riportjaival tűnik fel. *Szélvihar* című drámájának fordulatot hozó jelentőségét már ismerjük. Legsikeresebb darabja a *Holnap folytatjuk* (1962).

Ágass László volt horthysta katonatiszt, régi vágású értelmiségi, de zseniális atomtudós, aki a népi demokráciában fontos tudományos beosztásban dolgozik. Múltjánál és a belenevelt előítéleteknél fogva hosszú időn át ellensége a szocializmusnak. De Ágass László gondolkodó fő, és ezért *a tények ereje* egyre közelebb hozza a mi világunkhoz s az új világ építőihez, a kommunistákhoz. Laczkó mérnöknek így vall erről: „Tisztiiskolás koromban, még inkább a háborúban az, hogy magyar... számomra rossz felszerelést, műveletlen emberanyagot, örökös hiányokat és örökös korszerűtlenséget jelentett. Valami olyat, ami lehangolóan ósdi és szegényes... Mostanára éppen ez múlt el... és akik ezt meg tudták csinálni ezzel a néppel, ezzel az országgal... azokat én megkövetem: azokkal én minden gondolatomat meg szeretném osztani..."

Ágass nemcsak gondolkodni tud, hanem becsületes ember és szilárd férfijellem is. Amikor élete legfontosabb kísérlete előtt áll, úgy érzi, végleg le kell számolnia múltjával, mert csak így bizonyíthatja be önmaga és mások, főként a fia előtt fenntartás nélküli azonosulását rendszerünkkel. Ezért határozza el, hogy közli életének egy olyan epizódját, amelyet mindeddig elhallgatott. 1944-ben mint századparancsnok eltűrte, pontosabban nem tudta megakadályozni, hogy alárendeltjei német parancsra tárgyalás és ítélet nélkül kivégezzenek két partizánt. Az egyiket agyon is lövik, a másiknak sikerül elmenekülnie.

A darab abban a pillanatban kezdődik, amikor Ágass magnóra mondja „vallomását". Ettől kezdve drámai gyorsasággal peregnek az események. Kiderül, hogy az elmenekült partizán Barla alezredes, akit *most* küldtek ki Ágass intézetéhez. A mérnök igaza tudatában fölfedi önmagát Barla előtt.

Ágass László, „a régi értelmiségi" kiállta a nagy próbát — most a kommunisták próbája következik. Cserepes igazgató gerinctelensége miatt megbukik. Az igazság tisztázása helyett el akarja „kenni" az egész ügyet, s ezzel azt is bevallja, hogy nem bízik Ágass becsületességében. A szerencsétlen sorsú Laczkó mérnöknek önző érdeke azt

A szovjet űrhajósok emlékműve

diktálná, hogy Ágass „lebukjon", mégis mellé áll, mert bízik benne és mert ezt követeli a közösség érdeke és az emberség: „Ha elkezdted, vállald az egészet — a bíróság előtt! — Az atyaúristen előtt!"

A legnehezebb próba Barla alezredesé, hiszen ott, Nagyvisnyón ő állt a fegyver *előtt* és Ágass a fegyver *mögött*. Első reakciója a feltörő düh és a bosszúvágy: „Te nyomorult! Tizenhét éve kereslek!" Később is csak arra hajlandó, hogy „pártatlan" legyen, a bíróság tisztázza ellenfele ügyét, ő maga csak tanúként szerepeljen. Barla ellenfele ugyan Ágassnak, de gondolkodásban, becsületben és jellemszilárdságban azonosak. Két ilyen gyémántkemény karakterű „ikerpár" összecsapása kettős lehetőséget rejt magában: a tragikus konfliktusét, vagy a két hasonló típusú ember szövetségét.

A mérleg nyelvét a darab kulcsszereplője, Ágass fia billenti a szerencsés befejezés irányába. Laci 4 éves volt a felszabaduláskor, nem ismeri az idősebbek vívódásait, „kemény és áttetsző, mint a kristály". A félig fiatalember és félig kamasz tisztaságával gyűlöli a megalkuvást és a hazugságot: „Én fütyülök az erkölcsi rokkantakra! Teljes életet akarok élni. Nyersen, erősen, izgalmasan teljeset! Mondjanak a szemembe mindent, és én is mindenkinek a szemébe mondok mindent!"

Ő füleli le Bertókot, és ezzel bebizonyítja apja ártatlanságát, ő hozza létre Ágass és Barla találkozását a zárójelenetben. A két kemény ember izgalmas vitában csap össze és érti meg egymást. Nemcsak „elvileg" kerülnek közel egymáshoz, hanem emberileg is. Mindkettő *apa*, s legfőbb gondjuk más-más előjellel a fiúk, hiszen *értük* és *nekik* felelősek. Laczkó mérnök mondja a darab egy másik helyén: „A tévedhetetlen bíró mindig az utókor, a folytatás... Nekem az a véleményem, hogy *a gyerekeinknek több felelősséggel tartozunk, mint egymásnak*."

5. A képzőművészet

A képzőművészet a felszabadulás után történelmileg az irodalomhoz hasonló utat fut be. A dogmatikus szemlélet alig vesz tudomást a tragikus sorsú *Derkovits Gyula* (1894—1934) József Attila költészetéhez hasonló, fizig-vérig proletárművészetéről, amely korszerű eszközökkel a valóság tényeit, és nem lakkozott tükörképét kényszeríti vászonra. A hivatalos példakép Munkácsy, mint az irodalomban Petőfi. Munkácsy Mihály nagy festő volt, aki mély együttérzéssel, nem egyszer lázadó keserűséggel mutatta meg az alullevők világát, de tartalmi mondanivalójának és művészi eszközeinek *utánzása* nem fejezhette ki napjaink valóságát. Naturalista jellegű, anekdotákat ábrázoló művek keletkeznek a művészi általánosítás ereje nélkül.

Barcsay Jenő: *Festőállvány az ablak előtt*

A személyi kultusz megszűntével a képzőművészet is új utakon indul el és kiváló alkotásokat hoz létre.

A festészetben kiemelkednek *Domanovszky Endre* (1907—) új megoldásokat kereső, színekben gazdag, racionális kompozíciójú freskói (Kenyérátadás), *Barcsay Jenő* (1900—) kemény kontúros, geometrikus szigorúságú és keveretlen színű vásznai, amelyek művészi rendbe kényszerítik a sokrétű valóságot (Szentendrei táj, Festőállvány az ablak előtt) és *Hincz Gyula* (1904—) korlátlan képzeletről tanúskodó, szürrealista ihletésű grafikái és illusztrációi (Illusztrációk Aragon verseskötetéhez).

A szobrászat kiváló mesterei *Kerényi Jenő* (1908—; Felvonulók) és *Somogyi József* (1916—; Martinász). Zárt kompozíciójú, mozdulatot és mozdulatlanságot egységbe fogó, egyszerre reális és jelképes erejű műveik nemzetközileg is ismertté tették nevüket.

Összefoglaló kérdések és feladatok

1. A tankönyv — a világirodalomhoz hasonlóan — áttekintő képet ad mai irodalmunkról. Gondoljuk át: hová illeszthetjük szervesen azokat az olvasmányainkat, amelyekkel a tankönyv nem foglalkozik. Így alakítsuk ki *személyes* áttekintésünket a mai magyar irodalomról.

2. Készítsük el azt a gondolatmenetet, amelynek alapján az önállóan olvasott művekről beszámolunk!

Tartalom

Bevezetés 5

Az irodalom az első világháborút megelőző évtizedben és a két világháború között.

A) *Körkép a világirodalomról* 9
1. A kor jellemzése 9
2. Az avantgarde 10
3. Hagyomány és újítás az epikában és a drámában 22
Összefoglalás 27
4. A szocialista realizmus az epikában 29
Gorkij: Az anya 29
Nexö: Szürke fény 36
5. A szocialista realizmus a lírában 37
Majakovszkij: Teli torokból 37
6. A szocialista realizmus a drámában 43
Bertolt Brecht: Kurázsi mama és gyermekei 43
Összefoglalás 51
Összefoglaló kérdések és feladatok 52
B) *Irodalmunk a két világháború között* 54
1. Irodalmi életünk a Tanácsköztársaság alatt 54
Összefoglalás 59
2. Irodalmi élet az ellenforradalmi rendszer éveiben 60

a) Társadalmi viszonyok 60
b) A korszak irodalmi irányzatai 63
c) A konzervatív és a polgári irányzatok 63
Összefoglalás 74
d) A szocialista irodalom, a népi írók és az antifasiszta összefogás 75
Összefoglalás 91
Móricz Zsigmond
1. A naturalizmus áramában 93
2. A kritikai realista 100
3. A parasztság írója 109
Összefoglalás 113
A Nyugat lírikusai 114
1. Babits Mihály 115
2. Kosztolányi Dezső 120
3. Tóth Árpád 125
4. Juhász Gyula 131
5. A Nyugat költőinek műfordítói tevékenysége 138
József Attila, a magyar szocialista költészet legnagyobb alakja 139
1. Az ifjú lázadó 139
2. A nagy szocialista líra kibontakozása 142
3. A fasizmus ellen 157
4. József Attila helye a magyar és világirodalomban (Összefoglalás) 164
Radnóti Miklós, a második világháború idején kibontakozó antifasiszta líra költője 166
Összefoglaló kérdések és feladatok 171

Mai irodalom (Áttekintés)

A) *A világirodalom a második világháború után* 177
1. Korunk fő tendenciái 177
2. Napjaink művészete 180
3. A szocialista realizmus a szovjet irodalomban 189

4. A szocialista realizmus a kapitalista országokban 195
5. Eszmény és formakeresés a világirodalomban 203
Összefoglaló kérdések és feladatok 215
B) *Irodalmunk a felszabadulás után* 217
1. Történeti áttekintés 217
2. Az epika 224
3. A líra 245
4. A dráma 267
5. A képzőművészet 282
Összefoglaló kérdések és feladatok 284

A kiadásért felelős a Tankönyvkiadó igazgatója. Felelős szerkesztő: Szappanos Balázs. Utánnyomásra előkészítette: Örvös Lajos. Műszaki vezető: Hámori József. Grafikai szerkesztő: Permay Vilmos. Műszaki szerkesztő: Tornyai Pál. A kézirat nyomdába érkezett: 1973. október. Megjelent: 1974. április.
Példányszám: 20 000. Terjedelem: 18 (A/5) ív. Készült az 1972. évi hatodik kiadás alapján, kréta felhasználásával, rotációs mélynyomással, az MSZ 5601—59 és az MSZ 5602—55 szabvány szerint. Raktári szám: 10 400

73.3836 Athenaeum Nyomda, Budapest. Felelős vezető: Sóproni Béla vezérigazgató

10,— Ft